

KİTABXANAŞÜNASLIQ VƏ İNFORMASIYA

ELMİ-NƏZƏRİ VƏ
PRAKTİKİ JURNAL

*“Kitabxanaşünaslıq və informasiya” jurnalı
08.10.2010-cu il tarixində Beynəlxalq İSSN
Mərkəzi (Paris, Fransa) tərəfindən 2219-5882
nömrəsi ilə ardı davam edən nəşrlərin
beynəlxalq reyestrinə daxil edilmişdir.*

№ 2 (23)

Bakı – 2017

**Təsisçi və
baş redaktor:**

Abuzər XƏLƏFOV
*Əməkdar elm xadimi, BDU-nun fəxri
professoru, BMT yanında Beynəlxalq
İnformasiyalaşdırma Akademiyasının
akademiki, tarix elmləri doktoru,
professor*

Baş redaktor müavini:

Knyaz ASLAN
*Fəlsəfə doktoru
(pedaqogika üzrə), dosent*

Məsul katib:

Pərviz KAZİMİ
*Fəlsəfə doktoru
(tarix üzrə), dosent*

Redaksiya heyəti:

*Zülfü Toman, Türkiyə Milli Kitabxanasının direktoru
Roman Motulskiy, Belarus Milli Kitabxanasının direktoru
Azad Qurbanov, fəlsəfə doktoru (fizika-riyaziyyat elmləri üzrə),
dosent, Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin dekani
Aybəniz Əliyeva-Kəngərli, filologiya elmləri doktoru
Xəlil İsmayılov, tarix elmləri doktoru, professor
Bayram Allahverdiyev, tarix elmləri doktoru, professor
Umutkan Munalbaeva, Qazaxıstan Milli Akademik
Kitabxanasının direktoru
Kərim Təhirov, fəlsəfə doktoru (tarix üzrə),
Azərbaycan Milli Kitabxanasının direktoru
Mayıl Əhmədov, Prezident Kitabxanasının direktoru
Lətifə Məmmədova, fəlsəfə doktoru (tarix üzrə)
Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin sektor müdiri
İrina Juravlyova, V.N.Karazin adına Xarkov Milli Universiteti
Mərkəzi Elmi Kitabxanasının direktoru
Vladimir Klyuyev, pedaqoji elmlər namizədi, professor
Elçin Əhmədov, fəlsəfə doktoru (pedaqogika üzrə), dosent
Nadir İsmayılov, fəlsəfə doktoru (pedaqogika üzrə), dosent*

Jurnal Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində qeydə alınmışdır.
Şəhadətnamə № 3135, 16.03.2010.

Redaksiyanın ünvanı: Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125
Bakı Dövlət Universiteti, 2 saylı tədris korpusu, mərtəbə 4, otaq № 410
Əlaqə telefonu: 439-03-66; (050) 365-48-41
№2 (23) May-Sentyabr, 2017

© “Kitabxanaşünaslıq və informasiya”, 2017, № 2 (23).

LIBRARY SCIENCE AND INFORMATION

SCIENTIFICO-THEORETICAL AND PRACTICAL JOURNAL

The journal of «Library science and information» dates in 08.10.2010 was included to the international schedule by ISSN Centre (Paris, France) numbered 2219-5882 with the regulation of publications to be continued.

№ 2 (23)

Baku - 2017

**Founder and
Editor-in-chief:**

Abuzar KHALAFOV
*Honoured Science worker, honored
professor of BSU, Academician of
International
Information Academy by UNO,
Doctor of History professor*

Assistant editor-in-chief:

Knyaz ASLAN
*Doctor of Philosophy
(of Pedagogy),
associate professor*

Executive Secretary:

Parviz KAZIMI
*Doctor of Philosophy
(of History)*

Editorial board:

Zulfi Toman, *Director of the National Library of Turkey*
Roman Motulskiy, *Director of the National Library of Belarus*
Azad Qurbanov, *Doctor of Philosophy (on Physico-mathematical)*
Aybaniz Aliyeva-Kangarli, *Doctor of Philology*
Khalil Ismayilov, *Doctor of History, professor*
Bayram Allahverdiyev, *Doctor of History, professor.*
Umutkan Munalbaeva, *The director of the National Academic Library
of Kazakhstan*
Karim Tahirov, *Doctor of Philosophy (on History), Chief of the
National library of Azerbaijan*
Mayıl Ahmadov, *Chief of the Presidential Library*
Latifa Mammadova, *Doctor of Philosophy (on History), Chief of the
division at Ministry of Culture of the Azerbaijan Republic*
Irina Juravleva, *Director of Central Scientific Library of Kharkiv
National University V.N.Karazin*
Vladimir Klyuev, *Ph.D., professor*
Elchin Ahmedov, *Doctor of Philosophy (on Pedagogy), docent*
Nadir Ismayilov, *Doctor of Philosophy (on Pedagogy)*

Journals have been registered in the Justice Ministry of the Azerbaijan Republic.
Certificate 3135, 16.03.2010.

Address of the editorial office: Baku city, Az 1014, Rasul Rza str., 125
Baku State University, the 2nd teaching building, floor 4, Room 410
telephone: 439-03-66; (050) 365-48-41
№2 (23), May-September, 2017

© “Library science and Information”, 2017, №2 (23).

БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЕ И ИНФОРМАЦИЯ

**НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ
И ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ**

*Журнал «Библиотекосведение и информация» включен
Международным Центром ISSN (Париж, Франция) в
продолжающиеся издание международного реестра
под номером 2219-5882 с 08.10.2010*

№ 2 (23)

Баку – 2017

**Учредитель и
главный редактор:**

Абузар ХАЛАФОВ
*Заслуженный деятель науки,
почётный профессор БГУ, Академик
Международной Информационной
Академии при ООН, доктор
исторических наук, профессор*

Зам. главного редактора:

Князь АСЛАН
*Доктор философии
(по педагогическим наукам), доцент*

Ответственный секретарь:

Парвиз КАЗЫМИ
*Доктор философии
(по историческим наукам), доцент*

**Редакционная
коллегия:**

Зулфи Томан, *Директор Национальной библиотеки Турецкой Республики*
Роман Мотульский, *Директор Национальной библиотеки Беларуси*
Азад Гурбанов, *доктор философии (по физико-математическим наукам) декан Библиотечно-информационного факультета БГУ*
Айбениз Алиева-Кенгерли, *доктор филологических наук*
Халил Исмаилов, *доктор исторических наук, профессор*
Байрам Аллахвердиев, *доктор исторических наук, профессор,*
Умуткан Муналбаева, *Директор Национальной библиотеки Казахстана*
Керим Тахиров, *доктор философии (по историческим наукам)*
Директор Национальной библиотеки Азербайджана
Манл Ахмедов, *Директор Президентской Библиотеки*
Лятифа Мамедова, *доктор философии (по историческим наукам)*
Ирина Журавлева, *директор Центральной научной библиотеки*
Харьковского национального университета имени В.Н.Каразина
Владимир Ключев, *кандидат педагогических наук, профессор*
Ельчин Ахмедов, *доктор философии (по педагогическим наукам), доцент*
Надир Исмаилов, *доктор философии (по педагогическим наукам)*

Журнал зарегистрирован в Министерстве Юстиции Азербайджанской Республики.
Свидетельство № 3135, 16.03.2010.

Адрес редакции: г. Баку, Аз 1014, ул. Расул Рзы, 125
Бакинский Государственный Университет, учебный корпус №2, 4-ый этаж, комната № 410
Телефоны связи: 439-03-66; (050) 365-48-41
№2 (23), Май-Сентябрь, 2017

© “Библиотековедение и информация”, 2017, №2 (23)

ƏNƏNƏVİ VƏ ELEKTRON KİTABXANAŞÜNASLIQ

XƏLƏFOV A.A.

*Əməkdar elm xadimi, BDU-nun**Fəxri professoru*

ƏHMƏDOV E.Y.

*Bakı Dövlət Universiteti,**Kitabxanaşünaslıq kafedrasının müdürü, dosent*

Məqalədə informasiya cəmiyyəti şəraitində ənənəvi və elektron kitabxanaşünaslığın qarşılıqlı əlaqə və integrasiyası prosesləri, yeni, daha səmərəli və proqressiv kitabxana-informasiya xidmətinin formalaşması prosesi şərh edilmişdir.

Açar sözlər: *elektron, kitabxanaşünaslıq, innovasiya, nəşr, müasir kitabxana anlayışı*

Müasir təcrübi kitabxanaşünaslıqda innovativ dəyişikliklər, həmçinin kitabxananın funksional aspektləri sahəsində yeni metodlar formalaşır. Hazırda kitabxana statusunun təyin edilməsi və onun tərkibinin mahiyyəti sahəsində elmi biliklərin dərinləşməsi prosesi gedir, bir neçə yanaşmalar meydana çıxır. Əgər bu prosesin əsasında kitabxanalar formalaşarsa, onda elmi nəticələrin yekununda kitabxanalar ideoloji və texnoloji institut statusuna daxil olur. Belə elmi yanaşma kitabxana fəaliyyətini məzmun, tərkibinin mahiyyəti, vəsaitlərin reallığı nöqtəyi-nəzərindən analiz etməyə imkan verir. Kitabxana fondunun xarakteristikası kateqoriyalı xidmətlər, kitabxana informatikasının öyrənilməsi metodlarına əsaslı surətdə təsir edir.

Peşəkarlıq mövqeyindən yanaşma kitabxana xidmətində kitabxana texnologiyasının iqtisadi aspektlərini tətbiq etmək imkanı verir. Əgər kitabxana fəaliyyətinə ictimaiyyətdə kitabxana məhsullarını yaradan və yayan bir qurum kimi baxılarsa, onda kitabxanaların əsas konsepsiyası paradigmal xarakter daşıyır. Hər hansı ərazinin əhalisinin sayı və səviyyəsinə uyğun ictimai strukturun formalaşmasında fəal iştirak edən təsərrüfat subyekti kimi baxılır. Keyfiyyətli dəyişikliklər şəraitində kitabxanaşünaslıq və real kitabxana fəaliyyəti sahəsindəki tədqiqatlarda Azərbaycan milli kitabxanaşünaslıq elmi məktəbi və onun banisi, Əməkdar elm xadimi, BDU-nun Fəxri professoru A.A.Xələfovun kitabxanaşünaslığa elminin formalaşmasında xidməti həmçinin ondan ibarətdir ki, o, menecment, marketing və texnoloji modellə təcrübi kitabxanaşünaslıq və

kitabxanaşünaslıq elminə yeni yanaşma tərzı gətırmıřdır. Bu yanařma kitabxanaşünaslıq elminin elmşünaslıq fonduna yaxınlařmına təsır edır. Kitabxanaşünaslıq fəlsəfəsi və elektron kitabxanaşünaslığın da təzahırü bu modelin formalařmasını daha da dəyərləndırır.

İnformasiya cəmiyyətinin qarşıya qoyduğı vəzifələrə uyğın kitabxanalarda aparılan dərin islahatlar, yeni texnologiyaların tətbiqi kitabxana işinin məzmununda müasir iş proseslərinin formalařmasına, oxuculara xidmət işinin keyfiyyətinin daha da yüksəlməsinə, yeni iş forma və metodlarının meydana gəlməsinə səbəb olmuş, ənənəvi kitabxanaçılıqla yanaşı, elektron kitabxanaçılığın geniş tətbiqinə şərait yaratmışdır. Belə ki, kitabxanaşünaslıq elmlərinin tətbiq edib öyrəndiyi obyektin özünün strukturunda, iş məzmununda öyrənilməsi, tətbiqi sahəsində həll zəruri olan innovasiya xarakterli problemlər ortaya çıxmışdır. Bu problemlərin həlli isə ənənəvi kitabxanaşünaslıqda hələ öyrənilməmiş, tədqiqat obyektı olmamış yeni problemlərdir. Bu problemlər bilavasidə kitabxana işinin informasiyalaşdırılması, kompüterləşdirilməsi problemləri ilə bağı olduğundan, yeni kitabxanaşünaslıq ideyalarının, biliklərinin, anlayışlarının yaranmasını və formalařmasını tələb edır. Bu biliklər bilavasitə kitabxanalarda tətbiq edilən kitabxana və informasiya texnologiyası ilə əlaqədar olduğundan, informatikanın kitabxana işi ilə integrasiyası məsələləri dövrün əsas məsələsidir. Kitabxanaşünaslığın tarixən bir müstəqil elm kimi formalaşdığı dövrdən zəmanəmizə qədər ənənəvi kitabxanaşünaslıq öz tədqiqat və öyrənmə obyektı olaraq kitabxanaların tarixi, struktur quruluşunu, məqsəd və vəzifələrini, fondun komplektləşməsi, təsnifləşdirilməsi, düzülüş qaydaları, biblioqrafik–məlumat axtarış sisteminin yaradılması, həmçinin oxuculara xidmət prosesinin forma və üsullarını öyrənirdi.

İnformasiya cəmiyyəti kitabxana işində böyük inqlab yaratmış, kitabxanaların qarşısında qoyulan vəzifələr, onların strukturu, fondunun tərkibi, məlumat-axtarış sistemlərinin təşkili, oxuculara xidmət işinin forma və üsullarının islahatı sahəsində böyük yeniliklər baş vermişdir. Bu yenilikləri həyata keçirmək üçün ənənəvi kitabxanaşünaslığın özünün strukturunda, predmetində anlayışlarında, ideya və nəzəriyyəsində də yeniləşmə, dəyişikliklər baş verməli, yəni kitabxanaşünaslığın özü də yeniləşməlidir. Məsələyə aydınlıq gətirmək üçün kitabxanalarda baş verən yeni prosesləri nəzərdən keçirək.

Əməkdar Elm xadimi, BDU-nun Fəxri professoru A.A.Xələfov qeyd edır ki, ənənəvi kitabxanaların fondunda əsasən kitab, qəzet və jurnallar saxlanılırdı. Kitabxanalar isə öz işini fondun tərkibinə uyğın qurur, kitab, qəzet, jurnal və s. kimi materialların komplektləşməsinı, təsnifləşdirilməsini, düzülüb saxlanmasını, oxucuya verilməsi məsələlərini elmi cəhətdən

hazırlayırdı. Müasir kitabxanaların fondunda isə kitab, qəzet, jurnalla yanaşı olaraq elektron vasitələr- Elektron kitablar, multimedia vasitələri, disklər, qrammofon valları, kasetlər və s. də saxlanılır. Göründüyü kimi, kitabxanaşünaslığın qarşısında fondun tərkib hissəsinə çevrilən yeni vasitələri də öyrənmək, onların komplektləşdirilməsi, təsnifləşdirilməsi, düzülüb saxlanması qaydaları və oxuculara verilməsinin metod və üsullarını da hazırlamaq zərurəti qarşıya çıxır.

Bütün bunlardan aydın olur ki, informasiya cəmiyyəti kitabxanaların məqsəd və vəzifələrində, struktutunda kitabxanaçılığın nəzəriyyəsində, ideya və baxışlarında, anlayışlarında böyük inqilabi dəyişikliklərin aparılmasını zəruri edir.

Təsadüfi deyil ki, bu dəyişikliklər öz növbəsində kitabxana və kitabxana işi haqqında kompleks elm olan kitabxanaşünaslıqdan yan keçmədi. Kitabxana təcrübəsindən geri qalmamaq üçün kitabxanaşünaslıqda bu dəyişikliklərin aparılmasına ciddi diqqət yetirməli oldu. Kitabxana işində baş verən kompüterləşmə, informasiyalaşdırma, yeni kitabxana və informasiya texnologiyalarının tətbiqi bilavasitə elektron vasitələrlə aparılan işin həcmi genişləndirməklə, tamamilə yeni kitabxana təcrübəsinin formalaşmasına gətirib çıxartdı. Məhz bu təcrübə prosesində yeni islahatlar “elektron kitabxana işi” və “elektron kitabxanaşünaslıq” terminlərini yaratdı.

Elektron kitabxana işi və elektron kitabxanaşünaslıq ideyasını zaman özü yaratdı. İnformasiya cəmiyyəti şəraitində elektron vasitələrin: Elektron kitablar, multimedia vasitələri, disklər, qrammofon valları, kasetlərin avtomatlaşması, mexanikləşməsi, elektron kataloqların, elektron məlumat vasitələrinin yaradılması, informasiya-kommunikasiya texnologiyasının oxuculara xidmət proseslərində əsas amillərdən biri kimi istifadə edilməsi elektron kitabxanaşünaslığın meydana çıxmasını tələb edirdi.

Elektron kitabxanaşünaslıq termini XX əsrin axırları və XXI əsrin əvvəllərində ilk dəfə ABŞ-da, daha sonra Qərbi Avropa ölkələri mətbuatında işlənməyə başladı. Elektron kitabxanaşünaslıq istilahını ilk dəfə ABŞ-ın Havay Universitetinin İnformasiya və kompüter elmləri fakültəsinin kitabxanaçılıq-informasiya elmləri üzrə professor köməkçisi Piter Djakso tərəfindən hələ 2000-ci ildə irəli sürülmüşdür. Piter Djaksoya görə, elektron və yaxud rəqəmsal kitabxanaşünaslıq ənənəvi kitabxanaşünaslığın bir çox formalarından biridir və onun üç tərkib hissəsi vardır: 1) Jurnalların rəqəmsal fondu, konfransların məlumat kitablarının, almanaxların, ensiklopediyaların, lüğətlərin, hazır informasiya nəşrlərinin və məlumat bazalarının toplusu. 2) Ən yaxşı formalaşmış məlumat aparatı və ən yaxşı veb kataloqu və onlardan istifadə mexanizmi, 3) Elektron resursu yaradan yüksək ixtisaslı kitabxana-informasiya mütəxəssisləri. Belə mütəxəssislər dövrlə,

zamanla ayaqlaşmağı bacaran, həm ənənəvi kitab və dövrü mətbuatla, həm də elektron nəşrlərlə, elektron kitablarla, vasitələrlə işləyə bilən, ənənəvi kitabxanaçılıqla elektron kitabxanaçılığı yaradıcı surətdə əlaqələndirə bilən kitabxanaçı-informatiklər olmalıdır. Piter Djaksonun elektron kitabxanaşünaslığın tərkib hissəsi kimi göstərdiyi üç əlamət demək olar ki, müasir elm və xüsusi kitabxanaların əksəriyyətində yaradılmış və oxucuların istifadəsinə verilmişdir. Hazırkı şəraitdə əsas vəzifə elektron vasitələrlə aparılan kitabxana işini daha da təkmilləşdirmək, əldə edilmiş təcrübəni ümumiləşdirmək, nəzəri cəhətdən əsaslandıraraq elmi anlayışlar yaratmaqdır.

Elektron kitabxanaların yaradılması və fəaliyyəti ilə bağlı elmi-nəzəri və təcrübə məsələlərlə yanaşı belə kitabxanaların yaradılmasının təşkilati məsələlərini də həll etmək lazım gəlir. Çünki bu mühüm problemi həll etməkdən istiqamətverici fikirləri formalaşdıran problemin həllinə aydınlıq gətirmək mümkün olmayacaq. Bu mühüm problemi həll etmək üçün hər şeydən əvvəl müəyyən etmək lazımdır ki, elektron kitabxanalar müstəqil müəssisə olmalıdır, yoxsa ənənəvi kitabxanaların yanında təşkil edilməli, onların strukturuna daxil edilməlidir.

Bu məsələyə münasibət birmənalı deyil. Bir qrup mütəxəssislər, əsasən informatiklər belə müəssisələrin, yəni elektron kitabxanaların müstəqil fəaliyyət göstərməsinə üstünlük verirlər. Doğrudur, onların sayı çox azdır. Həm də zaman keçdikcə onların sayı daha da azalır. İkincilər isə az da olsa, informatiklər, ənənəvi kitabxanaçılar, elm və təhsil sahəsində çalışan mütəxəssislər və demək olar ki, bütün oxuculardır. İkinci qrup insanlar elektron kitabxanaların müstəqil olmasının oxuculara xidmət işinin təşkilini çətinləşdirdiyini, oxucuların ayrı-ayrı kitabxana müəssisələrindən istifadə etmək məcburiyyətində qalacağını, vahid, bütöv kitabxana xidmətindən məhrum olacaqlarını ön plana çəkirlər.

Həmçinin müstəqil elektron kitabxanaların yaradılmasının dövlət təşkilatlarını və ayrı-ayrı idarə və müəssisələri böyük maddi çətinliklər qarşısında qoyduğunu, əlavə maliyyə vəsaitlərinə ehtiyac yaranmasını və bu vəsaitlərin asanlıqla əldə edilə bilməməsini əsas məsələ kimi irəli sürür.

Doğrudur, dünyanın böyük dövlətlərindən bəzilərində "Elektron kitabxanalar" təşkil edilmişdir. Ancaq elektron kitabxanaların fəaliyyəti və təcrübələri istənilən nəticəni vermədiyindən, oxuculara kitabxana-informasiya xidmətinin səmərəli, keyfiyyətli təşkili haqqında həm oxucular, həm də kitabxanaların təşkilatçıları hələlik ciddi optimal fikir söyləməkdən çəkinirlər. Belə olduğu tərzdə çoxsaylı oxucuların, görkəmli alimlərin, ziyalıların və yüksək ixtisaslı peşəkar kitabxanaçıların belə bir qənaəti ilə razılaşmaq yerinə düşər ki, ənənəvi kitabxanalarla elektron kitabxanaların vahid, bütöv bir kitabxana müəssisələrində birləşməsi müasir oxuculara kitabxana-informasiya

xidmətinin təşkilində böyük bir töhfə ola bilər. Təcrübə göstərir ki, ənənəvi mədəniyyət və elektron mədəniyyət arasında heç bir münasibət yoxdur. Elektron mədəniyyət ənənəvi mədəniyyətin davamıdır, onun inkişaf etmiş, daha da təkmilləşmiş, insan intellektinə səmərəli xidmət edən sahəsidir. Elektron kitabxana ənənəvi kitabxananın gələcəyə gediş körpüsüdür. Bu körpü nə qədər elmi əsaslara söykərsə, əsl kommunikasiya sistemində çevrilə bilər.

Qismən də olsa, biz olduqca qısa mülahizələrimiz əsasında ənənəvi kitabxana, onun yaranması, təkamül prosesi, inkişafı, bəşəriyyət sivilizasiyasının, insan amilinin inkişafında rolu, həmçinin elektron kitabxananın yaranması və inkişafı, cəmiyyətdə tutduğu mövqe haqqında fikirlərimizi şərh edirik. Müəlliflərin öz şəxsi ideya, düşüncə və dünya baxışı haqqında söylənilən fikirlərinin doğru olub-olmamasını gələcəyin öhdəsinə buraxaq.

Elektron kitabxana, onun yaranması, ənənəvi kitabxana ilə inteqrasiya prosesi və onların vahidliyi, bütövlüyü və həmçinin birgə iş fəaliyyəti haqqında bəzi məsələlərdə aydınlıq gətirmək yerinə düşərdi.

Ənənəvi kitabxananın strukturuna aşağıdakı şöbələr daxil olur: kitabxana fondu (fondun komplektləşdirilməsi və ədəbiyyatın kitabxana qaydası ilə işlənməsi, xidmət şöbəsi, məlumat-bibliografiya, informasiya xidməti, kitabxana proseslərinin avtomatlaşdırılması şöbəsi, kitabxana kataloqlarının və kartotekalarının təşkili və ondan istifadə, metodiki rəhbərlik və s. şöbələr.

Müasir kitabxanalarda isə dünyada elektron informasiya daşıyıcılarının meydana gəlməsi, bunların ayrı-ayrı növ və formalarının çoxalması, yeni kitabxana-informasiya texnologiyalarının yaradılması və kitabxanada texnologiya proseslərinin kompüterləşməsi, internetin cəmiyyətin sosial həyatında mühüm amilə çevrilməsi, insanların məişətin daxil edilməsi elektron vasitələrin müasir kitabxanaların strukturuna daxil edilməsini tələb edir. Müasir kitabxana öz ənənəvi kitabxana işi ilə yanaşı, elektron vasitələri toplayıb qoruyub saxlayan və onları sürətlə inkişaf etdirən, informasiya cəmiyyətinin sərvətinə çevirən, bilik cəmiyyətinə doğru can atan, insanların oxucuların istifadəsinə verən, maddiləşmiş bilik, elmi informasiyanın mənbəyi olan kitabdan elektronlaşmış və yayılmasına böyük imkanları və effekt olan elektron vasitələrin birləşməsindən, qarışıqından formalaşan, müasir informasiya cəmiyyətinin tələblərinə cavab verə bilən hibridləşmiş, yeni dövrün, informasiya dövrünün kitabxanası yaranmışdır. Yuxarıda göstərdiyimiz ənənəvi kitabxananın bütün şöbələrinə, şöbələrdə saxlanılan ənənəvi vasitələrin analoqu olan elektron vasitələr daxil olur. Bu proses yeni hibrid kitabxanalarının strukturunda cəmiyyət dəyişiklikliyi ilə yanaşı, yeni

forma və keyfiyyət dəyişikliyinə də baş verməsinə səbəb olur. Məhz bu dəyişiklik ənənəvi kitabxanalarda yeni kitabxana işinin, elektron kitabxana işinin əsasını qoyur.

Elektron kitabxanaşünaslıq kitabxanaşünaslığın kitabxana funksiyalarının elektron ortaqlığını öyrənən xüsusi növüdür. Yəni klassik kitabxanaşünaslıq elminin elektron kitabxana işini tədqiq edib öyrənən, yeni sahəsi və yaxud növüdür. Son zamanlar dünya mətbuatında kitabxanaşünasların və informatiklərin müasir dövrün kitabxanaları, onların statusu, strukturu, məqsəd və vəzifələri haqqında da diskussiya xarakterli müzakirələri gedir.

Əlbəttə, bu müzakirələrdə iştirakçıların böyük əksəriyyəti ənənəvi kitabxanaları, onların cəmiyyət, bəşəriyyət qarşısındakı böyük xidmətlərini yüksək qiymətləndirir, onların daha da inkişaf etdirilməsi, informasiya cəmiyyətinin əsas atributlarından biri olması irəli sürülür. Deməli, informasiya cəmiyyətinin qarşıda qoyduğu vəzifə ənənəvi kitabxanaları yeni, daha proqresiv, kitabxana-informasiya texnologiyası ilə zənginləşdirməkdən, cəmiyyətin modernləşməsinə xidmət edən sosial təsisata çevrilməsindən ibarətdir.

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyası və ölkənin informasiyalaşdırılması sahəsində böyük nailiyyətlər qazanan Azərbaycanda, kitabxana işinin müasir standartlara uyğun inkişaf etdirilməsində böyük uğurlar əldə edilmişdir. Dövlətin kitabxana işinə dair çox mütərəqqi, demokratik prinsiplərlə, xalqın milli mədəniyyətinə, ənənələrinə, mentalitetinə söykənən, qabaqcıl dünya kitabxanaşünaslığının nailiyyətlərindən bəhrələnen, dövlət kitabxana siyasəti formalaşmışdır. Bu siyasət informasiya cəmiyyəti şəraitində kitabxanaların statusu, cəmiyyətdə tutduğu mövqe, məqsəd və vəzifələri, sosial funksiyaları, yaxud gələcək üçün inkişaf istiqamətləri, dünya kitabxanaçılıq təcrübəsinə, elmi əsaslara söykənərək ümumiləşdirilmişdir. Hazırda ənənəvi kitabxanaların bəşər mədəniyyətinin tarixi inkişafında böyük və həlledici rolu yüksək qiymətləndirilmiş, kitabxanalar müasir informasiya cəmiyyətinin əsas atributlarından biri kimi dəyərləndirilərək gələcək inkişaf perspektivləri müəyyənləşdirilmişdir.

Kitabxana işinin məzmununda, strukturunda baş verən dəyişikliklərə müvafiq kitabxanaşünaslığın özünün yeniləşməsi, yeni tədqiqat bölmələrinin yaranması, yeni növlərin formalaşması ön plana çıxır. Kitabxanaşünaslıq bir elm kimi indiyə qədər ancaq ənənəvi kitabxana işini öyrənirdisə, indi zaman kitabxanaşünaslığın qarşısında müasir kitabxanaların strukturuna müvafiq elektron kitabxana işinin öyrənilməsi vəzifəsini də qoymuşdur.

Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrin ikinci yarısında geniş fəaliyyət sahəsi kimi inkişaf edib təkmilləşən informatika elmi ənənəvi

kitabxanaçılığın cəmiyyətin gələcək inkişafı üçün səmərəsizliyi haqqında elə əsaslı bir ideya irəli sürə bilmədi. Qloballaşma dünyada bu problemin həlli üçün ənənəvi kitabxanaçılıqla informasiyanın nailiyyətlərinin integrasiyasına şərait yaratdı. Dünyanın inkişaf tarixinə nəzər saldıqda, belə bir xüsusiyyət daha çox nəzəri cəlb edir ki, tarixən yaranmış, uzun əsrlər boyu fəaliyyət göstərən, bəşəriyyətin inkişafına böyük töhfələr verən mədəniyyət yaratmaq o qədər də asan deyildir. Bu baxımdan son zamanlar informasiya cəmiyyəti şəraitində ənənəvi kitabxanaçılığa qarşı dünyada gedən proses qismən sönmüşdür. Hiss edilmədən ənənəvi kitabxanaçılığa, kitabxanaşünaslığa və ümumiyyətlə, kitaba münasibət müsbət mənada daha pozitiv xarakter daşımağa başlayır. Dünyanın böyük ölkələrində son dövrlərdə ənənəvi kitabxanaşünaslıqla elektron kitabxanaşünaslığın integrasiyasına, ənənəvi kitabxanaşünaslığın elektron vasitələrdən daha geniş və səmərəli istifadə etməsinə diqqət yetirmək ön plana çəkilməkdədir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədov E.Y. *Uşaq və gənclərin kitabxana-informasiya təminatı*. Bakı: Sabah, 2016,- 248. S.
2. Xələfov A.A. *Kitabxanaşünaslığa giriş: Dərslik (3 hissədə. H.1: Kitabxanaşünaslığın nəzəri əsasları; H.2: Kitabxana işi haqqında təlim)*. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2001, 400 s.
3. Xələfov A.A. *Kitabxanaşünaslığa giriş: Dərslik (3 hissədə. H.3: Kitabxana işi haqqında təlim)*. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2003, 314 s.
4. Xələfov A.A. *Kitabxanaşünaslığın tarixi və metodologiyası. dərslik*. Bakı: "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2014, 552 s.
5. Xələfov A.A. *Kitabxanaşünaslığın müasir problemləri*.-B., 2012, 32 səh

ТРАДИЦИОННОЕ И ЭЛЕКТРОННОЕ БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЕ

ХАЛАФОВ А.А.

Заслуженный деятель науки, почетный профессор БГУ

АХМЕДОВ Э.Ю.

Заведующий кафедрой библиотековедение, доцент

РЕЗЮМЕ

Статья исследует взаимоотношения традиционных и электронных библиотековедений в условиях информационного общества. Проблемы интеграционного процесса современных и высокорентабельных форм обслуживания и рассматривает формы и методы современного библиотечно-информационного обслуживания.

Ключевые слова: *электронные библиотековедение, инновация, издание, современное библиотечное дело.*

TRADITIONAL AND ELECTRONIC LIBRARY SCIENCE**KHALAFOV A.A.***Honored scientist, "Honorary professor" of BSU***dos. AHMEDOV E.Y.***Head of the department of "Library science":***SUMMARY**

The article discusses the interconnection and integration of traditional and electronic Library Science in the information society with the process of formation of a new, more efficient, and progressive library-information services.

Key words: *electronic library science, innovation, modern librarianship, publication*

**KİTABXANA-İNFORMASIYA FƏALİYYƏTİNDƏ SENZURA VƏ
MƏHDUDİYYƏTLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRMƏ MEYARI****QURBANOV A.İ.***BDU, Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin dekanı, dosent*
azad_kurbanov@mail.ru**KAZİMİ P.F.***BDU, Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin müəllimi, tarix üzrə fəlsəfə
doktoru*
pkazimi@mail.ru

Kitabxana-informasiya resurslarının repertuarı, resursların komplektləşdirilməsi, məlumat xidmətinin təşkili və kitabxana siyasətinin həyata keçirilməsi prosesində demokratik prinsiplər müasir mədəni cəmiyyətin vacib tələbidir. Qlobal iqtisadi inkişaf və beynəlxalq ictimai integrasiya şəraitində bünün əhəmiyyəti ildən ilə artmaqdadır. Bu proseslərin aktiv iştirakçısı kitabxana-informasiya müəssisələridir.

Açar sözlər: kitabxanalarda senzura, məhdudiyyətlər, məhdudiyyətlərin qiymətləndirilməsi.

Tarixi təkamüldə azad düşüncəyə dominant qüvvələr tərəfindən tətbiq olunan qadağalar və məhdudiyyətlər dialektikanın “əksiliklərin vəhdəti və mübarizəsi qanunu” kimi özünü göstərir.

Müasir dünyada kitabxanaların, sənədli informasiyanın komplektləşdirilməsi, saxlanması və təbliğ edilməsi formaları daha sürətlə transformasiya olunur, mahiyyətcə yeni formalar qarşıya çıxır. Kitabxana-informasiya sistemlərinin inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirən elmi konsepsiyalara mane olan ideoloji, milli və dini “komplekslər” tarix boyu özünü göstərmişdir. Fizikanın qanunları hər yerdə eyni cür ifadə olunur. İlahiyyatın qanunları fərqlidir, Vatikanda o, bir şəkildə ifadə olunur, Londonda başqa cür. Bu uyğunsuzluğu İslam ilahiyyatçılarına da aid etmək olar.

İnformasiyanın manipulyasiyası. İnformasiyanın manipulyasiya olunması cəhdləri orta əsrlərdə olduğundan daha geniş aktualıq kəsb edir. Bu zaman məlumatın və məlumat daşıyıcısının mötəbərliyi məsələsi önə çıxır.

Biliklər cəmiyyətini səciyyələndirən informasiya mühitidir. Prof. Mixail Onenkov öz məqaləsində yazır: “İnformasiya mühitinə təsir etmək – mədəniyyətə, biliklər sənayesinə və incəsənət sahəsinə təsir etməkdir”.¹

Tədqiqatçının bu fikrinə siyasət anlayışını da əlavə etmək düzgün olardı. Kitabxana tarixindən əldə etdiyimiz təcrübə göstərir ki, informasiya mühitinə təsir fraqmental informasiya, informasiyanın manipulyasiyası, dezinformasiya şəklində təzahür edir. Deməli, informasiya mühitinin də keyfiyyəti vacib amildir. Bu problemin daha detallı analizə ehtiyacı var. Biliklər cəmiyyəti informasiya mühitini vaxtaşırı test etməli və demokratik, sənədli məlumat integrasiya mexanizmləri tətbiq etməlidir. Dünya kitabxanaları tarixində kitabxana fəaliyyətinin demokratik ənənələrini öyrənmək, onlara birmənalı qiymət vermək bu istiqamətdə faydalıdır.

Kitabxana tarixindən əldə olunmuş məlumatlar müəyyən edir ki, hələ çox qədim zamanlardan konkret mövzularda və ya konkret müəlliflərin kitabları toplanaraq yandırılıb və bununla da kitabxananın məlumatı zamana ötürmək funksiyası məhdudlaşdırılıb. Eləcə də konkret müəllifin konkret mövzularda yazılmış əsərləri dəyişdirilərək zamana dezinformasiya ötürmək cəhdləri kitabxanalarda həyata keçirilmişdir.

Fikrimizi inkişaf etdirərək müasir dövrdə geniş PR texnologiyaları tətbiq etməklə dünyaya dezinformasiya yaymaq ənənəsinin də mövcud olmasını qeyd edək. Kitabxanalar mövcud informasiya küyündə (noise) fondun formalaşması və xidmətin təşkilində mənbəyin və məlumatın mötəbərliyinin müəyyənəşdirilməsi problemini həll etməlidirlərmi? Yoxsa bu, kitabxana siyasətinin həyata keçirilməsindəki demokratik prinsiplərə ziddir? Bir sıra kitabxanaların təcrübəsində «bizə aid həqiqətlər və ya aid olmayan həqiqətlər anlayışları bu gün də mövcuddur.

Ən qədim zamanlardan bu günə qədər kitabxanalar kitabxana-informasiya xidməti zamanı senzura və məhdudiyyətlərlə qarşılaşmışdı. Sensorlar rəsmi status almış (dövlət qurumları və ya dini müəssisələr tərəfindən) şəxslər idisə də, onların tətbiq etdiyi qadağa və məhdudiyyətlər müxtəlif səviyyələrdə həyata keçirilirdi.

Xristian avropasından fərqli olaraq, İslam mədəniyyətində sensorlar institutu yox idi. Lakin müxtəlif din xadimlərinin “fətvaları” bəzən senzura funksiyasını yerinə yetirirdi. Bir çox fətvalar konkret regionlarda keçərli olurdu və bütün İslam dünyasını əhatə etmirdi. Hələbdə Nəsiminin edamı, Təbrizdə görkəmli şair Şəbüstərinin edamı və əsərlərinin yandırılması, qadağan edilməsi göstərir ki, lokal qadağalar və məhdudiyyətlər müxtəlif formalarda özünü göstərməkdə idi.

¹ Kitabxanalar biliklər cəmiyyətində. Bakı, 2006, 353 səh

Müxtəlif xalqlar və mədəniyyətlərdə senzura və informasiya məhdudiyyətləri müxtəlif formalarda təzahür edirdi. Mütəxəssislər hesab edir ki, Rusiyada senzura məhdudiyyəti ədəbiyyatın yaranmasından yüz il əvvəl tətbiq olunmağa başlanır. Rusiyanın ilk ədəbi əsəri sayılan "İqor polku haqqında dastan" XII əsrin sonlarına aid edildiyi halda, qadağan edilmiş əsərlərin reyestri 1073-cü ildə yunan dilindən bolqar dilinə, sonradan bolqar dilindən rus dilinə tərcümə edilir. Dini mətnləri qadağan edən bu sənəd göstərir ki, dövrüdə başqa elmi və ədəbi əsərlər mövcud deyildi. 1551-ci ildə "100 fəsil kilsə toplusu" adlı qanunda yayılması və oxunması qadağan edilən kitabların siyahısı tərtib edilir.² Sonrakı illərdə də çox sayda qadağalar haqqında müqəddəs sinodun, kilsənin, dövlətin müxtəlif səviyyəli qanun və sərəncamları qəbul edilir.

Avropada da qadağalar dini müəssisələrin, xüsusilə Vatikanın rəhbərliyi ilə həyata keçirilirdi. Vatikan qadağaları kardinallar vasitəsi ilə yerlərdə tətbiq və nəzarət edilirdi.

Avropa ölkələrindən fərqli olaraq, İslam Şərqində kitab məhsuluna dini müəssisələr tam nəzarət edə bilmirdi. Xüsusilə moğol dövründən başlayaraq kitab məhsulunun istehsalında və kitabxana işinin çoxcəhətliliyində bir liberallaşma baş verir. XIII əsrdən etibarən kitabxana fondlarının repertuarı zənginləşir, elmin bütün sahələrini əhatə edən kitabxana fondlarında qadağan edilmiş elm sahəsi və ya mövzular olmamışdı. XIII əsrdən başlayaraq mənbələrin verdiyi zəngin məlumatlara görə, Azərbaycanın kitabxanalarında dini və milli tolerantlığın artıq həll olduğunu iddia etmək olar. Orta əsr kitabxanalarının fondlarında Əhdi-ətiq, Əhdi-cədid, Zəbur, Tövrat və İncilin çoxsaylı nüsxələri saxlanılırdı. Azərbaycanın şimalında xəzərlərin yəhudiliyi qəbul etməsi, qərb regionlarında albanların xristian olması, eləcə də müsəlman əhalinin dominant olması şəraitində, müxtəlif mədəniyyətlərə məxsus kitab məhsulunun istehsalı, **verilməsi** sahəsində böyük tarixi təcrübə əldə edilmişdi.

Azərbaycanın şimal hissəsinin XIX əsrin əvvəllərində Rusiya imperiyası tərəfindən işğalı Azərbaycanın ictimai həyatının bir çox sahələri kimi, kitabxana mədəniyyətinə də öz təsirini göstərdi. Zəngin əlyazma kitabları müsadirə olunaraq Mərkəzi Rusiya şəhərlərinə aparılır, yeni çap kitablarına güclü senzura nəzarəti qoyulurdu. Bütün bunlara baxmayaraq, əlyazma kitabı ənənələri XIX əsrin sonlarına qədər qorunub saxlanıldı və bu proses hər hansı senzuradan kənarda baş verir, kitabxana fəaliyyəti dövlət nəzarəti və idarəetməsindən nisbətən kənarda qala bilirdi (bəzi istisnalar

² Kitabxanaların demokratikliyi

olmaqla).³ Yalnız Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda kitab məhsulu və kitabxana xidməti tam dövlət nəzarətinə keçirildi və ideoloji işin tərkib hissəsinə çevrildi.

Senzura dövlətlərin tarixi ənənədə həyata keçirdiyi sərt ideoloji məhdudiyyətlərin məcmusu kimi tətbiq olunub və özünü ifadə edib. Senzuranın götürülməsi ilə əlaqədar hər bir siyasi, sosial və iqtisadi islahatlar, hər dəfə onu yeni formada qarşıya çıxarıb.

Hazırda da senzura Kitabxana-informasiya fəaliyyətində dövlət siyasəti, kitabxana siyasəti, kitabxanaçı mədəniyyətinin və intellektinin irəli sürdüyü məhdudiyyətlər çərçivəsində özünü göstərməkdədir.

Deyilənlərdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, senzura və məhdudiyyətlər müxtəlif formalarda bütün tarixi mərhələlərdə mövcud olmuşdur və bu gün də mövcuddur. Senzurayı (məhdudiyyətlər məcmusu olaraq qəbul edəriksə) əgər “S” ilə işarə etsək, onu səciyyələndirən amilləri 3 qrupa bölə bilərik.

a) Ölkədə və ya regionda informasiya kütlələrini (onların çapını, yayımını, təbliğini) məhdudlaşdıran və ya tənzimləyən qanun, sərəncam və digər rəsmi sənədlərin kütləsini müəyyənləşdirəcək funksiyayı ifadə edir. Bu məqsədlə cədvəl tərtib edilir. (*Məsələn, Almaniya Federativ Respublikasında Nasional Sosialist Partiyasının irsinin öyrənilməsinə qoyulmuş qadağa, və Azərbaycan Respublikasında dini ədəbiyyatın çapını və yayımını tənzimləyən qanun və s.*)

b) Ölkədə və ya regionda sosial, milli və mədəni mühiti müəyyənləşdirəcək amil. Buraya regionun çoxmillətli, çoxdinli, çoxdilli, müxtəlif medianı, mətbuatı və kitab kütləsini müəyyənləşdirən funksiya daxildir. Bu məqsədlə cədvəl tərtib edilir. (*Məsələn, Azərbaycan Respublikasında qeyri-milli məktəblərin faiz göstəricisi, milli azlıqların media imkanları, müxtəlif dinə mənsub əhəlinin statistik faiz göstəricisi və onlara mənsub ədəbiyyatın çapı, yayımı və təbliği imkanları və s.*)

c) Kitabxanaçının şəxsi və fərdi parametrləri özündə əks etdirir. Buraya kitabxanaçının ali və ya orta təhsilli olması, kişi və qadın olması, ixtisas təhsilli olması, eləcə də milli mənsubiyyəti, yaş və təcrübə göstəriciləri daxil edilə bilər.

Bu zaman yalnız senzuranın aqressivlik səviyyəsindən, S (xyz) formulundan danışa bilərik. Senzurayı səciyyələndirən elementlərin hər birinin xarakteristikası ölkədə kitabxana-informasiya fəaliyyətinin “azadlıq” səviyyəsini, cəmiyyətin demokratik mühitini müəyyənləşdirir. Belə bir yanaşma zamanı A və B cəmiyyətin sosial barometri kimi özünü göstərir. Nəticədə S(x,y,z) funksiyasını müəyyənləşdirən formula qarşıya çıxır. Bu formulaya əsasən

³ 1845-ci ildə Nuxa şəhərində Ə.Nuxəvinin kitabxanasının yandırılması.

$$A(X) > 0, B(Y) > 0$$

$A(X), B(Y), C(Z)$ *statistik funksiyalardır*

$$A(X) > B(Y) \text{ olduqda } S(X, Y, Z) < 1$$

$$A(X) < B(Y) \text{ olduqda } S(X, Y, Z) > 1$$

A-nın göstəricisi artdıqca S-in nominalı artır, keyfiyyət ifadəsi aşağı düşür. Yəni senzura və məhdudiyyətlər sərtləşir, başqa sözlə, S yüksəlir. B funksiyası artdıqca, S müsbət parametrlər daşıyır, senzura və məhdudiyyətlər aşağı düşür. Bu zaman S sifirə yaxınlaşır, eləcə də cəmiyyətin demokratik və tolerant mühitinin göstəricisinə çevrilir. Beləliklə, cəmiyyətin informasiya mühitinin senzura və məhdudiyyətlərinin demokratik meyarı aşağıdakı formula ilə hesablanı bilər.

$$S(X, Y, Z) = \frac{A(X)}{B(Y)} C(Z)$$

Məhz bu hesablamaların nəticəsi kitabxana-informasiya fəaliyyətinin demokratikliyini göstərə bilər və bu göstərici 0 şkalasına yaxınlaşdıqca, cəmiyyətin demokratikliyinin, multikultural dəyərlərin qorunmasının, azad informasiya məkanının formalaşdırılmasının göstəricisi kimi özünü göstərir. Əlbəttə bu, “Şarl Ebdə” jurnalının çap olunması ilə qələmə verilən “demokratiya səhnələri” deyil. Hər hansı bir jurnalın sahibi və müxbiri kosmopolit, ateist və ya digər düşüncələrin sahibi ola bilər. Onun düşüncə azadlığı başqasının dini, milli, şəxsi hisslərinin alçaldılmasına səbəb olmamalıdır. Multikultural mühit məhz bu zəmində formalaşır. Əks halda, “demokratik düşüncə sahibi” yerdə qalan həyatını “mühafizəçi” ilə gəzməli, yaşamalı olur.

Müəyyənləşdirdiyimiz formula fəvqəladə hallar, müharibə şəraitində özünü doğrultmur. Bu formula yalnız cəmiyyətə kənar aqressiv təsirlərin olmadığı, sabit inkişaf şəraitinin göstəricisi (barometri) ola bilər. Lakin əminliklə demək olar ki, S heç bir zaman 0 olmur, zira $S=0$ cəmiyyətin bir xaosda olduğunu xatırlatmalıdır. Bunu tarixi təcrübədən də çox sayda misallarla təsdiq etmək olar.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Xələfov A.A. *Kitabxana və cəmiyyət*. Bakı, “Azərneşr”. 2011, 348 səh.
2. *Kitabxanalar biliklər cəmiyyətində*. Bakı, 2006, 353 səh
3. *Kitabxanaların demokratikliyi* (Казими П.Ф. О демократичности библиотечной работы. Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. Курск, 2011. №4, с.49-51.)

4. Казими П.Ф. Курбанов А.И. Княз Аслан. Некоторые проблемы информационного пространства в контексте библиотечной деятельности. Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. Курск, 2012. №3, с.102-105.
5. Казими П.Ф. Информационная инженерия в библиотечной деятельности. Германия, Ламберто Академия Публикейшн, 2014.

ОЦЕНОЧНЫЕ КРИТЕРИИ ОГРАНИЧЕНИЙ В БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ГУРБАНОВ А.И.

Декан библиотечно-информационного факультета БГУ, доцент

КАЗЫМИ П.Ф.

Доктор философии по историческим наукам, доцент

РЕЗЮМЕ

Репертуары библиотечно-информационных ресурсов, комплектование ресурсов в процессе организации информационной службы и в осуществлении библиотечной политики, демократические принципы являются важным требованием в современном культурном обществе. В условиях глобального экономического развития и общественной международной интеграции роль этого всё более возрастает. Библиотечно-информационные учреждения являются активными участниками этого процесса.

Статья решает математический модель высказанных процессов.

Ключевые слова: Цензура в библиотеках, ограничения, оценка ограничений.

OBJECTIVE CRITERIA OGRANICIAN BIBLIOTECO- INFORMATION DATABASE

KURBANOV A.I., KAZIMI P.F.

SUMMARY

The repertoire of bibliotechno-informational resources, completeness of resources in the process of organizing the information service and the implementation of the library policy, democratic principles are essential in demand in the modern society. In the global economic development, the role of the global and international integration plays a significant role. Bibliotechno-informational facilities are processed by active members. The article solves the mathematical model of interconnected processes.

Key words: *Censorship in libraries, limitation, appraisal of appraisals.*

ƏDƏBİ-BƏDİİ NƏŞRLƏRİN TİPOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

KNYAZ ASLAN

*Bakı Dövlət Universiteti,**Kitabşünaslıq və Nəşriyyat işi kafedrasının müdiri,**pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent**knyazaslan@mail.ru*

Elmi məqalənin əsas məqsədi ədəbi-bədii nəşrlərin tiplərinin və növlərinin spesifik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsidir. Məqalədə ədəbi-bədii nəşrlərin təsnifləşdirilməsi, sistemləşdirilməsi və redaktə xüsusiyyətləri araşdırılır. Burada eyni zamanda ədəbi-bədii nəşrlərin tərtibatının, redaktəsinin və nəşrinin daha da yaxşılaşdırılması üçün səmərəli tövsiyələr verilir.

Açar sözlər: *ədəbi-bədii nəşrlərin sistemləşdirilməsi, ədəbi-bədii nəşrlərin tipləri və növləri, ədəbi-bədii nəşrlərin redaktəsi, ədəbi-bədii nəşrlərin tərtibatı.*

Giriş

Dünyada ən çox nəşr olunan və yayılan nəşrlər sırasında ədəbi-bədii nəşrlər mühüm yer tutur. Hər il Azərbaycanda nəşr olunan yüz minlərlə ədəbi əsərlərdən peşəkarlıqla baş çıxarmaq üçün ədəbiyyata sistemli yanaşma tələb olunur.

Hazırda ədəbi-bədii nəşrlər üzərində redaktor işinin təkmilləşdirilməsi, onun dəyərinin müəyyənləşdirilməsi ciddi problemlərdəndir. Ədəbi-bədii nəşrlərin ümumi xarakteristikası, onların yaradılmasında, işlənməsində redaktorun rolu olduqca önəmlidir. Ədəbi-bədii nəşrlərin məqsəd təyinatı, onların çoxfunksionalılığı, reklam nəşrlərinin oxucu ünvanının xüsusiyyətləri bu elmi tədqiqat işində ayrıca araşdırılmışdır. Burada eləcə də ədəbi-bədii nəşrlərin dil-üslubi və bədii tərtibatı, mətnlərin şrifti və s. kimi mühüm cəhətlərə də diqqət yetirilmişdir.

Ədəbi-bədii nəşrlərin tipləri və növləri

Ədəbi-bədii nəşrlər bir və ya bir neçə bədii ədəbiyyat əsərini özündə birləşdirən (əhatə edən) nəşrdir. Bədii ədəbiyyat əsərində biliyin (idrakın) və həqiqətin əks etdirilməsi vasitəsi bədii sözdür.

Ədəbi-bədii nəşrlər bədii ədəbiyyat əsərlərinin məzmunu ilə cəmiyyətin tanış olmasını təmin etməyə, estetik zövqün, əxlaqi prinsiplərin, yüksək mənəvi keyfiyyətlərin formalaşmasına, istirahətə köməyə imkan yaratmaq üçün nəzərdə tutulur. Bu nəşrlərin oxucu təyinatı çox genişdir.

Əsərin təsvir forması (nəzm, nəsr), janrı (böyük – roman, dram, epos; orta – povest, poema, esse; kiçik – hekayə, şeir), təsvirin və obyektin predmeti (mənəvi-əxlaqi sfera, sosial problemlər, estetika sahəsi və s.) ədəbi-bədii nəşrlərdə olan informasiyanın xarakterini müəyyənləşdirir, onun tipinə və növünə təsir göstərir.

Son illərdə nəşriyyatların bədii ədəbiyyat üzrə ixtisaslaşması və rəngarəng oxucu maraqlarının təmin olunması məsələləri bədii ədəbiyyat buraxılışının ümumi strukturunda onların yerinin müəyyənləşdirilməsi üçün sabit nəşr qrupları haqqında məlumatların müzakirəsinə və ümumiləşdirilməsinə ehtiyac doğurmuşdur.

Mütəxəssislərin əksəriyyətinin fikrincə, **ədəbi-bədii nəşrlərin tipləri** onun məqsədi və oxucu istiqaməti (təyinatı) əsasında fərqləndirilir. Funksional istiqaməti (təyinatı) əlamətinə görə ədəbi-bədii nəşrlər (başqa sözlə, bədii ədəbiyyat nəşrləri) üç yarım tipə bölünür: **a) elmi ədəbi-bədii nəşrlər; b) elmi-kütləvi ədəbi-bədii nəşrlər; c) kütləvi ədəbi-bədii nəşrlər.**

1) Elmi ədəbi-bədii nəşrlər. Bədii ədəbiyyat əsərlərinin elmi nəşri tədqiqat işi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Elmi nəşrin tədqiqat tələbatlarının təmin olunması istiqaməti əsərlərin seçimində, nəşr strukturunda, onun soraq aparatında və s. öz əksini tapır.

Elmi nəşrlər, bir qayda olaraq, əsər ilk dəfə nəşr edilən zaman elmdə hadisəyə çevrilir, yaxud əsərin öyrənilməsinin müasir səviyyəsinin əks edilməsi baxımından ilk dəfə nəşr olunan elmi nəşr sayılır. Elmi nəşr həmişə tədqiqatçılar üçün əhəmiyyətli dərəcədə yeni olan bir məsələni özündə ifadə edir. Buraya unudulmuş və ya daha əvvəl nəşr olunmamış əsərlərin seçimi, mətnin çapa hazırlanması, tərcümənin təqdimatı, şərhlərin, əlavələrin verilməsi və s. kimi məsələlər daxildir. Elmi nəşrdə sırf bədii hədlər bir qədər dağılmış şəkildə olur.

Elmi əsərlər toplusuna yazıçının bütün əsərləri və ya seçilmiş “qeyri-yaradıcı” mətnləri daxil edilir. Bu, həm onun yaradıcılıq bioqrafiyasının öyrənilməsi, həm də bu əsərlərin və ya mətnlərin tədqiqatçılara təqdim olunması məqsədilə həyata keçirilir.

Tədqiqat üçün material təqdim edən elmi nəşrlərdə çox vaxt müxtəlif siyahılardan, tərcümələrdən ibarət olan mətnlər də verilir.

Müşayiətedici materialların sistemi də həmçinin tədqiqat məqsədlərinə tabe edilir. Elmi nəşri tekstoloji tarixi-ədəbi və ya nəşriyyat şərhli müşayiət edir. Elmi nəşrin soraq aparatı üçün geniş struktur tipikdir. Əsərin tədqiqatına yardım məqsədilə müxtəlif növ əlavələr çap edilir.

Bədii ədəbiyyatın elmi nəşri yazıçının ədəbi irsinin daha geniş, daha tam şəkildə əks etdirilməsi, mətnin dəqiqliyi, soraq aparatının daha diqqətlə

hazırlanması ilə fərqlənir. Nəşrin bu tipi tədqiqat işi üçün nəzərdə tutulur. Belə nəşrlər əsərlərin tam külliyyatı və ya əsərlərin akademik külliyyatı şəklində təqdim edilir. Buraya yazıçı tərəfindən yazılmış bütün əsərlər: bitirilmiş və bitməmiş əsərlər, hissələr, eskizlər, məktublar, gündəliklər, məqalələr və s. daxil edilir.

2) Elmi-kütləvi ədəbi-bədii nəşrlər. Elmi-kütləvi ədəbi-bədii nəşr ona daxil edilmiş əsərlərin öyrənilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Elmi-kütləvi əsərlər toplusu yazıçının yaradıcılığının öyrənilməsinə yönəldilmiş dərin əsaslı müəllif üçün nəzərdə tutulur. Buraya yalnız müntəxəbat əsərləri deyil, eləcə də müəllifin yaradıcılıq bioqrafiyası üçün əhəmiyyətli olan, onun tərcümeyi-halının ayrılmaz hissəsinə çevrilən, müəyyən maraq kəsb edən başqa mühüm işlər də daxil edilir.

Elmi-kütləvi nəşrlərin əsas təyinatı ilə, yəni onların bədii ədəbiyyatın öyrənilməsi istiqaməti ilə əlaqədar ayrı-ayrı nəşrlər üçün, həmçinin müxtəlif növ toplular, seriyalar və s. üçün əsərlər seçilir. Bu, ali (və ya orta) təhsil müəssisələrində ədəbiyyat kursunun tədris proqramlarına daxil olan əsərlərdən ibarət ola bilər. Yaxud buraya tədris proqramının çərçivəsindən kənara çıxan klassik əsərləri də daxil etmək olar. Bu zaman elə əsərlər seçilməlidir ki, həmin əsərlər bu və ya digər xalqın ədəbiyyatının inkişafı haqqında təsəvvür yarada bilsin. Əlbəttə, seçim zamanı müasir yerli və ya xarici ədəbiyyatın ən əhəmiyyətli əsərlərinin nəşrə daxil edilməsi daha çox əhəmiyyət kəsb edir.

Elmi-kütləvi nəşrlər tərkibinə görə tam deyil. O, yazıçının bütün əsərlərini əhatə etmir, onun soraq aparatı daha çox populyar olur. Burada verilən şərh məntiqli hekayədən ibarətdir, giriş məqaləsi isə müəllifin yaradıcılığının, ədəbiyyatın, dövrün və s. icmalı xarakteri daşıyır, Elmi-kütləvi nəşr daha geniş oxucu dairəsi üçün nəzərdə tutulur. O, yazıçının yalnız ən əhəmiyyətli əsərlərini əhatə edən əsərlər toplusu (külliyyatı) şəklində təqdim edilir.

3) Kütləvi ədəbi-bədii nəşrlər. Bədii ədəbiyyatın kütləvi nəşri ən geniş oxucu dairələrinin sorğularını təmin etmək, onları klassik və müasir yazıçıların ən əhəmiyyətli bədii əsərləri ilə tanış etmək üçün nəzərdə tutulur. Bədii ədəbiyyatın növləri (strukturuna (quruluşuna) və tərkibinə görə fərqləndirilir). Buraya ədəbi-bədii əsərlərin müstəqil (ayrıca) nəşrləri, toplular, almanaxlar, antologiyalar, seçilmiş əsərlər daxildir.

a) Əsərlər toplusu – bir müəllifin bütövlükdə yaradıcılığını təqdim etmək üçün ən əhəmiyyətli əsərlərinin müəyyən hissəsini özündə əks etdirən bircildli və ya çoxcildli nəşr.

Əsərlər toplusuna daxildir: *Tam əsərlər toplusu; Seçilmiş əsərlər toplusu; Natamam əsərlər toplusu.* Seçilmiş əsərlər bir və ya bir neçə

müəllifin müəyyən əlamətə görə seçilmiş ən əhəmiyyətli əsərlərinin müəyyən hissəsini özündə əhatə edən bircildli və ya çoxcildli nəşrdir.

b) Toplu – bir sıra əsərlərdən ibarət məcmuə. Toplu bir və ya bir neçə yazıçının əsərlərini özündə əhatə edən nəşrdir. Toplunun iki növü mövcuddur: a) müəllif toplusu; b) kollektiv toplu.

Müəllif toplusuna daha çox bir müəllifin, bəzən isə iki müəllifin əsərləri daxil edilir. Müəllif toplusu janr, tematika (mövzu), xronoloji, yekun və başqa növlərdə tərtib olunur.

Kollektiv toplusuna iki və ya daha çox müəllifin əsərləri daxil edilir. Kollektiv toplusu mövzusuna, ədəbi istiqamətinə, janrına görə müəyyən ədəbi məktəbə, cərəyana, dərnəyə və s. həsr edilmiş əsərlərdən ibarət ola bilər. Kollektiv toplu almanax, antologiya, müntəxəbat şəklində tərtib edilir.

c) Almanax iki və daha çox müəllifin bir ədəbi istiqamətə və müxtəlif janrlara aid olan əsərlərindən ibarət kollektiv topludur. Almanax müəyyən əlamətə görə bir yerə toplanmış ədəbi-bədii və ya elmi-kütləvi əsərləri özündə əhatə edən topludur. Almanaxlar ya böyük yaşlı oxuculara, ya da uşaq oxuculara ünvanlanır. Onlar dövrü, qeyri-dövrü və ya serial şəklində ola bilər.

ç) Antologiya ayrı-ayrı müəlliflərin bir janrda yazdığı əsərlərinin daxil edildiyi kollektiv topludur. Antologiya müxtəlif müəlliflərin seçilmiş əsərlərinin toplusudur.

d) Müntəxəbat bir tədris kursuna daxil olan müxtəlif əsərlərin tam şəkildə və ya ayrı-ayrı hissələrdən ibarət formada bir yerdə tərtib edilmiş kollektiv topludur.

e) Mononəşr. Bir müəllifin ayrıca nəşri. Mononəşrin növləri: tam mətnli mononəşr, qısaldılmış (uyğunlaşdırılmış mətnlə) mononəşr.

Ədəbi-bədii nəşrlərin konstruksiyası və tərtibatı

Ədəbi-bədii nəşrlərin konstruksiyası nəşrin, müəllifin, janrın, ədəbi əsərin məzmununun və s. məqsədi və oxucu təyinatı ilə müəyyənləşdirilir.

Elmi əsərlər külliyyatı (topluları) böyük həcmli (çoxcildlilərin 60-a qədər cildi olur) malikdir. Onlar uzun müddətli istifadə üçün nəzərdə tutulur, adətən parça ilə örtülmüş möhkəm cildə buraxılır, zahiri tərtibatı ciddi, elmi tip xarakterində olur. İllüstrasiyalar, bir qayda olaraq, sənədli tip qaydasında verilir.

Elmi-kütləvi nəşrlər oxucuların geniş dairəsi üçün nəzərdə tutulmuş, intensiv istifadəyə hesablanmışdır. Bu nəşrlər orta formatlı, qalın cildli, adətən süni materiallarla örtülmüş möhkəm cildli olur. Bir qayda olaraq orta keyfiyyətli kağızda çap edilir. İllüstrasiyalar az verilir, əsasən bədii bədii-obrazlı tipdə olur.

Ayrı-ayrı əsərlərin və topluların nəşrləri qənaətli, adi və daha yaxşı, daha təkmil tərtibatda çıxa bilər. Bahalı kağız növlərində nəşr edilmiş,

çoxrəngli çap olunmuş, zəngin dekorasiya və illüstrasiyalarla bəzədilmiş, qızıl haşiyələrlə toxuma cildlərdə hazırlanmış möhtəşəm (təmtəraqlı) nəşrlər də mövcuddur. Bununla belə, qəzet kağızında çap edilmiş, şriftli üzlüklə örtülmüş, illüstrasiyalarsız və dekorativ bəzəklərsiz nəşrlər üstünlük təşkil edir.

“Məktəblinin kitabxanası”, “Uşaq ədəbiyyatı kitabxanası”, “Dünya ədəbiyyatı kitabxanası” və digər seriyalar tipik tərtibatda buraxılır. Bu nəşrlər xüsusi qrafik əlamətlərə malikdir: seriyanın markası, onun adı və s. üzlükdə, cildin kötüyündə, titul vərəqində verilir. Yüksək keyfiyyətli materiallardan hazırlanan yubiley, hədiyyə, xüsusi bədii, miniatür, faksimile, bibliofil (kitab həvəskarlığı) nəşrləri, bir qayda olaraq, az tirajla buraxılır. Onlar konstruksiya və formatına görə müxtəlif cür olur, rəngli illüstrasiyalarla müşayiət olunur, super üzlüklərlə, futlyarlarla, manjetlərlə və s. təchiz edilir.

Ədəbi-bədii kitabların nəşr növləri

Ədəbi-bədii kitabların nəşr növləri ənənəvi olaraq bu sahədə bütün tipoloji bölgələrinin işlənilib hazırlanması və müəyyənləşdirilməsi baxımından demək olar ki, yüksək səviyyədədir. Bu məsələ ilə bağlı xüsusi ədəbiyyatın dairəsi olduqca genişdir, həmin problem ölkəmizdə və xaricdə yazılmış bir sıra dissertasiyalarda və elmi nəşrlərdə kifayət qədər ətraflı təhlil edilmişdir. Buna görə də biz nəşr növlərinin fərqləndirilməsinə bu və ya digər yanaşmanı daha aydın xarakterizə edən əsas nöqteyi-nəzərlərin müzakirəsi ilə kifayətlənəcəyik.

XX əsrin 60-cı illərində Rusiyada ədəbi-bədii kitab nəşrlərinin tipologiyasına tekstoloji ədəbiyyatşünaslıq yanaşması ümumiləşdirilmiş şəkildə işlənmişdir. Belə ki, Moskvada müəlliflər kollektivinin nəşr etdirdiyi “Mətnşünaslığın əsasları” adlı monoqrafiyada Y.İ. Proxorovun yazdığı “Nəşrin tipləri” fəslində və yenə də onun “Mətnşünaslıq (Klassik ədəbiyyatın nəşri prinsipləri)” dərslində bütövlüklə bədii ədəbiyyatın nəşr növləri probleminə daha geniş yer verilmişdir.

Müəllif ədəbi-bədii kitab nəşrlərini beş növə ayırır: 1) əsərlərin tam külliyyatı, 2) əsərlər külliyyatı (əsərlər), 3) seçilmiş əsərlər (seçmə əsərlər, seçilmişlər), 4) topla, 5) bir əsərin müstəqil (ayrıca) nəşri. Bu halda Y.İ. Proxorov daha əvvəl nəşr olunmuş əsərində qeyd edir ki, nəşrlərin növləri nəşrin tərkibindən asılı olaraq fərqləndirilir, sonralar yazdığı işdə isə bu fikri dəqiqləşdirərək bildirir ki, növlər üzrə nəşrlərin təsnifatının əsasında nəşrlərin tərkibinin bütövlük dərəcəsi dayanır.

Y.İ. Proxorovun konsepsiyasında hər şeydən əvvəl bölgünün əsasının seçimi, nəşrlərin növlərini müəyyənləşdirən tipoloji əlamət şübhə doğurur. Həqiqətən “nəşrin tərkibinin tamlıq (bütövlük) dərəcəsi”ni onun təklif etdiyi bədii ədəbiyyat nəşri növlərindən yalnız birinci üç bölgünün əsasına qoymaq

olar: 1) əsərlərin tam külliyyatı, 2) əsərlər külliyyatı, 3) seçilmiş əsərlər. Digər bölgülər – toplu və xüsusən bir əsərin müstəqil nəşri üçün bu meyar əlverişli deyil. Bundan başqa, “nəşrin tərkibinin tamlıq (bütövlük) dərəcəsi” öz-özlüyündə ikinci əlamət, ədəbi-bədii kitab nəşrinin tipoloji əlamətlərinə münasibətdə daha əhəmiyyətli nəticə hesab olunur.

Y.İ.Proxorovun seçimində tekstoloji yanaşmanın spesifikasiyası görünür. Bu yanaşma zamanı diqqətin yalnız daha çox ədəbi-bədii kitab nəşri mətnlərinin hazırlığı xarakteri üzərinə cəmləşdirilməsi cəhdi özünü göstərir. Bu zaman kitab nəşrində tekstologiya üçün daha az əhəmiyyət kəsb edən xüsusi kitabşünaslıq xarakteristikası isə ikinci plana keçirilir.

Y.İ.Proxorovun təklif etdiyi növ adlarının özü də etiraz doğurur. Bu, hər şeydən əvvəl, növlərin tipoloji sırasına tam əsərlər külliyyatının (əsərlərin tam külliyyatı), əsərlər külliyyatının və seçilmiş əsərlərin əlavə edilməsinə aiddir. Belə ki, onlar əslində nəşrin eyni növünün modifikasiyasıdır (şəklinin dəyişdirilməsidir).

Y.İ.Proxorov tərəfindən təklif edilmiş nəşrlərin növlərə ayrılması meyarı onların arasında sərhədləri dəqiq müəyyənləşdirməyə imkan vermir, xüsusilə əsərlər külliyyatı və seçilmiş əsərlər arasında fərq qoymaq mümkün olmur. Toplular (məcmuələr) və seçilmiş əsərlər arasındakı sərhədi tapmaq da bir o qədər çətinidir.

Bununla birlikdə belə bir faktı da qeyd etməmək olmaz ki, ədəbi-bədii kitabların nəşr növlərinin bu sxemi onların tipoloji sistemləşdirməsi və tekstologiya istiqamətində praktik olaraq birinci cəhd idi. Bu sxem xüsusilə klassik ədəbi-bədii əsərlərin nəşrinin redaksiya-tekstoloji hazırlığı planı baxımından kifayət qədər məhsuldar oldu.

Kitab nəşrlərinin ədəbi-bədii növlərinin sistemləşdirməsində əsas prinsiplərə yaxın ilk yanaşma kitabxana-bibliografiya istiqamətinin nümayəndəsi B.Y.Buxştabın adı ilə bağlıdır. Belə ki, B.Y.Buxştab tekstoloq kimi çox məşhurdur. Rusiya klassikasının bir çox nəşrlərinin çapa hazırlanmasında fəal iştirak etmişdir. Bununla belə o, ədəbi-bədii nəşrlərin növ sistemləşdirməsini kitabxana-bibliografiya işinə uyğunlaşdırmağa cəhd göstərir. Bu, onun “Ədəbi-bədii nəşrlərin tipologiyasının problemləri” adlı məqaləsində və bütövlükdə kitabçılıq işinin spesifikasiyası əlaqədar olan əsərlərində özünü aydın göstərir.

Nəşrin hər bir növünün modifikasiyalarının ayrılmasını, növlərin tam sxemini yaratmaq cəhdini B.Y.Buxştab tərəfindən təklif edilmiş sistemin üstün cəhətləri hesab etmək olar.

B.Y.Buxştab ədəbi-bədii kitab nəşrlərinin növlərini belə müəyyənləşdirir: **1) Əsərlər külliyyatı; 2) Əsərlər toplusu; 3) Bir əsərin nəşri.**

B.Y.Buxştəbın təklif etdiyi ədəbi-bədii kitabların nəşr növlərinin bu sistemi Y.İ.Proxorovun sxemindən onunla fərqlənir ki, burada əsas növlərin sırasına nəşrlərin yalnız üç növü daxil edilmişdir. Onlardan hər biri keyfiyyətli fərqlərə malikdir və bu qrupun ümumi spesifikasiyasını əks etdirir. B.Y.Buxştəbın sxemində ədəbi-bədii nəşrlərin hər bir növünün daxilində modifikasiyaların az miqdarının mövcudluğu da nəzərə alınmışdır.

Bununla birlikdə bu sxemdə də aşkar ziddiyyətlər var. Belə ki, “Eyni janrlı əsərlərin tam külliyyatı”nın əsərlər külliyyatının variantı kimi ayrılması, eləcə də “Əsərlərin tam külliyyatı”nın, “Bədii əsərlərin tam külliyyatı”nın və “Eyni janrlı əsərlərin tam külliyyatı”nın məqsədəuyğun şəkildə eyni tipoloji sırada verilməsi ilə razılaşmaq olmaz.

“Eyni janrlı əsərlərin tam külliyyatı” hətta müəllifin özünün irəli sürdüyü meyar əsasında “Əsərlərin toplusu” modifikasiyasına uyğun gəlir. Axı eyni janrlı əsərlərin tam tərkibinə baxmayaraq, nəşrdə onsuz da həmin müəllifin yaradıcılığı bütövlükdə deyil, yaradıcılığının yalnız bir hissəsi əks etdiriləcəkdir. Bunu “Bədii əsərlərin tam külliyyatı” haqqında da demək olar. Buna görə də “Bədii əsərlərin tam külliyyatı” “Əsərlər toplusu”ndan daha çox “Toplular”ın növü kimi təsnifləşdirilə bilər.

Bundan başqa, B.Y.Buxştəbın sxemində digər çatışmazlıqlar da mövcuddur.

Ədəbi-bədii kitabların nəşr növlərinin tipologiyasına redaksiya-nəşriyyat və redaksiya-tekstoloji yanaşma 1970-ci illərdə Rusiyada N.P.Lavrovun bir sıra əsərlərində də ardıcılıqla təqdim edilmişdir. Bununla da onun elmi baxışları ədəbi-bədii kitab nəşrlərinin ümumi kitabşünaslıq baxımından sistemləşdirməsi prinsiplərinin hazırlanması və təkmilləşdirməsi istiqamətlərini inkişaf etdirmişdir. N.P.Lavrov “Bədii, uşaq ədəbiyyatı, incəsənət, filologiya üzrə nəşrlər” adlı dərs vəsaitində elmə nəşrlərin növlərə ayrılmasının yeni tipoloji əlamətlərini daxil etməyə çalışmışdır.

Ədəbi-bədii nəşrlərin növlərinin və onların növ müxtəlifliklərinin N.P.Lavrov tərəfindən təklif edilmiş sxemi özünün prinsipial vəziyyətinə görə B.Y.Buxştəbın yaratdığı sxemin sonrakı inkişafıdır. N.P.Lavrovun sxemi belədir: **1) Ayrı-ayrı əsərlərin nəşri; 2) Toplular; 3) Əsərlər külliyyatı.**

Göründüyü kimi, əsas növlər sırasında nəşrlərin yalnız üç növü verilir: ayrı-ayrı əsərlərin nəşri, toplular və əsərlər külliyyatı. Belə ki, onlar məcmu halda öz növ müxtəliflikləri ilə nəşrlərin praktik olaraq bütün mövcud variantlarını əks etdirirlər. B.Y.Buxştəbın sxemi ilə müqayisədə N.P.Lavrovun təhlil edilən sxeminin üstünlükləri onun daha çox ardıcıl olması, nəşrlərin növlərindən hər birinin modifikasiyalarının ayrılması ilə əsaslandırılır.

Ədəbi-bədii kitab nəşrlərinin növü kimi toplusunun yerinin o qədər də ciddi müəyyənləşdirilmədiyinə baxmayaraq, B.Y.Buxştəbın nisbətən

N.P.Lavrov öz sxemində həm müəllif, həm də kollektiv topluların əsas növlərini daha ardıcılıqla əks etdirmişdir. Bu halda topluların növləri əlamətlərinə görə tam ciddi şəkildə fərqləndirilir ki, bunun əsasında da onların tərkibi formalaşdırılır: janr, tematik, xronoloji, janr-xronoloji və s. üzrə toplular.

Eyni zamanda ayrı-ayrı əsərlərin nəşrinin iki variantı: tam mətnli və qısaldılmış mətnli ayrı-ayrı əsərlərin nəşrinə ayrılması da yanlışdır. Hər şeydən əvvəl mətnin tamlığı və ya natamamlığı ədəbi-bədii kitab nəşri deyil, ədəbi-bədii əsərin xarakteristikasıdır. Mətnin ixtisarı, onun uyğunlaşdırılması zamanı isə artıq digər ədəbi-bədii əsərin mətni ilə işləmək lazım gəlir ki, buna da əsərin daha tam variantı kimi yox, başqa ədəbi-bədii əsər kimi baxılmalıdır. O, bir əsərin variantı kimi deyil, ayrıca nəşri kimi meydana çıxır.

Ədəbi-bədii kitab nəşrlərinin növlərinin N.P.Lavrov tərəfindən təklif edilmiş sxemi vaxt baxımından son zamanlar işlənilib hazırlanmış təsnifatlardan biridir. Buna görə də orada əvvəlki bütün sxemlər, onların üstünlükləri və çatışmazlıqları nəzərə alınmışdır. Bununla belə müəllif tekstoloji yanaşma şərtlərinin təsiri ilə bir sıra çatışmazlıqlardan qaçmağı bacarmamışdır. Sxemin ən uğurlu hissələri də elə müəllifin tekstoloji deyil, kitabşünaslıq xarakterli (məsələn, əsərlər toplularının variantlarının ayrılması vaxtı) başqa tipoloji əlamətlərdən istifadəsi ilə bağlıdır. Bundan başqa, N.P.Lavrov bu tipoloji əlaməti “nəşriyyat təyinatı” (məqsədli təyinata yaxın) adlandırmış, hərçənd özü ondan istifadə etməmişdir. O, həmçinin ədəbi-bədii kitab nəşrləri növünün oxucu maraqları ilə əlaqəsini göstərmiş, yəni dolayısı ilə etiraf etmişdir ki, nəşrin növü eyni zamanda oxucu ünvanından asılıdır.

Kitabşünaslıq elmi baxımından ədəbi-bədii nəşrlərin növlərini əks etdirən sxem S.P.Omilyançuk tərəfindən işlənilib hazırlanmışdır. Müəllifin “Əsərlər toplusu nəşr növü kimi” mövzusunda namizədlik dissertasiyasında irəli sürülmüş bu sxem özünün daha ciddi dözümlüluğu ilə fərqlənir. Məhz bu tədqiqatda ilk dəfə kitabşünaslıq kateqoriyası kimi ədəbi-bədii kitab nəşrlərinin növünün müəyyənləşdirilməsi öz ifadəsini tapmışdır. Burada nəşrin hər növü öz məqsədinə (məqsəd istiqamətinə) uyğun olaraq “Müəllifin ədəbi irsi” üsulu ilə müəyyənləşdirilmişdir. Ədəbi-bədii kitabların nəşr növlərinin bölgüsünün əsasında məqsəd istiqaməti qəbul edilmişdir. Başqa sözlə, məqsəd istiqaməti subyektlər kimi onların spesifikasiyasını və ədəbi-bədii kitabla ünsiyyətin nəticələrini əks etdirən ən əhəmiyyətli tipoloji əlamətlərdən biri hesab olunur.

Bütövlükdə S.P.Omilyançukun mövqeyi kitabın tipologiyası haqqında müasir kitabşünaslıq təsəvvürlərinə ən uyğun olanıdır və buna görə ədəbi-bədii kitabların nəşr novlərinin müəyyənləşdirilməsi probleminin həlli baxımından ən perspektivli təsnifat hesab oluna bilər.

Bununla birlikdə bu konsepsiyada da ədəbi-bədii kitabların nəşrinə xas olmayan “ədəbiyyatşünaslıq funksiyaları” ilə bağlı müəyyən çatışmazlıqlar var. Əgər nəşr növlərinin təyinatına müraciət etsək, onda görərik ki, onların hamısının məqsədi “elmi cəhətdən əsaslandırılmış xarakteristika”, “xüsusi elmi araşdırma və ya müəllifin yaradıcılığının kütləviləşdirilməsi” olur. Sözsüz, ədəbi-bədii kitab nəşrləri cəmiyyətdə bu funksiyaları yerinə yetirə bilər və yerinə yetirir, lakin onlar əsas deyil, əhəmiyyətli deyil, tip yaradan deyil. Belə funksiyalar ədəbiyyatşünaslığın səlahiyyətindədir və onları ədəbi-bədii kitabların nəşrinə avtomatik daşımaq olmaz.

Nəticə

Ədəbi-bədii kitabların nəşr növlərinin sistemləşdirməsinin əsas konsepsiyalarını təhlil edərək, belə nəticəyə gəlmək olar ki, nəşr növlərinin tipoloji meyarlarının təyinatına yanaşmalardakı fərqlə baxmayaraq, tədqiqatçıların əksəriyyəti əsas sırada yalnız üç növün ayrılmasını qanuni hesab edir: əsərlər külliyyatı, toplu, bir əsərin ayrı-ayrı nəşrləri.

Lakin ədəbi-bədii kitab nəşrlərinin növlərindən hər birinin müəyyən müxtəlifliyinin mövcud olması və onların modifikasiyalarının ayrılması kitab işi təcrübəsində, xüsusilə kitab ticarətində bu sxemdən istifadə zamanı qarşılaşılmaz çətinliklər yaradır.

Ədəbi-bədii kitab nəşrinin tipoloji əlamətlərindən istifadə etməklə onların dialektik vəhdətində bu sxemin qaydaya salınmasına ehtiyac yaranır. Bu sistemli əlaməti predmet, məqsədli təyinat və oxucu ünvanı adlandırırlar. Nəşrlərin növlərə ayrılmasının əsasında da məhz bu sistem dayanır. Bu cür yanaşmaya tələbat və qanunauyğunluq onunla təsdiq edilir ki, demək olar bütün tədqiqatçıları ya bilərəkdən, ya da bilməyərəkdən bu məsələnin həllində həmin sistemdən istifadə etmiş və ya ondan bəhrələnmişlər.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, növ kateqoriyalarının adları (əsərlər toplusu, toplu, bir əsərin nəşri) praktik nəşriyyat terminologiyasından alınsa da, öz məzmunu baxımından onlarla uyğun gəlmir. Bundan başqa, bu terminologiyanın özü də hələlik sabitləşməmişdir və buna görə bəzi növ kateqoriyalarının daha uyğun mənalарının tapılması lazım gəlir.

Belə yanaşma zamanı ədəbi-bədii kitab nəşrlərinin üç növünü müəyyənləşdirmək daha qanunauyğundur: əsərlər toplusu, toplu, bir əsərin nəşri. Onlardan hər biri öz predmetinə, məqsədli təyinatı və oxucu ünvanına malik olacaqdır. Onların hamısı birlikdə ədəbi-bədii kitab nəşrinin konkretləşdirilməsinin birinci mərhələsinin səviyyəsini təşkil edəcəkdir. Bu səviyyələrin sistemləşdirilməsi onların fərqləndirilməsi prinsipinə görə daha çox ümumidən xüsusiyyətdə doğru istiqamətlənməlidir. Ədəbi-bədii kitab nəşrinin əksətdirmə prinsipinə görə “ümumi - xüsusi - tək” üsulu nəşriyyat işinin təşkilində daha məqsədəuyğun hesab edilir.

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ИЗДАНИЙ

КНЯЗЬ АСЛАН

РЕЗЮМЕ

Основной целью нынешней научной статьи является определение специфических особенностей видов и типов литературно-художественных изданий. В статье исследуются особенности классификации, систематизации и редактирования литературно-художественных изданий. В то же время здесь выдвигаются эффективные рекомендации для дальнейшего улучшения оформления и редактировании литературно-художественных изданий.

Ключевые слова: систематизации литературно-художественных изданий, типология литературно-художественных изданий, редактирование литературно-художественных изданий, оформление литературно-художественных изданий.

TYPOLOGICAL FEATURES
OF LITERARY AND ART EDITIONS

KNYAZ ASLAN

SUMMARY

The main purpose of this scientific article is to determine the specific features of species and types of literary and art publications. The article explores the features of classification, systematization and editing of literary and art publications. At the same time, effective recommendations are put forward here to further improve the design and editing of literary and art publications.

Key words: systematization of literary and art publications, typology of literary and art publications, editing of literary and art publications, design of literary and art publications.

ƏDƏBİYYAT

a) Azərbaycan dilində

1. Aslan K. *Şəxsiyyətin formalaşmasında bədii ədəbiyyatın rolu: Monoqrafiya*. Bakı, 2005, 330 s.
2. *Ədəbiyyatşünaslıq: Ensiklopedik lüğət*. Bakı, 1998, 320 s.
3. *Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: Dərs vəsaiti*. Bakı, 2012.
4. Vəliyev İ. *Ədəbi-bədii və uşaq kitablarının redaktəsi: Dərslik*. Bakı, 2012, 202 s.

a) Rus dilində

5. Бухштаб Б.Я. Проблемы типологии литературно-художественных изданий // Книга: Исслед. и материалы. 1976, Сб. 32, с. 5-35.
6. Гречихин А.А. Типология книги. - Москва: Книга, 1984, 72 с.
7. Кожевников Г.В. Типология литературно-художественной книги: Учебник. – Москва, 2001.

MÜTƏXƏSSİSLƏRƏ KİTABXANA-İNFORMASIYA XİDMƏTİNİN
TƏŞKİLİNDƏ MÜASİR TENDENSİYALAR

MƏMMƏDOV M.Ə.

*Bakı Dövlət Universiteti,**Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin dekan müavini, pedaqogika üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent*m.mehmanali@gmail.com

Respublikamızda formalaşmış müasir kitabxana-informasiya infrastrukturunda mütəxəssislərə göstərilən kitabxana-informasiya xidməti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Elmi tədqiqat işində məhz bu məsələlər diqqətlə araşdırılmış, mütəxəssislərə informasiya xidməti sahəsində mövcud ənənələr, onların informasiya tələbatını təmin edən amillər və istehlakçıların fəaliyyət xarakterinə uyğun tələbatların təsnifatı araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *kitabxana, oxucu məlumat bazaları, informasiya bazasının strukturu, informasiyanın seçilib yayılması, rəhbərlərə fərqli xidmət.*

Hazırkı şəraitdə informasiya proseslərinin sürətlənməsi, informasiyanın gündəlik həyatda və iqtisadiyyata artan təsiri informasiyanın kapitallaşmasını təmin etdikcə kitabxana–informasiya fəaliyyətinin dəyərini daha da aktuallaşdırır. Belə bir şəraitdə tələbatçılar özlərinin gündəlik həyatlarında müntəzəm informasiya fəaliyyəti ilə məşğul olub, ondan istifadə edirlər. Onlar informasiyanı qəbul edir, yenidən emal edib üzərində düşünərək onu növbəti mərhələyə ötürürlər. Mənəvi istehsalın müstəqil sahələrinin formalaşmasına gətirib çıxaran tarixi əmək bölgüsü prosesində bəzi insan qrupları üçün biliklərin emalı ilə qırılmaz surətdə bağlı olan informasiya fəaliyyəti onların peşəkar fəaliyyətinin ən əhəmiyyətli tərkib hissəsinə çevrilmişdi. Belə kateqoriyalara alimlər, mühəndislər, pedaqoqlar, həkimlər, jurnalistlər və əqli əməyin başqa işçiləri daxildirlər.

Göstərilən sahələrdə mütəxəssis əməyinin səmərəliliyi bir çox hallarda cəmiyyətdə onların informasiya fəaliyyətini kommunikasiya vasitələrinin nə dərəcədə uğurlu təmin edə bilməsindən asılıdır.

Kommunikasiya prosesi informasiyanın qəbulu, emalı və ötürülməsindən başqa bir sıra köməkçi əməliyyatları, yəni tərtibatı, analitik-sintetik emalı, saxlamayı, axtarışı, xəbərlərin yayılmasını özünə daxil edir. Elmin və texnikanın inkişafının erkən mərhələlərində bu köməkçi əməliyyatlardan bir çoxunu əqli əməyin işçiləri müstəqil yerinə yetirirdilər. Ancaq kommunikasiya növlərinin genişlənməsi və çətinləşdirilməsi əqli işçilərin vaxtının ümumi balansında köməkçi əməliyyatların xüsusi çəkisini o

qədər artırdı ki, bu onların əməyinin, eyni zamanda ictimai istehsalın səmərəsinə mənfi təsir etməyə başladı. İnformasiya kommunikasiyalarının fəaliyyətini təmin edən bu və ya digər əməliyyatların icra edilməsini özü üçün peşə edən işçilərin xüsusi kateqoriyasını formalaşdırmaq ehtiyacı yarandı.

Kitabxanaçı, bibliograf, arxiv müdiri, redaksiya-nəşriyyat personalı, informasiyaçı-analitik və s. kimi ixtisaslar meydana gəldi. Bu funksional ixtisaslaşma insan fəaliyyətinin peşəkar fəaliyyətini təşkil edən sahəni – informasiya ehtiyaclarının təmin olunmasına yönəldilmiş xüsusi informasiya xidməti və ya informasiya xidməti sferasını formalaşdırdı.

Onilliklər ərzində toplanmış ənənə və təcrübə yaxın vaxtlara qədər mütəxəssislərin tələbatına cavab verən informasiya xidməti sistemini formalaşdırmağa imkan verdi. Son illər ərzində iş təcrübəsinə kompüter texnikasının geniş tətbiq edilməsi, ənənəvi mənbələrin elektron formatına keçirilməsi, problem məlumat bazalarının yaradılması imkanı, həmçinin beynəlxalq məlumat şəbəkələrində ilkin mənbələr təcrübəsinin əldə edilməsi informasiya fəaliyyətinin xarakterində ciddi dəyişikliklərə səbəb oldu.

Bununla əlaqədar olaraq soraq və təlim mərkəzlər kimi informasiya mərkəzlərinin və kitabxanaların rolu artdı. Bunlar oxuculara yalnız məlumat bazalarında ilkin mənbələrin mövcudluğu haqqında yox, həm də yeni texnologiyalar, sistem və şəbəkələrin tətbiqi ilə bağlı sərbəst informasiya axtarışı imkanları haqqında məsləhət verə bilirlər.

Kitabxanalar oxuculara elektron kataloq, məlumat bazaları təqdim edir, onları çap edir, istifadəçi üçün disketlərə məlumat yazır, səsyazmaların sürətlərini yaradır, videoyazılar, sənədlərin skan edilməsi üzrə xidmətlər təklif edir.

Oxuculara elektron sənədlərin tam mətnləri də təqdim olunur. Şəbəkə xidmətləri (İntranet, İnternet) verilir, fərdi kompüterin şəxsi istifadəçisi üçün vaxtı ayrılır, proqram-informasiya məhsulları verilir. İnternet çərçivəsində WEB-səhifələr, telekonfranslar, elektron poçt təklif edilir. Kitabxanaların WEB-serverlərində bir qayda olaraq ən aktual informasiyanı tapmaq olar, bəzi hallarda müxtəlif sorğularla məlumat bazalarına, elektron kataloqlara çıxışın imkanı təmin olunur. İnternetdə yalnız statik vizual informasiya (mətn, qrafik) təqdim edən multimedia texnologiyaları yox, eyni zamanda həm də dinamik (nitq, musiqi, video, və s.) informasiya geniş istifadə olunur. Əvvəlki kimi sürətçixarma və faks xidməti geniş tətbiq edilir.

Yalnız kompüter texnologiyalarından istifadə vaxtı və mətnin analizini nəzərdə tutan informasiya xidmətlərinin çeşidini genişləndirir. Bu, faktoqrafik, konseptqrafik, analitik və tərcüməçi xidmətləridir. Belə kitabxanalar analitik icmalları, daycestrləri, faktoqrafik dosyaları təqdim edir.

Şəkil 1. Mütəxəssislərin informasiya xidməti sahəsində meyillər

Komputer texnologiyalarının geniş tətbiqi	Beynəlxalq informasiya şəbəkələrinin inkişafı	Multimedia texnologiyalarının istifadə edilməsi	
Şərait yaratdı			
Problemlərə istiqamətlənmiş məlumat bazalarına	CD-ROOM-da biblioqrafik, referativ, tam mətnli, multimedia məlumatlar bazalarının formalaşmasına	Elektron kataloqlara	WEB-səhifələr, telekonfransların keçirilməsi
Xidmətlər (elektron poçt xidmətləri, İnternet-xidmətlər)			
Faktoqrafik, konseptografik, analitik, tərcümə xidmətləri, analitik təhlillər, daycestlər, faktoqrafik dosyalar	Mətnlərin printerdə çap edilməsi, məlumatların istifadəçinin disklərinə yazılması, maşından istifadə etmək imkanının verilməsi	Diplom və dissertasiya işləri üçün, çap üçün iqtibasların və biblioqrafik istinadların yoxlanılması	
Səsyazmaların, videoyazıların kopyalarının çıxarılması, sənədlərin skan edilməsi, kseroks, nəşriyyat xidmətləri			

Belə xidmətləri yerinə yetirərək, kitabxanaçılar eyni zamanda elmi araşdırmalarda yeni metodlara yiyələnir və onların fəaliyyəti daha yüksək intellektual səviyyəyə qalxır.

İstifadəçilərin sayının əhəmiyyətli dərəcədə artması şəraitində bəzi kitabxanalar təşkilatlar, müəssisə və firmalarla onların mütəxəssislərinə informasiya xidmətinin göstərilməsi üçün xüsusi müqavilələr bağlayır.

Bəzi kitabxanalar nəşriyyat xidmətlərini də yerinə yetirir. Öz məhsulu ilə (biblioqrafik göstəricilər, metodik materiallar) yanaşı, son illər ərzində ən əhəmiyyətli rəsmi materiallar, dövrü mətbuatda məqalələr dərc edilir, dissertasiyalar, dərslilər, monoqrafiyalar və s. çap olunur, həmçinin elanlar, blanklar, vizit kartlar hazırlanır.

İnformasiya xidmətinin strukturunu əsaslı şəkildə həcm, intensivlik, məzmun və sorğuların növü müəyyən edir. Göstərilən xidmətlərin

ixtisaslaşmaya və dərəcələrə ayrılmasında müəyyən tendensiya nəzərə çarpır. Hazırkı şəraitdə ixtisaslaşma adətən istifadəçilərin yeni qruplarının xüsusi sorğularından meydana gəlmişdir. Buna uyğun olaraq yeni xidmətlərin meydana çıxması yeni struktur bölmələrin yaradılmasına səbəb olur. Xidmət strukturunun dəyişilməsi həmçinin fondun məzmunlu və görünüş tərkiblərinin dəyişilməsi ilə əlaqədar baş vermişdir. Dünyanın bir çox kitabxanalarında iqtisadi, hüquqi və normativ informasiyaya böyük tələbatın olması ilə əlaqədar bölmələr, işgüzar informasiya sektorları yaradılmış, normativ sənədləşmə, biznes-informasiya qiraət zalları açılmış, informasiya-iş mərkəzləri yaradılmışdır.

Baş verən dəyişikliklərə kitabxanaların sürətli reaksiya verməsini bir çox kitabxanalarda yaradılmış marketing və innovasiya bölmələri (sektorları) təmin edir.

Müasir texniki vasitələrdən və texnologiyalardan istifadə xidmət strukturu sahəsində yeni və əhəmiyyətli amildir. Bununla əlaqədar bu gün istənilən ənənəvi kitabxanada mövcud olan xidmətin ikisəviyyəli sistemi dəyişikliyə məruz qalır: əvvəlcə soraq-axtarış aparatına müraciət etmək, sonra fonda sənəd almaq lazımdır. Yeni texnologiyalar şəraitində istifadəçi kompüterdən ayrılmadan sənəd haqqında məlumatları və elektron nəşri ala bilər. Buna görə kitabxanacının əsas səyləri istifadəçinin ehtiyaclarının üzə çıxarılmasında cəmlənməlidir. O, gərək onların təmin olunması üçün imkanları reallaşdırsın, onlara uyğun olaraq işi təşkil etsin, mətnin analizi ilə bağlı tutumlu informasiya xidmətləri göstərsin, kitabxanada rahat işgüzar mühiti yaratsın.

Hazırda sənədlərini "kirayə" verən abonement haqqında təsəvvürlər də dəyişir: indi istifadəçi yalnız kitabı, dövrü və başqa nəşri müvəqqəti istifadəyə ala bilməklə yanaşı, həm də surəti (kağız və ya elektron formada) daimi istifadəyə ala bilər.

Elektron mühitdə xidmət sahəsində dəyişikliklər kitabxanalararası qarşılıqlı fəaliyyətə də təsir göstərir: adi kitabxanalararası abonementlə yanaşı sənədlərin elektron çatdırılması (SEÇ) tətbiq edilməyə başladı. Bu, həm təşkilati (struktur), həm də xidmətin texnoloji prosesini dəyişdirir: istifadəçilərin kitab borcunun izlənməsi ilə bağlı texnoloji əməliyyatların sayı azalır.

Yeni informasiya texnologiyalarından istifadə edən xidmətin ənənəvidən prinsipial fərqi ondan ibarətdir ki, dünya resursları yalnız bir kitabxanalar və ya kitabxanaların şəbəkələri üçün deyil, həm də istifadəçi üçün əlçatan olur. İkinci fərq ondan ibarətdir ki, ənənəvi xidmət istifadəçinin kitabxanaya gəlişinə ümid edir, yeni xidmət forması isə özü evə gəlir, istifadəçiyə xidmət göstərir və s., yəni kütləvi və ya qrup şəraiti yox,

informasiyanın istehlakının fərdi şəraitini yaradır. Üçüncü əhəmiyyətli fərq ondan ibarətdir ki, ənənəvi xidmət əsasən istifadəçini sənədlərə yönəldir, yenisi isə mətnlərə (onları açaraq konseptografik, konyuktur informasiya verir və s.). Bu isə insanların həmişə arzu etdiyi bir şeydir: istənilən vaxt istənilən lazımlı informasiyanı əlinin altında saxlamaq.

Məlum olduğu kimi, informasiya işinin təşkili məsələləri üzrə çoxsaylı nəşrlərdə "informasiya xidməti" termini "informasiya təminatı" termini ilə kəşişir. Bu anlayışları dəqiq fərqləndirmək lazımdır.

Belə ki, informasiya xidməti güman edir ki, təşəbbüs mütəxəssisdən gəlir və bir qayda olaraq informasiya sistemi "sorgu-cavab" rejimində işləyir, yəni daimi və ya birdəfəlik olan ayrı-ayrı sorğuları təmin edir. Bu rejimin tipik əlamətləri passivlik, elmi araşdırma proseslərinə əhəmiyyətsiz təsirdir. *İnformasiya təminatı* məntiqi ardıcıl, məqsədyönlü sistemə birləşdirilmiş elmi araşdırmaların informasiya funksiyalarının icrasına yönəldilmiş informasiya proseslərinin məcmusunundan ibarət informasiya fəaliyyətidir. Bu halda informasiya istehlakçıları tərəfindən xidmətin ayrı-ayrı ənənəvi formalarını istifadə etmək fürsəti istisna edilmir, məsələn, "sorgu-cavab" rejimində. İnformasiya təminatı elmi araşdırmanın daimi kuratorluq etməsi prosesini təşkil edir. Yəni elmi problem şəklində ifadə edilmiş elmi ideyanın yaranışından tədqiqatın nəticələrini təcrübədə tətbiq etməyə qədər bu iş davam edir.

İSY və RFX rejimlərində xidmət. İstehlakçıya informasiyanın çatdırılmasının ən səmərəli metodu İSY (informasiyanın seçilib yayılması) və RFX (rəhbərlərə fərqli xidmət) rejimlərində reallaşdırılan xüsusi informasiya xidmətidir. İSY daim qüvvədə olan sorğulara və sonradan istifadəçiyə verilməli olan sənədlərin cari daxil olmaları haqqında sistemə informasiya təminatıdır. Tələbatçı əsasən istehlakçıya ya sənədlərin özlərini, ya da onların surətlərini, həmçinin lazımlı faktoqrafik informasiyanı təqdim edir. RFX sistemi müxtəlif səviyyə rəhbərlərinin idarə məsələlərinin həlli üçün nəzərdə tutulmuş və xüsusi hazırlanmış informasiya ilə təminatını nəzərdə tutur. Xüsusi seçim üzərində tərtib edilmiş məlumat abunəçiləri həm ayrı-ayrı mütəxəssislər, həm də mütəxəssis qrupları ola bilərlər. Şərtlərdən biri – onların informasiya ehtiyaclarının ümumilikdə, həmçinin profilik, sabitlik və hazırlığın səviyyəsinin səciyyələndirilməsidir.

Sənəd axınlarının təhlilinə əsasən İSY və RFX abunəçilərinə biblioqrafik təsvirlə (signal informasiyası) yanaşı, xülasələr və referatlar (ekspres-informasiya, icmallar) kimi ikinci informasiya mənbələri yönəlir. Seçmə məlumatın ötürülməsinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, abunəçilər operativ şəkildə və tamlığın lazımlı dərəcəsi ilə bütün zəruri mənbələr

haqqında məlumatları əldə edə bilər. Vaxtın minimal xərcləri ilə yeni çıxan ədəbiyyatı izləmək imkanı təmin edilir.

İSY və RFX rejimləri arasında fərq aşağıdakından ibarətdir: Rəhbər hamıdan çox geniş, etibarlı və operativ informasiyaya ehtiyac duyur, eyni zamanda onda informasiya mənbələri ilə işləmək vaxtı məhduddur. RFX sistemi ona qabaqcadan təhlil edilmiş və ümumiləşdirilmiş informasiyanı yönəldərək sənədlərin dəqiq seçilməsi hesabına informasiyanın axınını azaltmağa və imkan daxilində bilavasitə abunəçini ilk mənbələrlə işi qurtarmağa yönəldir. RFX informasiyanın bölgüsü ilə yanaşı, onun məcburi analitik emalını da nəzərdə tutur. Bu informasiya RFX rejimində hazırlanır: icmallar (referativ icmal, referatların sistemləşdirilmiş seçimi, analitik arayış və s.), referatlar (jurnallardan məqalələr, əsərlər topluları, monoqrafiyaların fəsilləri), toplu referatlar, tematik seçmələr.

İSY və RFX rejimlərində aşağıdakı iş nəzərdə tutulur:

- daim yeniləşən sorğulara uyğun olaraq istehlakçılara məlumat verilməsinin maksimal dəqiqliyini;
- informasiyanın maksimal bütövlüyünü, yəni imkan daxilində bütün əlçatan informasiya mənbələrindən istifadə;
- cari informasiya axınının fasiləsizliyi və onun istehlakçıya operativ çatdırılmasını;
- abunəçiyə onun tələbi üzrə ilk mənbənin (orijinal və ya onun surətləri) və ya sənədin ünvanının verilməsi.

İSY və RFX-nin səmərəliyini müəyyən etməyə imkan verən əsas amillərdən biri bu sistemlərin və abunəçilərin arasında daim qüvvədə olan əks əlaqədir. Bu əks əlaqə sistemlərin işinə düzəliş etməyə, təminatın keyfiyyətini və verilən informasiyanın münasibliyini artırmağa imkan verir. Eyni zamanda abunəçiləri intizama öyrədir, verilmiş informasiyaya baxmaq və onu qiymətləndirmək işini onların öhdəsinə qoyur.

Abunəçi ilə əks əlaqənin təşkilinin iki növü mövcuddur:

- istehlakçı ilə bilavasitə ünsiyyət, yəni şəxsi əlaqələr (qeyri-formal əks əlaqə);
- abunəçiyə informasiya ilə birlikdə özündə qiymət cədvəlini nəzərdə tutan əks əlaqənin xüsusi xəritəsinin təqdim edilməsi.

Əks əlaqə abunəçilərin dəyişməkdə olan informasiya ehtiyaclarına uyğun olaraq onların sorğularının tematik profilinin dəyişikliyi imkanını təmin edir və istifadə edilən informasiya mənbələrinin faydalılığını qiymətləndirməyə imkan yaradır.

İnformasiya ehtiyacları. Şəxsiyyətin informasiyada ehtiyacı və cəmiyyətin informasiya resurslarında onun axtarışı zərurəti insan və

informasiya xidmətləri arasında kommunikasiyanı ehtiva edir. İnformasiya xidmətində iki subyekt mövcud olur – informasiya işçisi və istifadəçi.

İnformasiya sisteminin istifadəçisi "informasiyanın və ya başqa məsələlərin həllinin alınması üçün informasiya sistemləri xidmətlərindən istifadə edən şəxsdir (bir qrup insan, təşkilatdır)". Rusiyada qəbul edilmiş (ГОСТ 7.0-99 "Kitabxana-informasiya fəaliyyəti, biblioqrafiya") dövlət standartında anlayışın daha dar tərfi var — "informasiya müəssisəsinin istifadəçisi istənilən subyektdir ki (şəxs, bir qrup insan, təşkilat), informasiya müəssisəsinə müraciət edir və (və ya) onun xidmətlərini alır".

İnformasiya xidmətinin istifadəçisi olmaq insanların bir çox sosial rollarından biridir. Bu rol məlumata tələb (informasiya ehtiyacı) kimi universal ehtiyacla həyata gətirilmiş onun kommunikasiya fəaliyyətlərindən biridir. Eynilə yenilik bütün canlılara məxsus maddə və enerji axınına ehtiyacla yanaşı, ətraf mühitə uyğunlaşmaq, insan üçün isə cəmiyyətdə yaşamaq ehtiyacı ilə bağlıdır.

Görkəmli rus alimi R.S.Qilyarevski əsaslı olaraq göstərir ki, "informasiya istehlakçısının hamı tərəfindən öz peşəsinə və ya şəxsi marağa görə öz biliklərini artırmaq və ya müasir səviyyədə dəstəkləmək istəyən şəxs kimi qəbul edilmiş tərifinin kifayət qədər mükəmməl olduğunu hesab etmək olmaz. Əgər kitabxanalar və xidmətlər gözləyəcək ki, nə vaxtsa istehlakçı onlara sorğu ilə müraciət edəcək, onların qarşısında duran məsələləri qənaətbəxş yerinə yetirə bilməyəcəklər. Bundan başqa, hazırlıqsız istehlakçının sorğusu adətən natamamdır və müvafiq olaraq onun real informasiya ehtiyaclarını tam əks etdirmir. Əgər kitabxanalar və informasiya mərkəzləri istəyirlərsə ki, onların fəaliyyəti aktiv olsun, istehlakçıların sorğularını qabaqcadan görməlidir və onlara onların informasiya ehtiyaclarını düzgün ifadə etməyə kömək etməlidir".(6)

Vaxtilə informasiya işçiləri tərəfindən informasiya ehtiyaclarının öyrənilməsi probleminə olduğu qədər heç bir məsələyə diqqət yetirilməmişdi. Belə ki, digər rus alimi A.İ.Çerniy aşağıdakı qaydada informasiya ehtiyaclarını (İE) müəyyən edir: informasiya ehtiyacları-"hansısa bir məqsədə nail olmaq üçün lazım olan məlumatdır"(6).

Alimin və ya mütəxəssisin informasiya ehtiyacı bunun nəticəsi kimi formalaşır:

- elmi və ya praktik fəaliyyət üçün əhəmiyyətli olan elmin, texnikanın və qabaqcıl təcrübənin nailiyyətləri ilə daimi tanış olmada marağın olması;
- məsələnin daha uğurlu həlli üçün lazım olan elmi və ya texniki məlumatlarda yaranmış olan boşluqların dərk edilməsi;

• əldə olunan məlumatlarda boşluqların doldurulmasının mümkün yolları və lazımi informasiyanın alınması vasitələri və nəticədə xidmətin ən məqsədəuyğun növləri və informasiyanın təqdim edilməsi formaları haqqında təsəvvürlər. Gördüyümüz kimi, söhbət informasiya ehtiyaclarının iki tipi haqqında gedir, yəni:

- müasir səviyyədə (fasiləsiz təhsil) öz biliklərin saxlanılmasının dərk edilmiş ehtiyacı ilə diktə edilmiş tip;
- konkret elmi və ya praktik məsələlərin həlli ehtiyacı ilə təyin edilmiş tip.

Bu halda konkret alimdə (mütəxəssisdə) informasiya ehtiyaclarının hər iki tipi və ya yalnız bir tip eyni zamanda ola bilər və ya həmin məqamda informasiya ehtiyacı ümumiyyətlə, sıfır ola bilər.

Alimlərin və mütəxəssislərin informasiya ehtiyaclarının formalaşması sosial və psixoloji amillərlə, onların yaradıcılıq fəallığı ilə təyin edilir, bu proses asılıdır:

- həll edilən məsələnin yeniliyi və çətinliyi dərəcəsindən;
- alınmış təhsil səviyyəsindən;
- müəyyən peşəkar sahədə ixtisaslaşma və iş təcrübəsinin səviyyəsindən;
- elmi və texniki sənədlərlə müstəqil iş bacarıqlarından;
- informasiya istehlakçısının şəxsi xüsusiyyətlərindən (şəkil. 1.)

Alim və ya mütəxəssisin biliklərdə boşluqların aradan qaldırılması üçün seçdiyi yol onun biliyindən asılıdır. Burada onun əldə edilmiş bacarıqları (davranış stereotipləri) və müvafiq informasiya sistemləri ilə qarşılıqlı fəaliyyət təcrübəsi (müsbət və ya mənfi) əhəmiyyətli rol oynayır.

Şəkil 2. İnformasiya tələbatını təmin edən amillər

İnformasiya tələbatlarının növləri	
Öz biliklərinin müasir səviyyədə saxlanılması zərurətinin dərk	Konkret elmi və yaxud praktiki məsələnin həlli zərurəti
Alim və mütəxəssislərin informasiya tələbatlarının formalaşması təyin edilir:	
Sosial-psixoloji amillərlə, yaradıcı fəallıqla	1. Həll olunan məsələlərin yenilik və mürəkkəblik dərəcəsi ilə 2. Təhsil səviyyəsi ilə 3. Müəyyən peşə sahəsində peşəkarlıq və təcrübə səviyyəsi ilə 4. Elmi və texniki sənədlərlə müstəqil iş bacarıqları ilə 5. Məlumat istehlakçısının şəxsiyyət xüsusiyyətləri ilə

Öz növbəsində informasiya sistemi ilə qarşılıqlı fəaliyyət təcrübəsi əhəmiyyətli dərəcədə istehlakçının düzgün, dolu və dəqiq ifadə etmək bacarığından asılıdır.

Informasiya ehtiyacları, onların mahiyyəti, təyin edilməsi metodları, alimlərin və mütəxəssislərin ehtiyaclarına informasiya orqanlarının adaptasiyası və s. haqqında böyük sayda elmi nəşrlərin mövcud olmasına baxmayaraq, bu problemlər yenidən qalxır. Görünür ki, belə vəziyyətin səbəbi informasiya-istehlak vəziyyətlərinin müxtəlifliyində, elmi və texniki informasiyaya tələbatların zəif idarə olunmasında, informasiya orqanlarının fondlarında tələb edilən məlumatların yoxluğundadır. Bütün informasiya istehlakçılarının maraqlarını təmin etmək praktik olaraq mümkün deyil, çünki bir tərəfdən, onları həmişə heç də aşkar etmək, proqnozlaşdırmaq mümkün olmur, digər tərəfdən, çox vaxt konkret abunəçiyə lazım olan informasiyanın yoxluğu səbəbindən onun istiqamətlənmələri və mövcud informasiya xidmətlərinin bir-birinə uyğunsuzluqları var.

Göstərilən çoxlu ziddiyyətlərdən çıxış yolunun iki variantı nəzərdə tutulur: birincisi, ənənəvi, informasiya təsnifatlaşdırılmasına əsaslanan ehtiyaclarının ödənilməsində, ikincisi, avtomatlaşdırılmış sistemlərin və kompüter şəbəkələrinin yaradılması vasitəsilə; burada sistemə müraciətlər zamanı istifadəçi saxlanılan yerindən asılı olmayaraq, ona lazım olan məlumatları ala bilər.

Adətən ETİ və elmi xüsusi kitabxana abunəçilərinin fəaliyyət xarakteri informasiya ehtiyaclarının təsnifatlaşdırılması üçün əsasdır. Məlum olduğu kimi, elmi və texniki informasiya istehlakçılarının üç əsas kateqoriyaya ayrılması prinsipi qəbul edilmişdir: alim-tədqiqatçılar, mütəxəssis-praktiklər və rəhbərlər. Elmi-texniki mühəndislər informasiyanın istehlakçıları, praktik həkimlər, elmi işçilər sənaye təşkilatçıları olurlar (şəkil.3) Alim-tədqiqatçıların və mütəxəssis-praktiklərin informasiya davranışında əsas fərq ondan ibarətdir ki, alim informasiya mənbəyi ilə şəxsən qarşılıqlı fəaliyyət qurmağına üstünlük verir: jurnal məqalələrini və digər elmi sənədləri oxumaq, həmkarlarla söhbət etmək və nəticədə özünə lazım olan informasiyanı əldə etmək. Mütəxəssis-təcrübəçi üçün kiminsə vasitəsilə konkret faktları və məlumatları əldə etmək daha arzuolunandır. Vasitəçi ədəbiyyatda onları tapmalı və rahat formada, mütəxəssis tərəfindən tələb edilən müddətdə təqdim etməlidir. Buna görə alimlər mütəxəssislərdən daha çox referat jurnallardan və digər informasiya nəşrlərindən istifadə etməyə meyllidirlər.

Alimlərin və mütəxəssislərin informasiya davranışında belə fərq, ola bilsin, onunla təyin olunmuşdur ki, alimlərin informasiya ehtiyacları, adətən, problemlə-tematik mahiyyət, yəni müəyyən dərəcəyə qədər yaygın xarakter

daşıyır, halbuki mütəxəssislərin informasiya ehtiyacları daha konkretidir və obyektlərə yönəldilmişdir.

Şəkil 3. İstehlakçıların fəaliyyət xarakterinə uyğun informasiya tələbatlarının təsnifatı

Elmi və texniki informasiyanın istehlakçıları kateqoriyaları		
Alim-tədqiqatçılar	Mütəxəssis-praktiklər	Rəhbər-menecerlər
alim informasiya mənbəyi ilə şəxsən qarşılıqlı fəaliyyət qurmağına üstünlük verir: jurnal məqalələrini və digər elmi sənədləri oxumaq, həmkarlarla söhbət etmək və s.	Mütəxəssis-təcrübəçi üçün kiminsə vasitəsilə konkret faktları və məlumatları əldə etmək daha arzuolunandır. Vasitəçi ədəbiyyatda onları tapmalı və rahat formada, mütəxəssis tərəfindən tələb edilən müddətdə təqdim etməlidir.	Rəhbərlərə adətən daha dinamik olan informasiya tələb olunur. Həmçinin öz professional bilikləri müsir səviyyədə qoruyub saxlamaq üçün icmal xarakterli ədəbiyyata ehtiyac duyurlar.
alimlərin informasiya ehtiyacları adətən problemlə-tematik mahiyyət, yəni müəyyən dərəcəyə qədər yaygın xarakter daşıyır	mütəxəssislərin informasiya ehtiyacları daha konkretidir və obyektlərə yönəldilmişdir	

İnformasiya istehlakçılarının üçüncü kateqoriyasını rəhbərlər təşkil edirlər, adətən vaxtın məhdudluğu və lazımı informasiyanın natamamlığı şəraitində (ola bilər ki, mövzuya aid münasib informasiyanın artıqlığı vaxtı) onların əsas funksiyası qərarların qəbul olunmasıdır. Rəhbərlərə adətən böyük dinamiklikliyi ilə fərqlənən kompleks informasiya tələb olunur. Onlar həmçinin müasir səviyyədə öz peşəkar biliklərini dəstəkləməyə kömək edən informasiya icmallarına ehtiyac duyurlar. Rəhbərlər informasiya ehtiyaclarını şəxsi imkanları ilə təmin etmək iqtidarında deyillər.

İnformasiya ehtiyacı informasiya elminin və təcrübənin mərkəzi anlayışlarından biridir. Onun təmin olunması məqsədilə kitabxanalar və arxivlər, son zamanlar isə mürəkkəb informasiya sistemləri yaradılıb. Bir çox tədqiqatçıların haqlı olaraq qeyd etdikləri kimi, məhz istehlakçıların ehtiyacları onlara informasiya mütəxəssisləri verməli olan xidmət növlərini müəyyən edir.

İnformasiya ehtiyaclarının effektiv təmin olunmasının (məmnunluğunun) həlledici şərti - dərketmədir və onun dəqiq ifadəsidir, həqiqətən hansı informasiya məsələnin həlli üçün istehlakçıya lazımdır.

İnformasiya xidmətinin keyfiyyəti bir çox hallarda istehlakçılar tərəfindən dəqiq xülasə edilmiş tematik sorğularında onların həqiqi informasiya ehtiyaclarının nə qədər əks etdirilməsindən asılıdır. *İnformasiya sorğusu informasiya ehtiyacını ifadə edən mətdir.* İnformasiya sorğusu heç də həmişə informasiya ehtiyacını dəqiq ifadə etmir. Bu onunla izah olunur ki, informasiya sorğusunun mətn şəklində informasiya ehtiyacını konkretləşdirməsi şəxsin dilçilik xüsusiyyətləri, istehlakçıya məxsus ifadələrin məntiqi, terminoloji çoxmənalıq və s. ilə əlaqədar müəyyən çətinliklərə səbəb olur. İnformasiya xəbərinin uyğunluğunu informasiya sorğusu və informasiya ehtiyacına aid iki fundamental anlayışını doğrurmuşdur: münasiblik və pertinentlik. Münasiblik sənədin məzmununun informasiya sorğusuna, pertinentlik isə sənədlərin məzmununun informasiya ehtiyaclarına uyğunluğudur.

Hazırda respublikamızda mütəxəssislərə kitabxana-informasiya xidmətini həyata keçirən onlarla texniki və elmi-texniki kitabxana fəaliyyət göstərir. Hər bir texniki kitabxanada informasiya ehtiyaclarının və sorğuların öyrənilməsi üçün tədqiqatın müxtəlif metodlarından istifadə olunur. Bura daxildir: sorğu (müşahidə və sorğu), müşahidə, sınaq, ekspert qiymətləndirmələri metodu və s. Ona görə hər bir texniki və elmi-texniki kitabxana hansı oxuculara xidmət etdiyini müəyyən etməli və hazırkı bazar şəraitindən asılı olaraq, onların kommunikasiya xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Xələfov A.A. *Avtomatlaşdırılmış kitabxana informasiya idarəetmə sistemləri*// *Məqalələr toplusu.*- B.: 2011.- s.155-161
2. Xələfov A.A. *Kitabxana və cəmiyyət.*- B.: *Azərbaycan, 2011.*-349 s.
3. Məmmədov M.Ə. *Azərbaycanda texniki kitabxanaların inkişafı.*- B.: *Avropa, 2016.*-283 s.
4. *Информационные структуры, системы и процессы в науке и обществе/ Р.С.Гиляревский, А.И.Черный.*- М.: *ВИНИТИ, 1996.*-489 с.

5. Дворкина М.Я. Информационное обслуживание: социально-культурный подход.- М.: Профиздат, 2001.-112 с.
6. Дрешев Ю.Н. Информационное обеспечение ученых и специалистов.- Санкт-Петербург, Профессия, 2008,-462 с.
7. Каратыгина Т.Е. Специальные библиотеки на фоне истории страны.-М.,2012.- 488 с.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ОРГАНИЗАЦИИ БИБЛИОТЕЧНЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ УСЛУГ ДЛЯ СПЕЦИАЛИСТОВ

МАМЕДОВ М.А.

РЕЗЮМЕ

Библиотечно-информационная услуга предоставляемая специалистам имеет большое значение для современной библиотечно-информационной инфраструктуры республики. Эти вопросы тщательно изучаются в научно-исследовательской работе. А также в данной работе были изучены существующие традиции в области информационной службы, факторы обеспечивающие их информационные потребности, а также квалификация потребностей, соответствующие характеру деятельности потребителей.

Ключевые слова: Библиотека, информационная база читателя, структура информационной базы, избирательное распространение информации, дифференцированное обслуживание руководства.

MODERN TRENDS IN THE ORGANIZATION OF LIBRARY AND INFORMATION SERVICES FOR SPECIALISTS

MAMMADOV M.A.

SUMMARY

The library and information services which provided to specialists are of great importance for the modern library and information infrastructure of the republic. These issues are carefully studied in this research work. And also in this work were studied the existing traditions in the field of information service, the factors that ensure their information needs, as well as the

qualification of needs, corresponding to the nature of the activities of consumers.

Key words: *Library, information database of readers, structure of information database, selective dissemination of information, differentiated management of services.*

**İNFORMASIYA CƏMİYYƏTİ ŞƏRAİTİNDƏ “AZƏRBAYCAN
KİTABXANA ENSİKLOPEDIYASI” BİBLİOQRAFİK
İNFORMASIYA TƏMİNATINDA MÜHÜM SORAQ-MƏLUMAT
RESURSU KİMİ**

SADIQOVA S.A.

BDU, Biblioqrafiyaşünaslıq kafedrasının dosenti,

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

solmaz_bdu@mail.ru

Məqalədə “Azərbaycan Kitabxana Ensiklopediyası”nın (AKE) sahə elmlərinin müasir inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirən ilk irihəcmli soraq-məlumat nəşri olduğu qeyd olunur. Ensiklopediyada dünya kitabxanaçılıq təcrübəsinin ən mühüm yekunları, milli kitabxanaşünaslıq, biblioqrafiyaşünaslıq və kitabşünaslıq mədəniyyətinin nailiyyətləri ümumiləşdirilmişdir. Soraq-məlumat nəşrində mənbələr biblioqrafik məlumatları sistemli şəkildə özündə əks etdirən məqalələrdən ibarətdir. AKE-nin hazırlanmasında əsas məqsəd Azərbaycanda kitabxana-informasiya sahəsində formalaşmış peşə biliklərini ümumiləşdirmək və onların geniş ictimaiyyətə təqdim etməkdən ibarət olmuşdur.

***Açar sözlər:** Azərbaycan Kitabxana Ensiklopediyası, soraq-məlumat nəşri, milli kitabxanaşünaslıq, biblioqrafiyaşünaslıq, kitabşünaslıq.*

İnformasiya cəmiyyəti şəraitində respublikamızda mədəniyyətin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi kitabxana-informasiya fəaliyyətinin inkişafı naminə ciddi dövlət siyasəti aparılır. Əsas ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş və onun siyasi xəttinin layiqli davamçısı, Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilən bu siyasət nəticəsində ölkəmizdə kitabxana-informasiya fəaliyyətinin möhkəm hüquqi bazası formalaşdırılmış, sahənin kompleks inkişafını özündə ehtiva edən ümumdövlət sənədləri qəbul edilmişdir.

“Azərbaycan Respublikasının Kitabxana işi haqqında Qanunu”nda deyilir: “Kitabxana işi – elm, informasiya, mədəniyyət, təhsil və tərbiyə fəaliyyəti sahəsi kimi kitabxana sisteminin təşkili və inkişafını, kitabxana fondlarının formalaşdırılmasını, hüquqi və fiziki şəxslərə kitabxana, informasiya və biblioqrafiya xidməti qaydalarını, kitabxanaçı-biblioqraf kadrların hazırlanmasını, kitabxanaların inkişafının elmi-metodik təminatını əhatə edən fəaliyyət sahəsidir”.

Soraq-biblioqrafik nəşrlər fondu da kitabxananın soraq-biblioqrafiya aparatının əsas və direktiv xarakterli materialları, məlumat nəşrlərini,

bibliografik vəsaitləri və ödənilmiş arayışlar fondunu özündə əks etdirən hissəsidir.

Soraq-bibliografik nəşrlər fondunun məzmunu kitabxananın tipindən, profilindən, oxucu kontingentindən, onların sorğularından, eləcə də kitabxanaçıların və özlərinin professional tələbatlarından asılıdır(13).

Soraq-bibliografik nəşrlər fondu kitabxananın bir hissəsi olub, özündə əsas-direktiv xarakterli materialları, məlumat ədəbiyyatlarını, bibliografik vəsaitləri, ödənilmiş arayışlar fondunu əhatə edir. Fondun tərkibi, məzmunu kitabxananın tipindən, oxucu qrupundan, işin profilindən asılıdır. Soraq-bibliografik nəşrlər fonduna daxil olan sənədlər 4 qrupa ayrılır:

1. Direktiv xarakterli materiallar, ümumiləşmiş elmi əsərlər, dərsliklər, rəsmi sənədlər;
2. Məlumat nəşrləri, lüğətlər, ensiklopediyalar, təqvimlər və s.;
3. Bibliografik vəsaitlər, bibliografiyanın bibliografiyasına aid nəşrlər;
4. Ödənilmiş arayışlar fondu.

Müxtəlif məzmunu və istiqamətə malik bibliografik vəsaitlər hər hansı kitabxananın soraq-bibliografik nəşrlər fondunda mühüm yer tutur, bibliografik axtarışın, oxuculara bibliografik informasiya vermə və soraq-bibliografiya xidmətinin əsas vasitəsi hesab olunur.

Soraq-bibliografik nəşrlər fondunun özəyini ümumi bibliografiya mənbələri tutur ki, bunlar da özlüyündə cari və retrospektiv olmaqla iki qrupa ayrılır.

Funksional təyinatına və informasiyanın xarakterinə görə soraq nəşrləri üç altnövlə ayrılır: ensiklopedik nəşrlər, lüğətlər, soraqçılar (справочники). Ensiklopedik nəşrlərə ensiklopediyalar və ensiklopedik lüğətlər daxildir.

Ensiklopediyalar müxtəlif məsələlərə dair həcmi etibarilə nisbətən geniş olan məqalələr toplusundan ibarət olan nəşrlərdir. Ensiklopedik lüğətlər isə əsasən yığcam, məlumat xarakterli məqalələrdən ibarətdir. Burada ensiklopediyalarda digər məqalələrə isnadlar olmur. Hər iki növ nəşrdə məqalələr əlifba düzülüşündə verilir.

Ensiklopediyaların məqsəd istiqaməti məsələnin, predmetin, obyektin və s. mahiyyətini ümumi şəkildə izah etməkdən ibarətdir. Onlar bircildli və çoxcildli olur.

Daxil edilən məlumatın əhatə dairəsindən asılı olaraq ensiklopediyaların aşağıdakı növləri vardır:

- 1) Universal (ümumi) ensiklopediyalar (Məsələn, Azərbaycan Ensiklopediyası);
- 2) Xüsusi (sahəvi) ensiklopediyalar (Məsələn, İqtisadiyyat Ensiklopediyası).
- 3) Regional (universal və ya sahəvi olmaqla) ensiklopediyalar (Məsələn, Asiya, Latın Amerikası və s. ensiklopediyalar).

Məqsəd və oxucu təyinatı baxımından ensiklopediyaların çoxu həm mütəxəssislər, həm də geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulur. Onlar elmi və elmi-kütləvi nəşrlərin əlamətlərini özündə birləşdirir. Asudə vaxt üçün (ev təsərrüfatı üçün qısa ensiklopediya, bədən tərbiyəsi və idman və s.) ensiklopediyalar da vardır. Ensiklopediyalar söz lüğətinin və məqalələrin həcminə görə də fərqləndirilir. Bu baxımdan universal ensiklopediyalar böyük, kiçik və sahəvi ensiklopediyalara bölünür.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ensiklopediyalar müxtəlif məsələlərə dair həcmi etibarilə nisbətən geniş olan məqalələr toplusundan ibarət nəşrlərdir. Bu vaxta qədər bir sıra ensiklopediyalar çap olunmuşdur. Məsələn, 10 cildlik “Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası” (1976-1987). “Naxçıvan Ensiklopediyası” 2002-ci ildə “Elm” nəşriyyatında çapdan çıxmışdır. 596 səhifədən ibarət bu nəşr 10 000 nüsxə tirajla çap olunmuşdur. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası 25 cildə nəzərdə tutulmuşdur. 2007-ci ildə Azərbaycan. Xüsusi cild 50 000 nüsxə tirajla çap olunmuşdur. Hazırda ensiklopediyanın 6 cildi çapdan çıxmışdır.

Bir sıra ölkələrdə, o cümlədən Böyük Britaniya, Almaniya, Polşa, ABŞ, Rusiya və başqa ölkələrdə kitabxana ensiklopediyaları mövcuddur. Onlardan ən geniş yayılanı Amerika Kitabxana Assosiasiyasının 1993-cü ildə nəşr etdirdiyi “Ümumdünya kitabxana və informasiya xidməti ensiklopediyası”dır (World Encyclopedia of Library and Information Services. 3rd ed. Shicago, 1993). Rusiya Federasiyasında “Kitabxana Ensiklopediyası” 2007-ci ildə nəşr olunmuşdur. Bizim respublikamızda isə müstəqillik illərində kitabxana işinin modernləşdirilməsində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2007-ci il 20 aprel tarixli “Azərbaycanda kitabxana işinin yaxşılaşdırılması haqqında” Sərəncamı və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 6 oktyabr tarixli 3072 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” müstəsna rol oynamışdır. Buna cavab olaraq 2015-ci ildə “Azərbaycan Kitabxana Ensiklopediyası” çap olunmuşdur.

“Azərbaycan Kitabxana Ensiklopediyası” 2015-ci ildə “Zərdabi-Nəşr” MMC Nəşriyyat Poliqrafiya Müəssisəsində 500 nüsxə tirajla çapdan çıxmışdır (1). Ensiklopediyanın quruluşuna nəzər salsaq, görürük ki, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin “Kitabxana xalq, millət üçün, cəmiyyət üçün müqəddəs bir yer, mənəviyyat, bilik, zəka mənbəyidir” və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Azərbaycan kitabxanaları Azərbaycan xalqının milli sərvətidir” kəlamları ilə başlayır.

Ensiklopediyanın əvvəlində “Ön söz” verilmişdir. “Ön söz”də ensiklopediyanın quruluşu haqqında məlumat almaq mümkün olur. AKE – Azərbaycanda kitabxana işi sahəsində hazırlanan ilk fundamental soraq-məlumat nəşridir. XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq kitabxana işi sahəsində statistik məlumat məcmuələri, məlumat kitabları (o cümlədən “Kitabxana işçisinin məlumat kitabı”), biblioqrafik vəsaitlər çap olunmağa başlamış, müstəqillik illərində isə ölkənin kitabxana infrastrukturuları, informasiya ehtiyatları haqqında əsaslı vəsaitlər hazırlanmışdır. AKE-nin hazırlanmasında əsas məqsəd Azərbaycanda kitabxana-informasiya sahəsində formalaşmış peşə biliklərini ümumiləşdirmək və onu geniş ictimaiyyətə təqdim etməkdən ibarətdir.

Belə ensiklopediyaların hazırlanması həmin sahənin daha dolğun şəkildə özünü təmsil etməsi ilə yanaşı, eyni zamanda kitabxana işinin elmi və təcrübə baxımından daha da inkişaf etdirilməsi üçün baza rolunu oynayır. XX əsrin sonlarından etibarən baş verən qlobal proseslər və Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini elan etməsi, ölkədə sosial-siyasi və iqtisadi sahədə köklü dəyişikliklərin baş verməsi bütün sahələrdə olduğu kimi, kitabxana-informasiya sahəsində də demokratikləşdirilmə proseslərinə təkan vermişdir. Ölkədə ilk dəfə olaraq ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə “Mədəniyyət haqqında” “Kitabxana işi haqqında”, “Nəşriyyat işi haqqında”, “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” qanunlar qəbul olunmuş, bununla da respublikada kitabxana işinə dair dövlət siyasəti formalaşmış, kitabxana işinin hüquqi bazası yaranmış, idarəetmə sistemi yenidən qurulmuşdur.

AKE sahə elmlərinin müasir inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirən ilk irihəcmli soraq-məlumat nəşri olmaqla biblioqrafik məlumatları sistemli şəkildə özündə əks etdirən məqalələrdən ibarətdir. Ensiklopediyada dünya kitabxanaçılıq təcrübəsinin ən mühüm yekunları, milli kitabxanaşünaslıq, biblioqrafiyaşünaslıq, kitabşünaslıq mədəniyyətinin nailiyyətləri ümumiləşdirilmişdir. Ensiklopediyanın məzmunu bir neçə mövzu bölmələrindən ibarətdir: kitabxana-informasiya sahəsinin baza anlayışları, kitabxanaşünaslıq, elmi-metodik iş, kitabxana işinin təşkili və idarə olunması, kitabxana-informasiya xidməti, kitabxananın informasiya resursları, kitabxana-informasiya texnologiyaları, biblioqrafiya, biblioqrafik fəaliyyət, peşə üzrə dövri nəşrlər, görkəmli şəxslər, kitabxana işinin tarixi, informasiya fəaliyyəti, kitabşünaslıq, kitabçılıq işi, nəşriyyat-poliqrafiya fəaliyyəti və s. Xarici ölkələrdə kitabxana işinin nəzəriyyəsi və təcrübəsi sahəsində əldə edilən yekunlar, beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edən fakt və hadisələr ayrı-ayrı məqalələrdə öz əksini tapmışdır. AKE-yə dünya kitabxanaşünaslığında və beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətində müstəsna xidmətləri olan görkəmli

xadimlər haqqında məqalələr də daxil edilmişdir. Ensiklopediyada məqalələr əlifba sırası ilə tərtib edilmişdir. AKE geniş oxucu auditoriyası – müxtəlif sahələrdə çalışan elmi işçilər, mütəxəssislər, müəllimlər, doktorantlar, magistrələr, tələbələr, kitabxana işçiləri, eyni zamanda kitabxanaların istifadəçiləri üçün nəzərdə tutulmuşdur (1, s.6).

Qeyd etmək lazımdır ki, 2016-cı il mayın 3-də M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanasında “Azərbaycan Kitabxana Ensiklopediyası”nın təqdimatı olub (15). Tədbirdə kitabxananın direktoru, professor, Əməkdar mədəniyyət işçisi Kərim Tahirov ensiklopediya haqqında məlumat vermişdir. Professor K.Tahirov qeyd edib ki, kitab Prezident İlham Əliyevin müvafiq Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin inkişafı üzrə (2008-2013-cü illər) Dövlət Proqramı”na əsasən Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanası tərəfindən hazırlanaraq çap edilmişdir. K.Tahirov ensiklopediyanın Azərbaycanda kitabxana işi sahəsində ilk fundamental soraq-məlumat nəşri olduğunu, vəsaitin geniş oxucu auditoriyası üçün nəzərdə tutulduğunu, ensiklopediyada dünya kitabxanaçılıq təcrübəsinin ən mühüm yekunlarının, milli kitabxanaşünaslıq, biblioqrafiyaşünaslıq, kitabşünaslıq mədəniyyətinin nailiyyətlərinin ümumiləşdirildiyini söyləyib. Diqqətə çatdırıb ki, ensiklopediyaya həmçinin xarici ölkələrdə kitabxana işinin nəzəriyyəsi və təcrübəsi sahəsində əldə edilən yekunlar, beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edən fakt və hadisələr, eləcə də dünya kitabxanaşünaslığında və beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətində müstəsna xidmətləri olan görkəmli xadimlər haqqında məqalələr daxil edilib.

Mədəniyyət və turizm nazirini birinci müavini Vaqif Əliyev kitabın hazırlanmasını çox əhəmiyyətli və vacib hadisə adlandırıb. Bildirib ki, ensiklopediya uzun müddət kitabxana işi ilə məşğul olan insanların fəaliyyətinə nəzər salır. Vaqif Əliyev ensiklopediyanın elmi redaktoru, professor Abuzər Xələfov BDU-nun Böyük Elmi Şurasının qərarı ilə “Fəxri professor” adına və diplomuna layiq görülməsi münasibətilə təbrik edərək, bu fəxri adın universitetin professor heyəti arasında ilk dəfə Abuzər müəllimə təqdim edildiyini bildirib.

Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin direktoru, Milli Məclisin deputatı, professor Nizami Cəfərov ensiklopediyanı kitabxanalar, kitabxanaçılar, nəşriyyatlar haqqında avtobioqrafik toplusu adlandıraraq, kitabın nəşrini bu peşəyə minnətdarlıq kimi dəyərləndirib. Bildirib ki, kitabdakı hər məqalənin arxasında geniş tədqiqat dayanır.

Professor Abuzər Xələfov, BDU-nun kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin dekanı Azad Qurbanov və digər çıxış edənlər vurğulayıblar ki, AKE-yə dünya və Azərbaycan kitabxanaşünaslığında xüsusi xidmətləri olan,

fəxri adlarla təltif edilmiş şəxslər haqqında, onların həyat və fəaliyyətlərini geniş əks etdirən məqalələr daxil edilib. Nətiqlər bu fundamental vəsaitdə peşə biliklərinin ümumiləşdirilərək geniş ictimaiyyətə təqdim edildiyini, kitabxana işçilərinə böyük töhfə olduğunu, nəinki kitabxana-informasiya işçiləri, hətta müxtəlif sahələrdə çalışan elmi işçilər üçün yararlı olduğunu söyləyib və vəsaitin ərsəyə gəlməsində əməyi olan hər kəsə təşəkkürlərini bildiriblər.

Soraq-biblioqrafik resursda 103 nəfər kitabxanaşünaslıq, biblioqrafiyaşünaslıq və kitabşünaslıq ixtisası üzrə fəaliyyət göstərən mütəxəssislər haqqında məlumat verilmişdir. Bunlardan 87 nəfəri azərbaycanlı mütəxəssislər, 16 nəfəri isə xarici alimlərdir. Ensiklopediyada ümumilikdə 893 məqalə öz əksini tapmışdır. Belə bir fundamental ensiklopediyanın nəşr olunması sahə mütəxəssisləri və eyni zamanda bütün oxucular üçün qiymətli mənbədir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”na müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi ilə Azərbaycan Milli Kitabxanasının birgə layihəsi kimi nəşr olunaraq oxuculara təqdim olunmuş ensiklopediyanın layihə rəhbəri Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət və turizm naziri Əbülfəs Qarayev, baş redaktoru Azərbaycan Milli Kitabxanasının direktoru, professor Kərim Təhirov, elmi redaktoru Azərbaycan milli kitabxanaşünaslıq elminin banisi, Əməkdar elm xadimi, tarix elmləri doktoru, professor Abuzər Xələfovdur.

Ensiklopediyanın redaksiya heyətinə professor X.İsmayılov, filologiya elmləri doktoru A.Əliyeva-Kəngərli, dosent N.İsmayılov, dosent K.Aslan, dosent A.Qurbanov, baş müəllim Ə.Məmmədov, tarix üzrə fəlsəfə doktoru L.Məmmədova, ARPIİPK-nın direktoru M.Əhmədov, AMEA-nın Elmi Kitabxanasının direktoru, fəlsəfə doktoru L.İmanovadır. Təkcə kitabxana-biblioqrafiya və informasiya ictimaiyyəti üçün deyil, bütövlükdə Azərbaycan mədəniyyəti üçün əhəmiyyətli tarixi nailiyyət hesab olunan Azərbaycan Kitabxana Ensiklopediyası öz mahiyyəti etibarilə milli mədəniyyətimizin müasir mərhələdə əldə etdiyi əhəmiyyətli uğur, kompleks xarakterli ümummilli mədəni hadisə, elmi-nəzəri, metodik və təcrübi tədqiqatların məntiqi yekunu kimi yüksək dəyərə malikdir. Ensiklopediya kitabxana-informasiya fəaliyyəti sahəsində əsrlərdən bəri formalaşmış bilikləri ümumiləşdirmək, sistemləşdirmək və təbliğ etməklə yanaşı, bu sahənin hazırkı dövr üçün inkişafını, sahənin aparıcı kadrlarının intellektual potensialını müəyyən edir və gələcək tarix üçün sənədləşdirir ki, məhz bu

faktor da nəşrin ümumi konseptual mahiyyətinin məzmun dərinliyi və perspektiv xəttinin proqnozizminin dolğunluğunu və əsaslılığını göstərir.

Azərbaycan Kitabxana Ensiklopediyasının nəşri Azərbaycanda kitabxana-informasiya fəaliyyətinə dövlət qayğısının, milli siyasətdə mədəniyyətin inkişaf konsepsiyasına ideoloji-siyasi və hüquqi istiqamətin tamamilə düzgün müəyyənləşdirilməsinin, kitabxana-informasiya fəaliyyətinin hüquqi bazasının fundamentallığının və kitabxana-informasiya elmlərinin integrasiyalı və differensiasiyalı inkişafının məntiqi nəticəsi zəminində baş tutmuşdur. Ensiklopediya keçmiş SSRİ məkanında Rusiya Federasiyasından sonra yaradılmış ikinci milli ensiklopediyadır. Milli ensiklopediyamız, məzmun və mövzunun əhatə dairəsinə görə daha modernliyi, geniş məzmunluluğu, nəzəri fundamentallığı, metodiki mükəmməlliyi, xronoloji əhatə dairəsi, tezaurus çoxmənalılığı, semantik funksionallığı, pragmatik adekvatlığı ilə Rusiya Ensiklopediyasından fərqlənir (9).

Azərbaycan Kitabxana Ensiklopediyasında cəmiyyətimizdə son dövrlərdə baş verən əhəmiyyətli sosial, siyasi, texnoloji və iqtisadi dəyişikliklər, islahatlar və onların təsiri altında kitabxana-informasiya fəaliyyətində yaranan yeni mütərəqqi innovasiyalara, elmi-texniki nailiyyətlərin nəticələrinə və həmin nəticələrin praktikaya tətbiqindən doğan mühüm faktlara daha çox yer verilmişdir.

Ensiklopediyada mədəniyyət və onun tarixi haqqında, kitab və kitabxana tarixi haqqında, dünyanın 50-dən artıq qabaqcıl kitabxanası haqqında, beynəlxalq kitabxana təşkilatları haqqında, kitabxana-informasiya fəaliyyətinin hüquqi-normativ bazası haqqında, eləcə də müvafiq istiqamətdə mühüm əhəmiyyət kəsb edən digər aspektlər haqqında çoxsaylı dolğun məqalələr də öz əksini tapmışdır ki, bu da bütövlükdə Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafı üçün olduqca qiymətli elmi-nəzəri, metodik və təcrübəvi əhəmiyyətə malik olan ciddi hadisə kimi qiymətləndirilməyə layiqdir (9).

AKE kitabxana işinin demək olar ki, bütün sahələrini əhatə edən ensiklopedik məlumatları özündə əks etdirən məqalələrdən ibarətdir. Burada əsas kitabxana terminləri və anlayışlar, Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi: qədim, orta dövr və yeni yaranmış kitabxanalar, ayrı-ayrı görkəmli şəxslərin – Abbasqulu Ağa Bakıxanovun, M.F.Axundzadənin, Mirzə Kazım bəyin və s. şəxsi kitabxanaları, xalq qiraətxanaları, dünyanın ən iri kitabxanaları, müasir kitabxanaçılıq təcrübəsinin ən mühüm yenilikləri və yekunları haqqında məlumatlar geniş yer almışdır. Həmçinin, kitabxana-informasiya sahəsinin baza anlayışları, resursları, mədəni kommunikasiya sistemində onun rolu, kitabxana menecmenti, kitabxana-informasiya xidməti, kitabxana-informasiya texnologiyaları haqqında məlumatlar da öz əskini tapmışdır. AKE-yə dünya

kitabxanaşünaslığında və Azərbaycan kitabxana sahəsində xüsusi xidmətləri olan, fəxri adlarla təltif edilmiş şəxslər haqqında, onların həyat və fəaliyyətlərini geniş əks etdirən məqalələr daxil edilmişdir.

Ensiklopediya “Abbasqulu Ağa Bakıxanovun şəxsi kitabxanaları” adlı məqalə ilə başlayır. Məqalədən məlum olur ki, görkəmli Azərbaycan tarixçisi, şair, alim, maarifçi A.Bakıxanov (1794 – 1847) qiymətli kitabların vurğunu olmuş, həyatı boyu yorulmaq bilmədən Şərq əlyazmalarını və Avropa kitablarını toplamışdır. O, ana dilindən başqa fars, ərəb, türk, rus dillərini mükəmməl bilmiş, çoxlu elmlərlə məşğul olmuş və bu elmlərə dair ensiklopediya tipli kitablar yazmışdır. O, 1823-cü ildə Yermolov və Mogilyovski ilə birlikdə “Описание Карабахской провинции” (“Qarabağ əyalətinin təsviri”) əsərinin tərkibində iştirak etmiş, bu zaman öz ölkəsinin və xalqının tarixi ilə əlaqədar olan bütün qiymətli sənədlərin, tarixi kitabların üzünü köçürtdürüb şəxsi kitabxanası üçün götürmüşdür. 1826–1828-ci illərdə baş vermiş Rusiya-İran müharibəsi zamanı çar ordusunun zabiti kimi döyüşən orduda xidmət edən A.Bakıxanov rus ordusunun ələ keçirdiyi şəhərlərdəki kitabxanaları tədqiq edərək İmperator EA üçün lazımi əlyazmalar və kitablar seçmiş, kitabxanada olan əsərlərin siyahısını tərtib etmişdir. Ensiklopediyada daha ətraflı verilmiş informasiyadan məlum olur ki, A.Bakıxanov öz kitabxanalarını heç zaman xalqın üzünə bağlamamış, ondan hamının istifadə etməsinə çalışmışdır. Bu fikri 1832-ci ildə Qafqazın baş hakimi general V.Q.Rozenə təqdim etdiyi “Layihə” sübut edir. A.Bakıxanovun şəxsi kitabxanaları çox zəngin olmuşdur. Orada ərəb, fars, yunan, türk, rus, italyan, erməni, polyak və başqa dillərdə ədəbiyyat saxlanılmışdır. Təəssüf ki, qütbətdə vaxtsız ölümündən sonra A.Bakıxanovun Quba və Bakıdakı şəxsi kitabxanalarını molla, dərviş və axundlar dağıdıb yox etmişlər. Ədəbiyyatşünas, akademik Əziz Mirəhmədov göstərir ki, A.Bakıxanovun Bakı kitabxanasının Berezin tərəfindən tərtib edilmiş siyahısındakı 270 əlyazmadan 18-i Azərbaycan EA-nın Əlyazmalar Fondunda, qalanı isə Sankt-Peterburq Şərqşünaslıq İnstitutunda saxlanılır (1,s.7-8).

Ensiklopediyaların tərtibi metodikasına uyğun olaraq materiallar əlifba qaydasında qruplaşdırılmışdır. Sonuncu məqalə Zubov Yuri Sergeeviç (1924-2006) məqaləsi ilə bitir. Y.S.Zubov Moskva Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin kitabxanaçılıq fakültəsinin dekanı, tanınmış rus bibliografı, alimi, pedaqoqu olmuşdur. Uzun müddət kitabxanaşünaslıq, bibliografiyaşünaslıq və kitabşünaslıq ixtisası üzrə Dissertasiya Şurasının sədri kimi fəaliyyət göstərmiş, Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma Akademiyasının və Humanitar Elmlər Akademiyasının akademiki olmuşdur.

Əsərləri: “Библиография искусства” (M., 1973); “Книга советских писателей” (M., 1958–1962) və s. (1,630).

Ensiklopediyada müxtəlif mövzuların açılmasında icmal, yaxud əhatəli arayış (məsələn, “Ölkəşünaslıq üzrə biblioqrafik informasiyanın yaranması və inkişafı”), qısa arayış xarakterli (məsələn, “Bibliopsixologiya”), yaxud ancaq mənanı açan (məsələn, “Biblioman”) qısa məqalələrdən də istifadə olunmuşdur. Məqalələr əlifba sırasına uyğun şəkildə düzülmüşdür. Ensiklopediya kitabxana binalarının, otaqlarının, mütəxəssislərin, kitab abidələrinin şəkilləri ilə zəngindir.

AKE-də mənbələrin analizi zamanı məlum olmuşdur ki, bu məlumat nəşrində 103 nəfər kitabxanaşünaslıq, biblioqrafiaşünaslıq və kitabşünaslıq ixtisası üzrə fəaliyyət göstərən mütəxəssislər haqqında məlumat verilmişdir. Bunlardan 87 nəfəri azərbaycanlı mütəxəssislər, 16 nəfəri isə xarici alimlərdir. Əgər əlifba üzrə neçə məqalə verildiyini bilmək istəsək onda məlum olur ki, A hərfində 90, B hərfində 104, C hərfində 10, Ç hərfində 11, D hərfində 38, E hərfində 15, Ə hərfində 19, F hərfində 16, G hərfində 6, H hərfində 18, X hərfində 13, İ hərfində 77, J hərfində 5, K hərfində 107, Q hərfində 35, L hərfində 17, M hərfində 82, N hərfində 40, O hərfində 18, Ö hərfində 6, S hərfində 61, Ş hərfində 24, T hərfində 21, U hərfində 8, Ü hərfində 7, V hərfində 21, Y hərfində 17, Z hərfində 7, ümumilikdə 893 məqalə əhatə olunmuşdur.

Sonda belə bir sanballı məlumat mənbəyinin gələcəkdə təkrar nəşrlərində nəzərə alınması üçün bir sıra tövsiyə xarakterli qeydlərimi bildirmək istəyirəm. Ensiklopediyadan məlum olur ki, 103 ixtisaslı mütəxəssisdən 87-si Azərbaycana məxsusdur. Bu bizə deməyə əsas verir ki, bu ensiklopediya Azərbaycan milli kitabxanaçılıq məktəbinin məhsuludur. Azərbaycanda milli kitabxanaçılıq məktəbi 1947-ci ildən yaranmış, bu məktəbin yetirmələri yetərincə dərslik, dərs vəsaitləri, məlumat kitabları çap etdirmişdir. Eyni zamanda bu sahədə elmlər doktoru və fəlsəfə doktorları yetişmişdir. Yaxşı olardı ki, ensiklopediyanın giriş hissəsində bu məsələlərə geniş yer veriləydi. Ensiklopediyada verilmiş məqalələrin az bir hissəsinin sonunda ədəbiyyat, yəni istifadə olunmuş mənbələr göstərilmişdir. Halbuki ensiklopedik lüğətlərdən fərqli olaraq, ensiklopediyalar müxtəlif məsələlərə dair həcmi etibarilə nisbətən geniş olan məqalələr toplusundan ibarət olan nəşrlərdir. İstifadəçinin informasiya təminatında onu maraqlandıran məqalənin hansı mənbədən götürüldüyü mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, “ABŞ Konqres Kitabxanası”, “ABŞ milli biblioqrafiyası”, “Azərbaycan biblioqrafiyası XIX əsrin axırı-XX əsrin əvvəllərində” və s. bu kimi məqalələrin ədəbiyyat siyahısına ehtiyacı vardır. Bəzi xırda qüsurlar da

mövcuddur. Yuxarıda qeyd olunanlar ensiklopediyanın gələcəkdə daha da təkmilləşdirilməsinə xidmət edir. Yəni onun dəyərini azaltmır.

Qədim və zəngin kitab və kitabxana mədəniyyətinə malik olan ölkəmizdə bu mədəniyyət ensiklopediyasının hazırlanması dövlətimizin mədəniyyət siyasətinin prioriteti kimi mühüm hadisədir. Belə ensiklopediyaların nəşri sahə mütəxəssislərinin informasiya təminatında mühüm rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT

1. *Azərbaycan Kitabxana Ensiklopediyası. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, M.F.Axundzadə adına Milli Kitabxana.*-Bakı, 2015.- 632 s.

2. *Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı //Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya.*- 2008.- №2.- S. 7-30.

3. *Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası.* - C.4. - Bakı, 1980.- S.69

4. *Azərbaycanda kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı // Azərbaycan.* - 2007. - 21 aprel.

5. Əliyev Z. *Azərbaycan biblioqrafiyasının tarixi.* - Bakı, 2007. – 185 s.

6. Əliyev Z. *Ümumi biblioqrafiyaşünaslıq.* - Bakı, 2001. - 145s.

7. Xələfov A. *İnformasiyalaşdırılmış cəmiyyətin xüsusiyyətləri və problemləri // Respublika.* - 2002. - 17 aprel.

8. İsmayılov N. *Azərbaycan biblioqrafiyasının bibliqrafiyası.*- Bakı.: Mütərcim, 2003. -142 s.

9. Qurbanov A. *Azərbaycan mədəniyyətinin yeni tarixi nailiyyəti / Azərbaycan Kitabxana Ensiklopediyası haqqında // Xalq qəzeti.*-2016.- 9 iyun

10. Nağıyev T. *Milli Ensiklopediyamız milli sərvətimizdir // "Respublika" qəzeti.*- 2016.- 1 iyun

11. «Naxçıvan Ensiklopediyası» / Red. heyəti C.Ə.Əliyev, A.A.Əlizadə, İ.Ə.Həbibbəyli. - Bakı.: Elm, 2002. - 596 s.

12. Sadıqova S.A. *Naxçıvana həsr olunmuş ensiklopediya ən mühüm biblioqrafik informasiya mənbəyidir // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya: Elmi-nəzəri, metodik-təcrübi jurnal.*-2008.- №2.- S.156-163.

13. *Библиографическая работа в библиотеке: организация и методика: Учебник.* - М.: Книжная Палата, 1990. - 256с.

14. <http://www.xalqgazeti.com/az/news/culture/72255>

15. <http://www.anl.az/new/az/news-view/240>

16. http://azertag.az/xeber/Azerbaycan_kitabxana_ensiklopediyasi_kitabinin_teqdimati_olub-948296

- 17.<http://sia.az/az/news/culture/542278-azerbaycan-kitabxana-ensiklopediyasinin-teqdimati-olub>
18.https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_Milli_Ensiklopediyas%C4%B1

**«АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ БИБЛИОТЕЧНАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ»
КАК ВАЖНЫЙ ИНФОРМАЦИОННО-СПРАВОЧНЫЙ РЕСУРС В
ОБЛАСТИ БИБЛИОГРАФИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ В
УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА**

САДЫГОВА С.А.

РЕЗЮМЕ

В статье Азербайджанская библиотечная энциклопедия предоставляется как первая крупномасштабная справочно-информационная публикация, определяющая современный уровень науки. Достижения цивилизации - важнейший результат опыта мировой библиотеки, национальной библиотечной науки, библиографии, библиотечного дела обобщены в энциклопедии. Источники в публикации справочной информации состоят из статей, которые систематически отражают библиографическую информацию. Главная задача энциклопедии заключалась в том, чтобы обобщить сформированные профессиональные знания в области библиотеки и информации и представить их публике.

Ключевые слова: *Азербайджанская библиотечная энциклопедия, справочно-информационная публикация, национальная библиотечная наука, библиография, книговедение.*

**IN CONDITION OF INFORMATION SOCIETY "AZERBAIJAN
LIBRARY ENCYCLOPEDIA" AS AN IMPORTANT REFERENCE-
INFORMATION RESOURCE IN THE SPHERE OF BIBLIOGRAPHIC
INFORMATION**

SADIGOVA S.A.

SUMMARY

In the article Azerbaijan library encyclopedia is recorded as first large-scale reference-information publication determining the modern level of field

of science. The achievements of civilization of the most important result of the experience of a world library, national library science, bibliography science, book science are summarized in the encyclopedia. The sources in the reference-information publication consist of the articles that reflect bibliographic information in a systematic way. The main task of encyclopedia was to summarize formed the vocational knowledge in the field of library and information and to present them to the public.

Keywords: *Azerbaijan library encyclopedia, publication of reference-information, national library science, bibliography science, book science.*

**PAYLANMIŞ İNFORMASIYA SİSTEMLƏRİNDƏ Z39.50
PROTOKOLU****HƏSƏNOVA N.Ə.****BDU, texnika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent**n_gasanova@hotmail.com**ƏLİZADƏ Ü.M.****İnformasiya Sistemləri İnstitutu****Dissertant**ulkeralizadeh@gmail.com**NƏBİYEV S.A.****BDU, magistrant**senan4149@gmail.com

Məqalədə paylanmış informasiya sistemlərində informasiyanın emalı məsələsinə baxılmış, verilənlər bazasında sorğuların təşkil edilməsi mexanizmi araşdırılmış, Z39.50 protokolu tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər. informasiya sistemi, rəqəmsal kitabxanalar, verilənlər bazası, sorğuların emalı, Z39.50 protokolu.

İnsan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində ixtisasçılar böyük həcmli informasiyanın yığılması, saxlanması və emalı ilə müntəzəm olaraq rastlaşırlar. Kompüter texnologiyalarının inkişafı, ictimaiyyətin tələbi ilə qarşıya qoyulan məsələlərin həlli metodlarının işlənməsi və təkmilləşməsi avtomatlaşmış informasiya sistemlərinin yaradılması və sürətli inkişafına gətirib çıxarmışdır. Avtomatlaşmış informasiya sistemləri böyük massivli informasiyanın yaradılması, saxlanması və yenilənməsini, həmçinin burada istifadəçiyə zəruri olan məlumatların operativ axtarışını, ümumiləşməsini və analizini təmin edir. İnformasiya texnologiyalarının çox sürətli inkişafı kitabxanaların kompüterləşdirilməsinin kəmiyyət və keyfiyyət səviyyəsinin yüksəlməsini təmin edir. Bu inkişaf digər sahələrdə olduğu kimi, kitabxanaçılıq sahəsində də əsaslı dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Ənənəvi kitabxanalardan rəqəmsal kitabxanalara keçid vacib olduğu qədər də çətin bir prosesdir. Rəqəmsal kitabxanalar öz zəngin resurslarından və şəbəkə texnologiyalarından istifadə etməklə kitabxanaların ənənəvi funksiyalarının artırılması, təhsil, yaşam və elmi araşdırmalar üçün yeni ideya və xidmətlər təklif edir [1].

Kitabxananın məlumat çatdırma funksiyasının təkamülü hazırkı mərhələdə informasiya cəmiyyətinin, kompüter texnologiyası və telekommunikasiyaların inkişafı ilə sıx əlaqəlidir. Burada həmçinin elektron sənədlərin əmələ gəlməsi ilə elektron məhsullar və xidmətlərin artmasını, kitabxana resurslarının uzaq istifadəçilərə çatdırılması məsələlərini də vurğulamaq lazımdır. Eyni zamanda müasir internet sistemlərinin və eləcə də informasiyanın saxlanması, emalı və elektron çatdırılması ilə məşğul olan kommersiya informasiya agentliklərinin yayılması rəqəmsal kitabxanaları zamanın tələblərinə uyğun olaraq rəqabət asılılığı vəziyyətinə qoyur. Onları cəmiyyətdə informasiya funksiyasını həyata keçirmək üçün yeni yollar axtarmağa təşviq edir.

Müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) sürətlə inkişaf etməsi nəticəsində yeni nəsil elektron kitabxanaların formalaşması prosesi davam edir. Yeni texnologiyaların tətbiqi nəticəsində yaranan rəqəmsal kitabxanalar bəşəri dəyərlərə malik olan bu informasiyanın və müxtəlif təbiətli rəqəmsal resursların geniş istifadəçi kütləsi üçün əlverişliliyini təmin etməklə yanaşı, onların saxlanmasını, idarə edilməsini və gələcək nəsillər üçün qorunmasını da təmin etmiş olur. Ənənəvi kitabxanalar üçün xarakterik olan mətn və multimedia ilə yanaşı, belə sistemlər müxtəlif növ rəqəmsal resursların strukturlaşdırılmış verilənlərini də özündə birləşdirir.

Rəqəmsal kitabxanalara verilənlərin inteqrasiyasının həyata keçirildiyi paylanmış informasiya sistemi kimi baxa bilərik. Hər bir informasiya sisteminin məqsədi konkret predmet sahəsinin informasiya emalından ibarətdir və burada verilənlərin saxlanması verilənlər bazası şəklində təşkil edilir. Verilənlər bazası – real obyektlər haqqında qarşılıqlı əlaqəli verilənləri özündə saxlayan informasiya strukturlarıdır. Verilənlərin bu şəkildə cəmləşməsi aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

- informasiyanın kifayət qədər böyük həcmi;
- verilənlərin maksimal yığcam saxlanması imkanı;
- verilənlər bazasından müəyyən predmet sahəsi üçün müxtəlif informasiyanın əldə olunması imkanı;
- bazadan götürülən informasiyanın istifadəçi üçün əlverişli növə və formaya malik olması;
- verilənlərin yüksək sürətlə əldə olunması;
- informasiyanın etibarlı qorunması və ayrı-ayrı istifadəçilərin verilənləri icazəli əldə etməsi imkanı;
- istifadəçilər tərəfindən verilənlərin seçilməsi üçün sorğuların, formaların və hesabatların təşkil edilməsinin rahatlığı və sadəliyi.

Verilənlərin uzaq məsafədən əldə edilməsi üçün verilənlər bazası fayl-server və kliyent-server arxitekturası ilə qurula bilər. *Fayl-server* arxitekturası

prinsipinə görə mərkəzləşdirilmiş verilənlər bazası bir mərkəzi kompüterdə (fayllar serveri) saxlanılır. Verilənlər bazasının faylları istifadəçi sorğularına müvafiq olaraq işçi stansiyalara ötürülür və orada emal edilir. Eyni verilənlərə intensiv sorğular artdığı zaman belə sistemin məhsuldarlığı aşağı düşür. *Kliyənt-server* arxitekturası prinsipinə görə isə mərkəzi kompüter (verilənlər bazasının serveri) mərkəzləşdirilmiş verilənlər bazasını özündə saxlayır və emal proseslərini də özü icra edir. Kliyənt sorğunu göndərdiyi zaman o, server tərəfindən emal edilir və sorğuya əsasən alınan verilənlər kliyəntə ötürülür [1].

Qeyd etmək lazımdır ki, yalnız arxitekturanın mövcudluğu ilə şəbəkə vasitəsilə verilənlər bazasına müraciət zamanı meydana çıxan biləcək problemləri həll etmək mümkün deyil. Eyni tipli verilənlər bazası serverlərindən istifadə etməklə yüksək məhsuldarlığa malik paylanmış informasiya sistemlərinin qurula bilməsi şübhəsizdir. Lakin müxtəlif istehsalçıların verilənlər bazası serverlərindən istifadə edildiyi heterogen informasiya sistemlərində vahid informasiya fəzası yaratmaq çox çətindir. Çünki bu serverlər bir-biri ilə ya çox pis, ya da heç cür qarşılıqlı əlaqə yarada bilmirlər. Bu serverlər verilənlərin mübadiləsi üçün fərqli protokollardan istifadə edirlər və onlar arasında uyğunluq yoxdur. Buna görə də kliyənt kompüterdə bu serverlərin hər biri üçün uyğun proqram təminatı saxlamaq lazım gəlir. Verilənlərin mübadiləsi protokollarının uyğun gəlməməsi problemi qarşımıza vahid informasiya fəzası olaraq İnternet çıxdığı zaman daha qabarıq olur. Biz əvvəlcədən hansı serverlərdən verilənlərin daxil olacağını və eləcə də kliyənt proqram olaraq hansı proqram təminatının lazım olacağını bilmirik. Problemin həllini müxtəlif istehsalçıların serverləri və verilənlər bazalarına müraciətin unifikasiyasında görmək olar. Məhz bu məqsədlə dünya ictimaiyyəti Z39.50 ümumi adı altında qaydalar toplusu təyin etmişdir.

Z39.50 protokolu kliyənt ilə server arasında qarşılıqlı əlaqənin qaydasını, verilənlər bazasından informasiyanın axtarılması və ixracı prosedurlarını, həmçinin bu informasiyanın təsvir edilmə formatlarını təyin edir. Bu protokol konkret verilənlər bazasında verilənlərin saxlanma formatlarını, onların indeksasiya üsullarını və müxtəlif verilənlər bazasının idarəetmə sistemlərinin (VBİS) işləmə prosedurlarını təyin etmir. Z39.50 protokolu həmçinin istifadəçi ilə kliyəntin qarşılıqlı əlaqə interfeysini də təyin etmir.

Z39.50 protokolunun ideologiyasına görə, bir sxem çərçivəsində bütün verilənlər bazaları istifadə edilən VBİS-ə, sahələrə və sorğuların sintaksisinə görə fiziki fərqlərin olmasına baxmayaraq, eynidirlər. Bu protokola görə, kliyənt üçün ixrac edilən verilənlərin hansı VBİS-in idarəsi altında olduğunu müəyyən etmək mümkün deyil. Çünki belə bir informasiya

kliyəntə onun hər zaman eyni sorğu sistemi ilə işlədiyi və eyni formatda verilənləri qəbul etdiyi üçün lazım deyil.

Axtarış – verilənlər bazası ilə iş zamanı, xüsusən də paylanmış sistemlərdə, əsas prosedurlardan biridir. İstifadəçiyə gərəkli olan yazının axtarılması üçün əvvəlcədən

- müraciət edilməsi gərəkən server və ya serverlər siyahısı təyin edilir;
- axtarışın aparılması gərəkən verilənlər bazasının adı və ya adlar siyahısı təyin edilir;
- axtarış kriterilərini özündə əks etdirən sorğunun formalaşdırılması həyata keçirilir;
- sorğu nəticəsində tapılan yazıların dərhal və ya tapılan yazıların sayı haqqında informasiyanın əldə edilməsi zərurətinin dərk edilməsi müəyyənləşdirilir.

Sorğuların tərtib edilməsi üçün əlavə informasiyaya ehtiyac duyulur. Adi sistemlərdə sorğu dilinin sintaksisini və hər bir verilənlər bazası serveri üçün dialekti, hər bir verilənlər bazasının strukturunu, sahələrin adını və verilənlərin tipini bilmək tələb olunur. Bu zaman seçilmiş serverlər və verilənlər bazaları qrupunda sadalanan xüsusiyyətlərin fərqli olduğu aşkarlana bilər, çünki ən sadə sorğu belə bütün qrup verilənlər bazaları üçün yerinə yetirilməyə bilər. Z39.50-də bu problem axtarış üçün xüsusi modelin qurulması və onun komponentlərinin standartlaşdırılması hesabına yerinə yetirilir. Z39.50-də axtarış sorğuları real deyil, abstrakt verilənlər bazasına ünvanlanaraq formalaşdırılır. Bu abstrakt verilənlər bazası heç bir struktura malik deyil və yalnız axtarış atributları ilə xarakterizə edilir və “atribut dəsti” (attributeSet) adlanır.

Rəqəmsal kitabxanalarda axtarış daha sürətli və daha operativ şəkildə təşkil edilir. Burada İnternet şəbəkəsindən istifadə zamanı informasiyanın mübadiləsi xüsusi protokollarla həyata keçirilir. 1983-cü il 1 yanvar tarixi vahid məlumat mübadiləsi protokollarının (Transfer Control Protocol/Internet protocol) qəbul edilməsi ilə yadda qaldı. Bu protokolların əsas mahiyyəti bundan ibarətdir ki, onların köməyi ilə müxtəlif növ şəbəkələr bir-biri ilə məlumat mübadiləsi aparmaq imkanı əldə edirlər. Bununla birlikdə File Transfer Protocol (FTP) serverlər arasında faylların ötürülməsi üçün istifadə edilən faylların ötürülməsi protokolu da əhəmiyyətlidir. Tim Berners-Li tərəfindən yaradılan hipermətnlərin ötürülməsi protokolu (Hyper Text Transmission Protocol) HTML (Hyper Text Markup Language) dili vasitəsilə müxtəlif tipli sənədləri asanlıqla daxil etməyə və yerindən asılı olmayaraq, istənilən fayllara istinad verməyə imkan vermişdir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz Z39.50 protokolu da məhz kitabxanalar üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Z39.50 - axtarış, əldə etmə, çatdırılma, çıxarış etmə - Protokolu (Z39.50 Search and Retrieval Protocol) (ISO23950) kitabxanaçılıq sahəsində istifadə edilən bir "open communication protocol"dur. Yəni proqram və təchizat müstəqil olaraq inkişaf etdirilmiş axtarış və biblioqrafik məlumat dəyişməsinə təmin edən bir şəbəkə protokoludur. Z39.50 protokolu Beynəlxalq Standartlar Təşkilatı (ISO) tərəfindən açıq sistemlərin qarşılıqlı əlaqələrinin yeddi səviyyəli etalon modeli çərçivəsində hazırlanmış tətbiqi səviyyəli protokoldur [2].

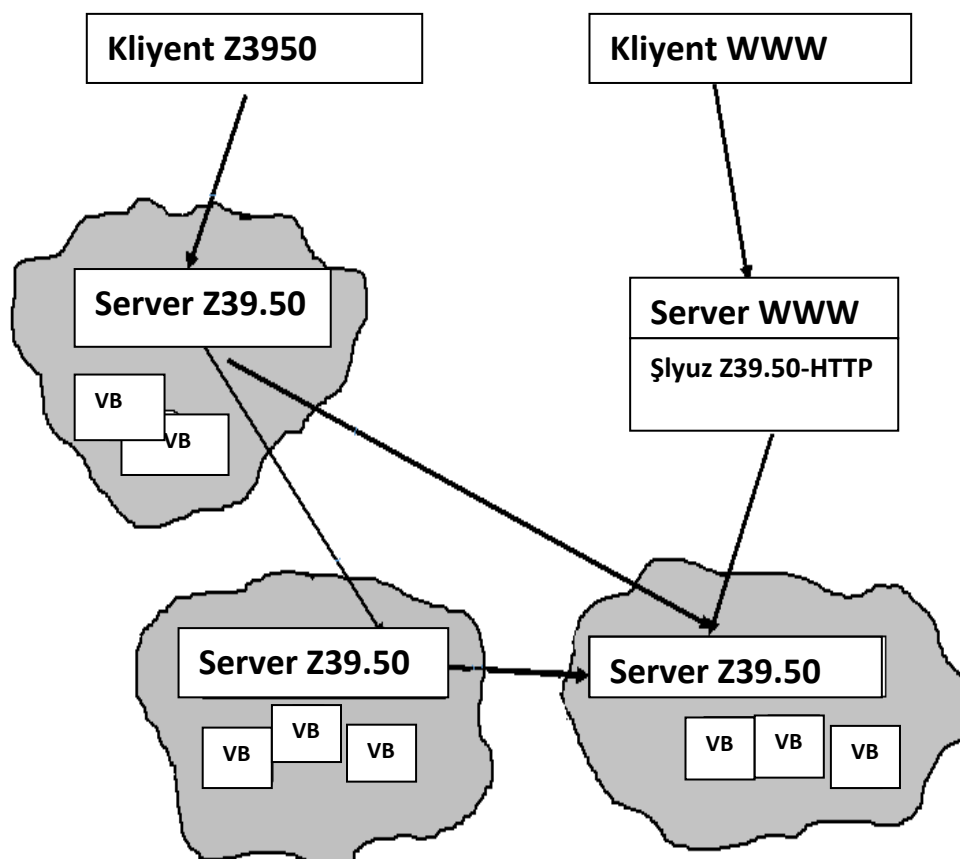
Protokolun birinci versiyası ABŞ-ın Beynəlxalq İnformasiya Standartları Təşkilatı NISO (National Information Standards Organization) tərəfindən 1988-ci ildə inkişaf etdirilmiş və Z39.50-1988 adını almışdır. NISO Z39.50 kimi kitabxanaçılıq, məlumat mərkəzləri, dövlət sektorunda istifadə edilən texniki standartlar inkişaf etdirən bir təşkilatdır. NISO təşkilatının inkişaf etdirdiyi digər standartlara nümunə olaraq göstərə bilərik: Z39.2 - (Information Interchange Format); Z39.56 - (Serial item and contribution identifier); Z39.7 - (Library statistics); Z39.71 - (Holding Statements for Bibliographic items) [3].

Z39.50 protokolunun fəaliyyəti biblioqrafik informasiya ilə iş üçün istifadə edilirdi. 1989-cu ildə ABŞ Konqresinin laboratoriyasının administrativ rəhbərliyi ilə Z39.50 (Maintenance Agency Z39.50) protokolunun dəstəklənməsi agentliyi təşkil edildi. 1990-cı ildə isə Z39.50 (Z39.50 Implementors Group - ZIG) qrup iştirakçıları formalaşdırıldı. Bu qrupun üzvləri olaraq istehsalçılar, satıcılar, məsləhətçilər, müxtəlif tip informasiya (biblioqrafik, mətn, qrafik, maliyyə, ictimai mənşəli, xəbər tipli və s.) yayanlar, universitet əməkdaşları və s. çıxış edirdilər. ZIG qrupuna üzvlük marağı olan tərəflər üçün açıq idi. Bu təşkilatların işləyib hazırladığı versiya Z39.50-1992 adını alaraq əvvəlkinə əvəz etdi [2].

1995-ci ildə Z39.50 protokolu ANSI, yəni milli amerikan standartı kimi qəbul edildi - ANSI/NISO Z39.50-1995. 1998-ci ilin noyabrında isə Z39.50 protokolu beynəlxalq standart ISO-23950 olaraq qəbul edildi. Standartlara niyə bu qədər önəm verildiyi onunla əlaqədardır ki, bizim maraq sahəmiz informasiya resurslarının inteqrasiyası və onlara müraciətin unifikasiyasıdır. İnternet kimi çoxşaxəli mühitdə sərt qaydalar müəyyənləşdirilmədən bunları həyata keçirmək mümkün deyil. İnternet qlobal şəbəkəsi ümumi qaydalar əsasında təşkil edilmişdir. Bu qaydalara riayət etməyən istifadəçilər ümumi informasiya fəzasından kənarda qalırlar. Xüsusən də bu, özünü verilənlər bazalarına müraciət zamanı daha qabarıq biruzə verir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu sahə verilənlər bazalarının kommersiya fəaliyyəti və sənaye istismarı ilə əlaqəlidir. Ona görə də verilənlər bazalarına müraciət sahəsində axtarış prosedurlarının tam reqlamentləşdirilməsi və

informasiyanın əldə edilməsi üçün sərt qaydalar tətbiq edilməlidir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz standartlar elə bu sərt qaydaları ifadə edir.

Z39.50 protokolunun işi paylanmış informasiya sisteminin sxemində aşağıdakı kimi təsvir edilmişdir (Şəkil 1.). Sistemdə bir neçə Z39.50 serveri mövcuddur və onların hər biri öz verilənlər bazalarına müraciəti təşkil edirlər. Bütün serverlər sorğuların uyğun serverlərə yönləndirilməsi mexanizmləri ilə əlaqəlidir. Z39.50 serverindən başqa paylanmış sistemdə WEB-server də vardır. WEB-serverdə informasiya sisteminə sadə müraciətin təmin edilməsi üçün Z39.50-HTTP şlyuzunun (şəbəkə keçidi) proqramı yerinə yetirilir. İstifadəçilərin informasiya sisteminə müraciəti Z39.50 protokolu ilə xüsusi işçi yerlərindən və ya adi WEB-brauzerlə şlyuz vasitəsilə həyata keçirilir.

Şəkil 1. Paylanmış informasiya sisteminin sxemi.

Z39.50 protokolu “kliyent-server” arxitekturasında subyektlərin şəbəkədə qarşılıqlı əlaqəsini təsvir edir. Lakin bu qarşılıqlı əlaqə klassik “kliyent-

server” arxitekturasında olduğundan fərqlidir. Klassik “klient-server” arxitekturasında ixtiyari sorğunun təşəbbüskarı yalnız klient ola bilər, server isə hər zaman gözləyən və sorğulara cavab verən roldadır. Z39.50 protokolunda vəziyyət başqa cürdür. Burada hətta xüsusi terminlərdən istifadə edilir. “Klient” – “*origin*”, “server” – “*target*” adlanır. Z39.50-də şəbəkədə qarşılıqlı əlaqənin məntiqinin təsvir edilməsi üçün standart olaraq aşağıdakı komponentlər təyin edilmişdir:

Origin – Z39.50 ilə əlaqə seansını inisiasiya edən komponent;

Target – Z39.50 ilə seansın açılmasını gözləyən komponent;

Database user – verilənlərin istifadəçisi;

Database provider – verilənlərin təminatçısı;

Service provider – şəbəkə sorğularını və cavablarını qəbul edən komponent;

Service user – şəbəkə sorğularını və cavablarını istifadə edən komponent;

Client – origin və database user-in daxil olduğu əlavə;

Server – target və database provider-in daxil olduğu əlavə [4].

Xidmət prosedurunun ardıcılığı təşəbbüskarı origin-in olduğu Search sorğusunun misalında aşağıdakı kimi təsvir edilə bilər:

1. Origin istifadəçi xidməti öz təminatçı xidməti üçün SearchRequest sorğusunu formalaşdırır.
2. Origin-dən Target-ə şəbəkə ilə xüsusi APDU SearchRequest paketi göndərilir.
3. Target provayder xidməti öz istifadəçi xidmətinə SearchRequest-in gəldiyini bildirir.
4. Target istifadəçi xidməti SearchResponse-u öz provayder xidməti üçün formalaşdırır.
5. Target-dən origin-ə xüsusi APDU SearchResponse paketi göndərilir.
6. Origin provayder xidməti öz istifadəçi xidmətinə SearchResponse haqqında məlumat verir.

Adətən xidmət prosedurları (Init, Search, Present, Delete, Resource-report, Sort, Scan, Extended-services) bu cür olur. Lakin elə prosedurlar da vardır ki, orada target ilə origin yerlərini dəyişirlər. Bu zaman prosedurların (Access-control и Resource-control) təşəbbüscüsü target olur [5].

Z39.50 protokolunun koordinasiya mərkəzi - ABŞ Konqres Kitabxanası - bu protokolun həm də istismar və qeydiyyat agentliyidir. <http://lcweb.loc.gov/z3950/agency> elektron ünvanında protokol haqqında bütün məlumatlar, yeniliklər, sənədlər, obyektlərin reyestrləri və s. yerləşmişdir.

"CARL, OCLC, Dialog, RLIN" kimi müxtəlif kitabxana proqramları Z39.50 serverlərinə nümunə olaraq verilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənova N.Ə., İsmayılova E.N. *İnformasiya texnologiyaları və sistemləri //Dərs vəsaiti, Bakı - Mütərcim nəşriyyatı 2015, 312 səh.*
2. International Organization for Standardization, Information Technology: Abstract Syntax Notation One (ASN.1): Specification of Basic Notation, ISO/IEC 8824-1: 1995.
3. ANSI/NISO Z39.50-1995. Information Retrieval (Z39.50): Application Service Definition and Protocol Specification. Z39.50 Maintenance Agency Official Text for Z39.50-1995, July 1995.
4. Gethin, P. Why the Bath Profile Makes Z39.50 Work. *Liber Quarterly, The Journal of European Research Libraries*, v. 11, no. 4, pp. 372-381, 2001.
5. Hammer, Sebastian. Dr.Metadata, or: How I learned to stop worrying and love Z39.50. *American Libraries* v. 31, no. 9; pp. 54-56, October 2000.

ПРОТОКОЛ Z39.50 В РАСПРЕДЕЛЕННЫХ
ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМАХ

ГАСАНОВА Н.А., АЛИЗАДЕ У. М., НАБИЕВ С.А.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается проблема обработки информации в распределенных информационных системах. Изучены механизмы организации запросов в базах данных. Исследуется протокол Z39.50.

Ключевые слова: *информационная система, цифровые библиотеки, базы данных, обработка запросов, протокол Z39.50*

PROTOCOL Z39.50 IN DISTRIBUTED INFORMATION SYSTEMS

HASANOVA N.A., ALIZADE U.M., NABIYEV S.A.

SUMMARY

This article describes information processing in distributed information systems. Investigates the mechanism for organizing requests in the database. Z39.50 protocol has been researched.

Keywords: *information system, digital libraries, databases, processing of requests, Z39.50 protocol.*

VERİLƏNLƏR BAZASININ TƏHLÜKƏSİZLİK
MƏSƏLƏLƏRİ HAQQINDA

QULİYEV N.Ə.

Bakı Dövlət Universiteti,

natigguliyev@yahoo.com

ƏLİYEV A.Ə.

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Müasir dövrdə dünyada və ölkəmizdə bütün idarə və müəssisələrin informasiya ehtiyatlarının verilənlər bazası şəklində yaradılması və istifadəsi geniş yayılmışdır. Hal-hazırda bir çox idarələrin və firmaların idarə olunmasının əsas hissəsi verilənlər bazası əsasında həyata keçirilir. Artıq bəzi idarə və müəssisələrin idarə olunması birbaşa onun verilənlər bazasından asılıdır. Hətta bəzi müəssisələrin təhlükəsizlik məsələsi də onun verilənlər bazasının təhlükəsizliyindən birbaşa asılıdır. Bu baxımdan verilənlər bazasının yaradılması və idarəolunmasının öyrənilməsi və tədqiq edilməsi dövrümüzün ən aktual məsələlərindən biridir. Xüsusən də verilənlər bazasının təhlükəsizlik məsələsinin araşdırılması daha aktual məsələdir. Bu baxımdan bu məqalə aktual bir məsələni əhatə edib.

Açar sözlər: Verilənlər bazası, Verilənlər bazasının bərpası, MS Access.

Verilənlər bazasının təhlükəsizlik məsələlərinin qorunması üçün müxtəlif vasitələr vardır. Verilənlər bazasının əsas təhlükəsizlik məsələlərindən biri də verilmiş Verilənlər bazasının ehtiyat nüsxəsinin yaradılmasıdır. Aydındır ki, istənilən proqramların, o cümlədən də ofis proqramlarının sənədlərinin nüsxələrini asanlıqla yaratmaq olur. Lakin bu verilənlər bazasında, konkret olaraq isə Access proqramında verilənlər bazasının ehtiyat nüsxəsini yaratmaq ofis proqramlarının sənədlərinin nüsxələrinin yaradılmasından, fərqlənir. VB-in ehtiyat nüsxəsinin yaradılması üçün birbaşa proqramın özünün daxilində xüsusi vasitə vardır. Bu məqalədə verilənlər bazasının təhlükəsizlik məsələlərinin qorunması üçün verilənlər bazasının ehtiyat nüsxəsini yaratmaq vasitəsi araşdırılır.

Məsələnin qoyuluşu

Verilənlər bazasının sıradan çıxması halında və verilənlər bazasının hansısa bir obyektinin sıradan çıxması halında və ya bütün proqramlar üçün xarakterik təxirə salma əmri olan Отменить əmrinin köməyi ilə bazada yaranmış hər hansı bir səhvi düzəltmək mümkün olmayanda bütün verilənlər bazasının

bərpası tələb olunur. Bunun üçün hansı zəruri tədbirlərin görülməsi tələb olunur.

Məsələnin həlli

Verilənlər bazasının istənilən digər vasitələrlə ehtiyat nüsxələrinin yaradılmasından fərqli olaraq, verilənlər bazalarını idarəetmə sistemlərinin öz imkanları daxilində verilənlər bazasının ehtiyat nüsxəsinin yaradılması bir çox müsbət xüsusiyyətlərə malikdir. Bu üsul verilənlər bazasının təhlükəsizliyi baxımından çox əhəmiyyətlidir. Məhz bu nöqteyi-nəzərdən verilənlər bazaları bu məqalədə araşdırılır.

Verilənlər bazasının ehtiyat nüsxəsi bütün sistemin sıradan çıxması halında bütün verilənlər bazasının bərpası üçün və ya bütün proqramlar üçün xarakterik olan təxirə salma əmri olan Отменить əmrinin köməyiylə səhvi düzəltmək mümkün olmayanda, VB-in obyektinin bərpası üçün tələb oluna bilər.

VB-nin ehtiyat nüsxələrinin yaradılmasının mənfi tərəfi ondan ibarətdir ki, bu zaman təbii ki, kompüterin yaddaşında əlavə yer tutulur, lakin bazadakı verilənlərin və ya struktur elementlərinin itkisinin qarşısını almaq üçün bunu istifadə etmək əlverişlidir. Əgər verilənlər bazasını bir neçə istifadəçi yeniləyirsə, onda VB-ni ehtiyat nüsxələrini müntəzəm olaraq yaratmaq xüsusən vacibdir. VB-nin ehtiyat nüsxəsi olmadan verilənlər bazasındakı zədələnmiş və ya itirilmiş obyektləri, həmçinin VB-nin strukturundakı istənilən dəyişiklikləri bərpa etmək mümkün deyil.

Verilənlər bazasında baş verən təhlükələr təkcə kənar müdaxilələr sayəsində baş vermir. Bəzən belə təhlükələr birbaşa verilənlər bazasının öz daxilində də baş verə bilər.

Verilənlər bazasında həyata keçirilən bəzi dəyişiklikləri və səhvləri bəzən ləğv etmək mümkün olmur, ona görə də verilənlər bazasında verilənlərin itirilməsi halı baş vermədən verilənlər bazasının ehtiyat nüsxələrinin yaradılması vacibliyini nəzərə almaq lazımdır. Məsələn, bazadakı yazıları yox etmək və ya verilənləri dəyişdirmək üçün Dəyişdirici sorğunu istifadə edəndə, onda həmin sorğunun köməyiylə bazada yenilənən heç bir dəyişikliyi Отменить əmrinin köməyiylə bərpa etmək olmur. Onu da qeyd edək ki, MS Access proqramında istifadə olunan sorğulardan biri də Dəyişdirici sorğudur (Quliyev N. İnf). Dəyişdirici sorğunun istifadəsi isə bəzən verilənlər bazasında arzuolunmaz bir dəyişikliyə səbəb olur. Bu dəyişikliyi isə MS Access proqramında həmin anda dərhal heç cür bərpa etmək olmur. Məhz belə itkinin qarşısını almaq üçün VB-nin ehtiyat nüsxələrinin yaradılması lazım gəlir.

Qeyd: İstənilən dəyişdirici sorğunu yerinə yetirməzdən əvvəl, xüsusəndə əgər bu sorğunun nəticəsində böyük həcmdə verilənlər dəyişdiriləndə və ya yox

ediləndə ehtiyat nüsxənin yaradılması haqqında düşünmək lazımdır. Əgər VB-nin bir neçə istifadəçisi olarsa, onda verilənlərin bütün dəyişikliklərini saxlamaq üçün əmin olmaq lazımdır ki, bütün istifadəçilər öz verilənlər bazalarının ehtiyat nüsxəsini yaratmağı yerinə yetirməzdən əvvəl bağlamışlar. Ona görə də müntəzəm olaraq istifadə olunan verilənlər bazasının ehtiyat nüsxələnməsini planlaşdırmaq lazımdır.

Verilənlər bazasının ehtiyat nüsxəsini yaratmağın nə qədər lazım olduğunu təyin etmək üçün verilənlər bazasına nə qədər böyük dəyişikliklərin daxil edildiyini və onun nə qədər çox istifadə olunduğunu aydınlaşdırmaq lazımdır.

Əgər verilənlər bazası arxivləşibdirsə və ya yalnız o sorğu üçün istifadə olunursa və çox az halda dəyişdirilsə, onda yalnız strukturun və ya verilənlərin dəyişdirilməsi halında ehtiyat nüsxəni yaratmaq kifayətdir.

Əgər verilənlər bazası aktivdirsə və oradakı verilənlər tez-tez dəyişdirilsə, onda verilənlər bazasının ehtiyat nüsxəni yaratmaq üçün növbə cədvəli yaratmaq lazımdır.

Əgər verilənlər bazasının bir neçə istifadəçisi varsa, onda verilənlər bazasının strukturunu hər dəfə dəyişdirəndə verilənlər bazasının ehtiyat nüsxəsini yaratmaq lazımdır.

Qeyd edək ki, əlaqəli cədvəllərdə verilənlərin ehtiyat nüsxələrini yaratmaq lazım gəldikdə, əgər əlaqəli cədvəllər başqa proqramlarda saxlanırsa, onda həmin cədvəlləri saxlayan proqramlarda mümkün olan ehtiyat nüsxələnmənin istənilən vasitəsinin köməyi ilə yaratmaq olar. Əgər əlaqəli cədvəlləri saxlayan verilənlər bazası Access proqramının verilənlər bazası isə, onda o, artıq Access proqramının daxili imkanları ilə yaradılır.

Verilənlər bazasının ehtiyat nüsxəsinin yaradılması

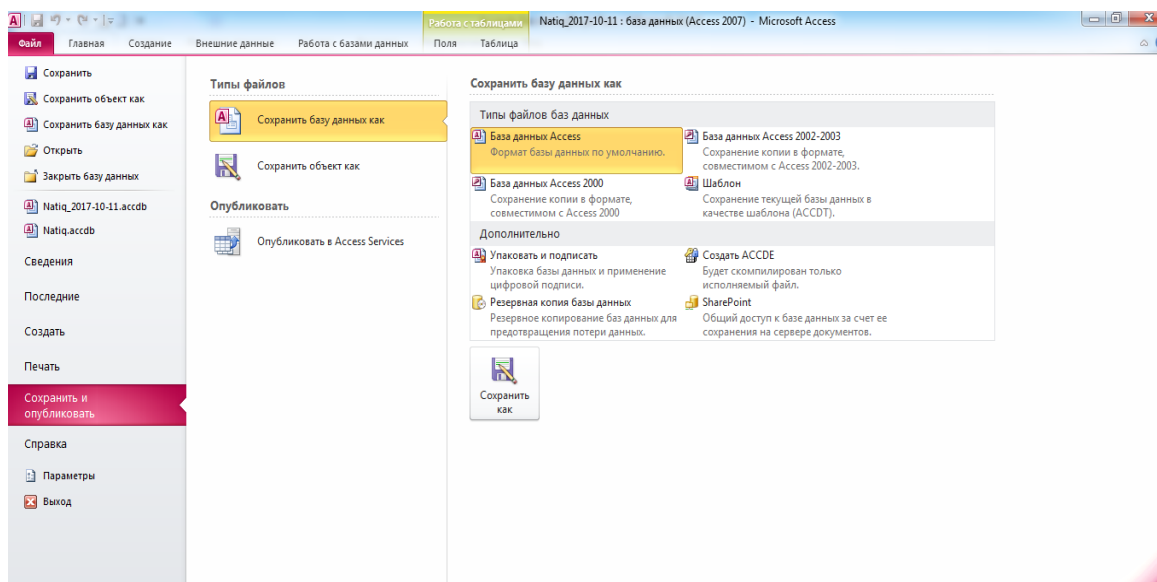
Verilənlər bazasının Access proqramında ehtiyat nüsxəsini yaratmağın da özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Verilənlər bazasının ehtiyat nüsxəsini yaradanda Access proqramı konstruktor rejimində açılmış bütün obyektləri bağlayır və yaddaşda saxlayır, sonra isə verilənlər bazası faylının adını və saxlandığı yeri istifadə etməklə nüsxəsini yaddaşda saxlayır. Biz bu məqalədə tədqiqat üçün Access proqramının müasir versiyasını istifadə edəcəik.

Access 2010 proqramında verilənlər bazasının ehtiyat nüsxəsini yaratmaq üçün aşağıdakı əməllər ardıcılığından istifadə etmək lazımdır.

Əvvəlcə ehtiyat nüsxəsini yaratmaq istədiyimiz verilənlər bazasını açmaq lazımdır. Bundan sonra isə File menyusunu açmaq lazımdır. File

menyusunu açıqdan sonra isə oradan Сохранить и опубликовать bölməsini seçmək lazımdır. Bundan sonra açılan pəncərədən Сохранить базу данных как sahəsinin Дополнительно bölməsindən Резервную копию базы данных əmrini seçmək lazımdır. Bundan sonra həmin sahənin aşağı hissəsindəki Сохранить как düyməsinə sıxmaq lazımdır. Bundan sonra açılan Сохранить как adlı pəncərədə Имя файла sahəsində verilənlər bazasının ehtiyat nüsxəsinin adını yoxlayın. Bu zaman program özü qəbul olunmuş qaydada yaradılan nüsxəyə ad olaraq verilənlər bazasının orijinal faylının adını və ehtiyat nüsxənin yaranma tarixini birlikdə verir.

Onu da qeyd edək ki, yaradılan ehtiyat nüsxədən verilənləri və ya obyektləri bərpa edəndə, onda mənbə kimi hansı bazanın istifadə olunduğu və ehtiyat nüsxənin nə zaman yarandığı faydalı ola bilər. Ona görə də bu zaman programın qəbul olunmuş qaydada mənimsətdiyi adı dəyişdirmək lazım deyil. Sonra isə həmin pəncərədən Тип файла sahəsindən saxlanılan ehtiyat nüsxənin fayl tipini seçib və Сохранить düyməsinə sıxmaq lazımdır.

Verilənlər bazasının bərpası

Access programında verilənlər bazasını yalnız onun ehtiyat nüsxəsi olduqda bərpa etmək olur. Burada ehtiyat nüsxəsi verilənlər bazası faylının “yaxşı nüsxəsi” sayılır və burada verilənlərin təmliyi və sturukturun

düzgünlüyü şübhə doğurmur. Access proqramında ehtiyat nüsxəni yaratmaq üçün, qeyd etdiyimiz kimi, Резервная istənilən yaxşı nüsxədən də ola bilər. Məsələn, verilənlər bazasını xarici USB-qurğuda saxlanılan ehtiyat nüsxədən də bərpa etmək olar. копия базы данных əmrini istifadə etmək lazım gəlir, lakin bazanı bərpa etmək

Bütün verilənlər bazasını bərpa edəndə zədələnmiş, itmiş və ya problemli verilənlər bazası faylı verilənlər bazasının ehtiyat nüsxəsi ilə əvəz olunur.

Access proqramında verilənlər bazasını bərpa etmək üçün aşağıdakı əmrlər ardıcılığından istifadə edin.

Bunun üçün əvvəlcə Windows əməliyyat sisteminin Bələdçi proqramını açın və oradan sizi qane edəcək yaxşı verilənlər bazası nüsxəsini seçin. Bundan sonra isə bu seçdiyiniz nüsxəni zədələnmiş və ya artıq yox olmuş verilənlər bazası faylının yerinə nüsxələyin, kopyalayın. Bu zaman mövcud verilənlər bazası faylını əvəzləməyi təsdiq etmək üçün meydana gələn sorğunu da təsdiqləmək lazımdır.

Verilənlər bazasının obyektlərinin bərpası

Əgər verilənlər bazasında yalnız bir obyekt və ya bir neçə obyekt bərpa etmək lazımdırsa, onda həmin obyekt ehtiyat nüsxədən həmin obyektin yerləşdiyi verilənlər bazasına idxal edin. Onu da qeyd edək ki, əgər digər verilənlər bazaları və ya proqramları bərpa edilə bilən verilənlər bazasının obyekti ilə əlaqəsi varsa, onda verilənlər bazasını doğru yerdə bərpa etmək vacibdir. Əgər bunu belə etməsəniz, onda verilənlər bazasının obyektlərlə əlaqəsi pozulacaq və onları yenidən yeniləmək lazım gələcək.

Verilənlər bazasının obyektlərini bərpa etmək üçün aşağıdakı qaydadan istifadə etmək lazımdır.

Əvvəlcə obyekt bərpa etmək lazım gələn verilənlər bazasını açmaq lazımdır. Burada artıq bazada mövcud olmayan obyekt bərpa etmək üçün Access proqramının Внешние данные lentasının Импорт и связывание qrupunda Access düyməsinə sıxmaq lazımdır. Bundan sonra açılan Внешние данные — база данных Access pəncərəsində Обзор düyməsinə sıxmaq lazımdır. Bu zaman açılan pəncərədən isə sizə lazım olan verilənlər bazasının ehtiyat nüsxəsini tapın və Открыть düyməsinə sıxın. Bundan sonra açılan pəncərədən Импорт таблиц, запросов, форм, отчетов, макросов и модулей в текущую базу данных bölməsini seçin və oradakı ОК düyməsinə sıxın. Bundan sonra açılan Импорт объектов adlı pəncərədən bərpa olunacaq obyektin tipinə uyğun gələn bölməni seçin. Məsələn, əgər cədvəli bərpa etmək

lazımdırsa, onda Таблицы bölməsini açın. Lazım olan obyektı seçmək üçün onun üzərinə sıxmaq lazımdır.

Əgər daha çox obyektı bərpa etmək lazımdırsa, onda Импорт объектов adlı pəncərədən bərpa olunacaq obyektin tipinə uyğun gələn bölməni təkrar seçin və onun üzərində sıxın-o vaxta qədər ki, bərpası lazım olan bütün obyektlər seçilməyib.

Səhv və ya buraxılmış verilənləri özündə saxlayan obyektı, ya da normal işləməyən obyektı əvəzləmək üçün aşağıdakı əmrlər ardıcılığını yerinə yetirin.

Əgər cari obyektı bərpa olunan versiya ilə müqayisə etmək üçün saxlamaq lazımdırsa, onda onu bərpaya qədər başqa adla adlandırın. Məsələn, əgər Siyahılar adlı zədələnmiş formanı bərpa etmək lazımdırsa, onda ona Siyahılar_yeni adını vermək olar. Bundan sonra əvəz etmək lazım gələn obyektı yox edin. Onu da qeyd edək ki, verilənlər bazasının obyektlərini yox edərkən ehtiyatlı olmaq lazımdır, çünki onlar verilənlər bazasının digər obyektləri ilə əlaqəli ola bilərlər.

Obyektləri idxal etməzdən əvvəl idxalın parametrlərinə baxmaq üçün Импорт объектов dialoq pəncərəsində Параметры düyməsinə sıxmaq lazımdır. Obyektləri və idxalın parametrlərini seçdikdən sonra obyektləri bərpa etmək üçün OK düyməsinə sıxmaq lazımdır.

Bununla da biz əsasən də Access proqramında təşkil olunan verilənlər bazasının obyektlərinin və ya bütövlükdə özünün müəyyən mənada təhlükəsizliyini təmin edə biləcək vasitələri tədqiq etdik və onların verilənlər bazasının obyektlərinin və özünü təhlükəsizliyinin təmin olunmasında kifayət qədər rolunu müəyyən etdik.

ƏDƏBİYYAT

1. A.Xələfov, A.Qurbanov. *Kitabxanaların kompüterləşdirilməsinin əsasları: Dərslik-Bakı, 2016, 328 s.*
2. Xələfov A.A. *Kitabxana və cəmiyyət.-Bakı, Azər nəşr, 2011, 348 s.*
3. Quliyev Natiq, Şamilov Zəfər. *İnformatika. Bakı 2013, 728 s.*
4. Сеннов Андрей. *Access 2010. Учебный курс, Питер, 2010 г., 288 с.*
5. Н. Н. Гринченко, Е. В. Гусев, Н. П. Макаров. *Проектирование баз данных. СУБД Microsoft Access. Учебное пособие Автор: Издательство: Горячая Линия - Телеком Год: 2004.*

**О ПРОБЛЕМАХ БЕЗОПАСНОСТИ БАЗЫ ДАННЫХ
ГУЛИЕВ Н.А., АЛИЕВА А.А.****РЕЗЮМЕ**

В современном мире широко распространено создание и использование информационной системы в виде баз данных всех управления, организации в мире и в нашей стране. В настоящее время основная часть управления большинства офисов и компаний основана на базе данных. Даже безопасность некоторых предприятий напрямую зависит от безопасности ее базы данных. В этой связи изучение и исследование создания и управления базами данных является одной из наиболее актуальных проблем нашего времени. В частности, исследование проблемы безопасности базы данных является более актуальной задачей. С этой точки зрения эта статья является актуальной проблемой.

Ключевые слова: база данных, восстановление базы данных, MS Access

ABOUT DATABASE SECURITY ISSUES**QULIYEV N.A., ALIEVA A.A.****SUMMARY**

In the modern world, the creation and use of an information system in the form of databases of all departments and organizations in the world and in our country is widespread. Currently, most of the management of most offices and companies is based on a database. Even the security of some enterprises directly depends on the security of its database. In this regard, studying and researching the creation and management of databases is one of the most pressing problems of our time. In particular, the study of the problem of database security is more urgent. From this point of view, this article is an actual problem.

Keywords: database, database recovery, MS Access.

**АНАЛИЗ ИНФОРМАЦИОННЫХ УСЛУГ БИБЛИОТЕК ВЫСШИХ
УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ УКРАИНЫ С ПОМОЩЬЮ
МЕТОДОЛОГИИ БЕНЧМАРКИНГА**

РЖЕУССКИЙ АНТОНИЙ ВАЛЕНТИНОВИЧ

кандидат наук по социальным коммуникациям

библиотекарь НТБ

Национального университета «Львовская политехника»,

e-mail: prorokanton@yandex.ua;

КУНАНЕЦ НАТАЛИЯ ЭДУАРДОВНА,

доктор наук по социальным коммуникациям,

профессор кафедры «Информационные системы и сети»

Национального университета «Львовская политехника»,

e-mail: nek.lviv@gmail.com

Исследование заключается в анализе технологических основ использования инструментария бенчмаркинга для оценки информационного обслуживания пользователей библиотеки. Впервые предложен комплексный подход к исследованию информационного обслуживания пользователей библиотеками высших учебных заведений Украины в дистанционном режиме. Методология исследования заключается в применении методов бенчмаркинга для определения эталонной группы библиотек, предоставляющей широкий спектр услуг пользователям, с целью заимствования передового опыта и адаптации в исследуемой библиотеке. Инструментарий бенчмаркинга позволил провести эффективный сравнительный анализ информационных услуг, предлагаемых библиотеками высших учебных заведений Украины на своих веб-сайтах с целью определения и заимствования лучшего опыта.

Ключевые слова: *бенчмаркинг, библиотека, электронные услуги, дистанционное обслуживание.*

Долгое время оценку результатов работы библиотеки проводили на основе статистических количественных показателей. Сегодня, с ростом потоков информации, возникает настоятельная необходимость введения в библиотеках новых подходов к предоставлению доступа к информации, форм и методов обслуживания пользователей. В этом контексте важную роль играет качественный аспект деятельности библиотек. В библиотековедении в последние годы актуальность приобрел вопрос анализа качества услуг библиотеками. Однако,

отсутствует единая комплексная методологии оценки качества информационного обслуживания пользователей библиотек, параметризация такой оценки, хотя некоторые попытки в этом направлении предпринимались. Одним из инструментов качественной оценки деятельности библиотеки может служить бенчмаркинг, который до сих пор использовался только в сфере экономики.

Среди исследователей, которые предложили использовать бенчмаркинг в контексте библиотечного дела, стоит отметить П. Брофи [1], который в своей монографии «Оценка деятельности библиотек: принципы и методы» приводит определения бенчмаркинга, его видовые характеристики, этапы проведения, к которым относятся: планирование, поиск партнеров, сбор данных, анализ (изучение и объяснение полученных данных), совершенствование существующих процессов и сервисов.

Стефен Таун (Stephen Town) [6] из Крэнфилдского университета (Cranfield University), на Первой международной конференции по измерению качества работы библиотек и информационных сервисов в Нортумбрии, рассмотрел некоторые аспекты использования бенчмаркинга при исследовании библиотек. К. Кризер (Creaser Claire) в своей работе «Как нас видят другие: бенчмаркинг в практике» (As Others See Us: Benchmarking in Practice) представила исследование с применением технологии бенчмаркинга по определению эффективности работы справочных служб и спроса на электронные сервисы библиотек университетов Великой Британии [5].

В. А. Окладникова выразила мнение, что одним из основных принципов работы современной библиотеки должен стать принцип ориентации на пользователей, который предусматривает необходимость постоянного выявления, оценки и обеспечения их потребностей. По ее мнению, бенчмаркинг - это технология, которая способна обеспечить проведение сравнительного анализа сервисов, персонала, отдельных процессов [2]. Н. М. Николаенко [4] предлагает применение технологии бенчмаркинга для управления изменениями в библиотеках.

В то же время, в публикациях зарубежных и отечественных исследователей отсутствует детализация механизмов применения бенчмаркинга и технологии использования его в проекции на исследования информационно-библиотечного обслуживания пользователей.

Цель данной статьи – проанализировать технологические основы использования инструментария бенчмаркинга для оценки информационного обслуживания пользователей библиотеки.

Инструментарий бенчмаркинга разработан зарубежными специалистами экономической области. Сам термин не имеет однозначного перевода на украинский язык. Украинские представители экономической науки трактуют его как механизм сравнительного анализа эффективности работы одной компании с такими же направлениями деятельности других, более успешных фирм. Срок бенчмаркинга также трактуется как стандарт, полученный экспертным путем для использования в качестве эталона, или стандарт, основываясь на котором, можно сформулировать оценку любого объекта. Д. Маслов и Е.Белокоровин считают, что бенчмаркинг – это эталонное сопоставление, оценка процессов предприятия и их сравнение с процессами мировых компаний-лидеров с целью получения информации, полезной для совершенствования собственной коммерческой деятельности [3]. Как и каждый новый срок иностранного происхождения, скопированное заимствование вызывает некоторое сопротивление. Но поскольку понятие не получило эквивалентного перевода на украинский язык, использовать термин, который прижился в сфере экономики. Считаю, что в проекции на библиотечную отрасль, бенчмаркинг – это систематический поиск эталона, обучение на лучших примерах деятельности библиотек как социокоммуникационных и информационных центров, независимо от их специализации, сферы функционирования и географического расположения, адаптация полученного опыта к специфике работы исследуемого учреждения и его введение.

Пока нет однозначного применения бенчмаркинга в библиотековедении. Вместе с тем, в библиотековедении бенчмаркинг можно использовать как инструментальный, обеспечивающий процессы эффективного сравнительного анализа исследуемого библиотечного института библиотеками-лидерами, избранными в качестве эталонов. Это способствует избранию эффективных форм и методов работы с целью заимствования опыта и его использование для повышения эффективности функционирования библиотечного института в целом и отдельных его направлений. Экономисты часто отождествляют бенчмаркинг с простым сравнением показателей или анализу конкуренции. Библиотековедам придется еще некоторое время отстаивать обоснованность его применения как эффективного инструментария для совершенствования эффективности работы и обеспечения конкурентоспособности.

Рассмотрим основные преимущества использования методологии бенчмаркинга в библиотечном деле:

Во-первых, бенчмаркинг способствует объективному анализу сильных и слабых сторон работы библиотеки. В отличие от SWOT-анализа, бенчмаркинг обеспечивает мониторинг сильных и слабых сторон в контексте сравнения с эталонами.

Во-вторых, позволяет изучить и внедрить новые идеи в организацию информационно-библиотечной работы, в маркетинговые услуги и в другие направления деятельности.

В-третьих, анализ деятельности библиотек лидеров позволяет провести стратегическое планирование деятельности библиотечных учреждений с использованием передовых технологий, используемых лидерами отрасли.

В-четвертых, проведение регулярных исследований с использованием инструментария бенчмаркинга позволяет постоянно быть в курсе инноваций в библиотечном деле и активно их применять.

В-пятых, бенчмаркинг позволяет преодолевать консервативный принцип – планировать от достигнутого, предоставляя возможность базироваться на анализе деятельности библиотек, составляющих определенную конкуренцию.

Бенчмаркинг, который применяется в управленческой деятельности социальных институтов, направленный на изучение, заимствования и внедрения в свою деятельность лучших технологий, инновационных процессов и методов организации работы с целью создания и распространения информационных продуктов среди своих пользователей.

Использование этого метода позволяет разработать алгоритмы системного анализа работы исследуемой библиотеки, библиотек лидеров. Преимуществом метода можно считать проведение с его помощью исследований ряда параметров в течение определенного периода времени. Как показывает опыт, использование метода сравнительного анализа данных в основном касался одного параметра в определенный период времени.

Опыт фирм показывает, что библиотеке, которая только начинает заниматься бенчмаркингом, как правило, следует начинать с внутреннего бенчмаркинга, но наиболее эффективным считается комплексное использование различных его видов. Это позволяет провести системное изучение всех факторов и причин, которые определяют позиции библиотеки-лидера.

На сегодня актуальной причиной обращения к бенчмаркингу среди институтов социально-информационного типа является

стремление занимать передовые позиции в конкурентной информационной среде.

Утверждение П. Брофи, что бенчмаркинг - это сопоставление одного сервиса с другими подобными и представленного определения бенчмаркинга как составляющей системного и структурированного подхода к поиску и реализации лучших образцов передового опыта [1, 233], натолкнуло на мысль проведения комплексного анализа перечня информационных дистанционных услуг, что предоставляются библиотеками ведущих высших учебных заведений Украины.

Исследование базировалось на использовании методов внешнего бенчмаркинга, который предполагает поиск библиотек, достигшие определенных рейтинговых позиций и считаются лидерами в библиотечной отрасли. Этот вид бенчмаркинга занимает преимущественно больше времени и требует использования большего количества ресурсов для проведения сравнительного анализа, проверки достоверности данных и выработки рекомендаций. В то же время, такой подход способствует выдвижению идей, достойных подражания. Практика показывает, что таким образом можно сэкономить время и ресурсы на создание чего-то уникального. Инновация вполне может оказаться уже внедренной в другой библиотеке.

Источниками информации для такого анализа стали веб-сайты этих библиотек, содержащих достаточно подробную информацию обо всем спектре информационных услуг для пользователей. Это позволит получить более полную объективную картину лучших практик библиотечно-информационного обслуживания пользователей и ассортимента услуг библиотеками дистанционно.

Поскольку исследуется опыт библиотек, занимающих передовые позиции, это позволяет избежать необходимости поиска собственных направлений развития, используя уже проверенные методы, которые доказали свою эффективность.

В ходе исследования были проанализированы 41 сайт библиотек высших учебных заведений Украины. Для удобства визуализации хода исследования библиотеки были разделены на несколько групп. Результаты анализа показали, что спектр информационных услуг библиотеками высших учебных заведений Украины, колеблется в пределах такого перечня:

- поиск в электронном каталоге;
- поиск в институциональном репозитории (электронном архиве);
- доступ на подписанные библиотекой базы данных;
- виртуальная справка;

- интерактивные службы общения (скайп, on-line помощник и др.);
- электронная доставка документов (ЭДД);
- виртуальные выставки;
- видеофайлы;
- виртуальная экскурсия библиотекой;
- рекомендованные ресурсы (направление пользователей библиотеки к открытым информационным ресурсам в сети Интернет, базам данных, online-журналам, web-сервисам) (рис. 1–5).

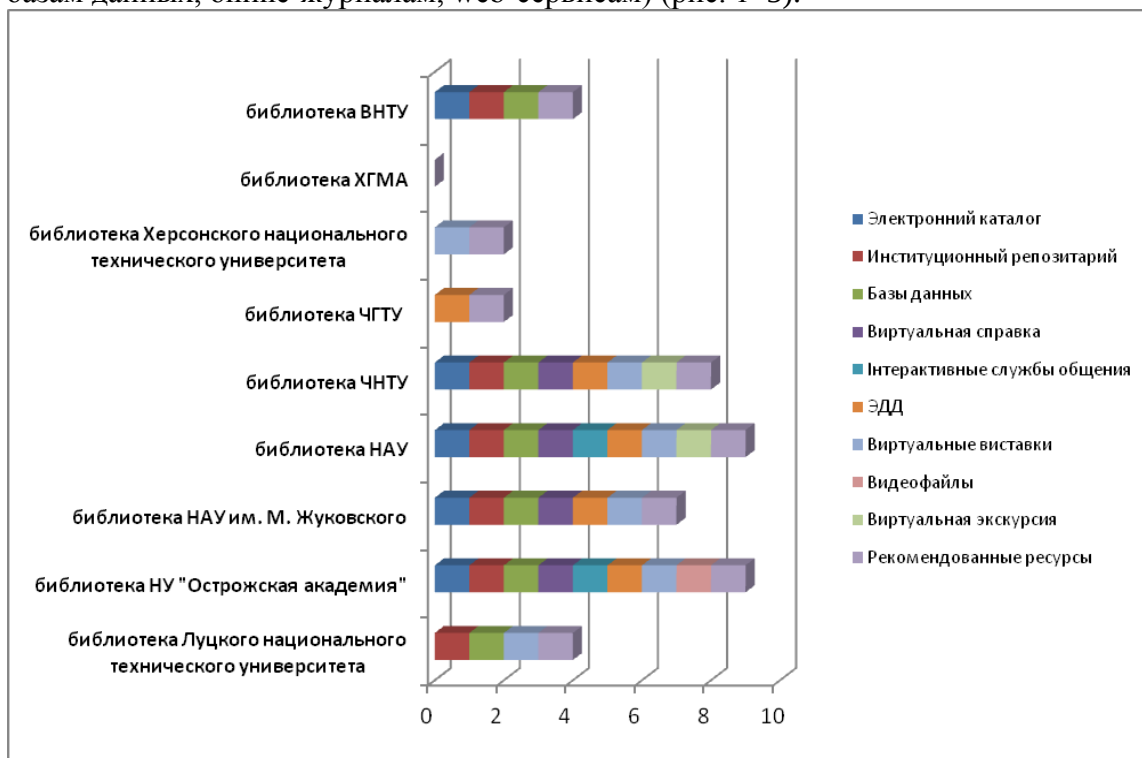

Рис. 1. Сравнение библиотек в группе А.

На данной диаграмме по составу информационных дистанционных услуг преобладают библиотеки Национального университета «Острожская академия» и Национального авиационного университета.

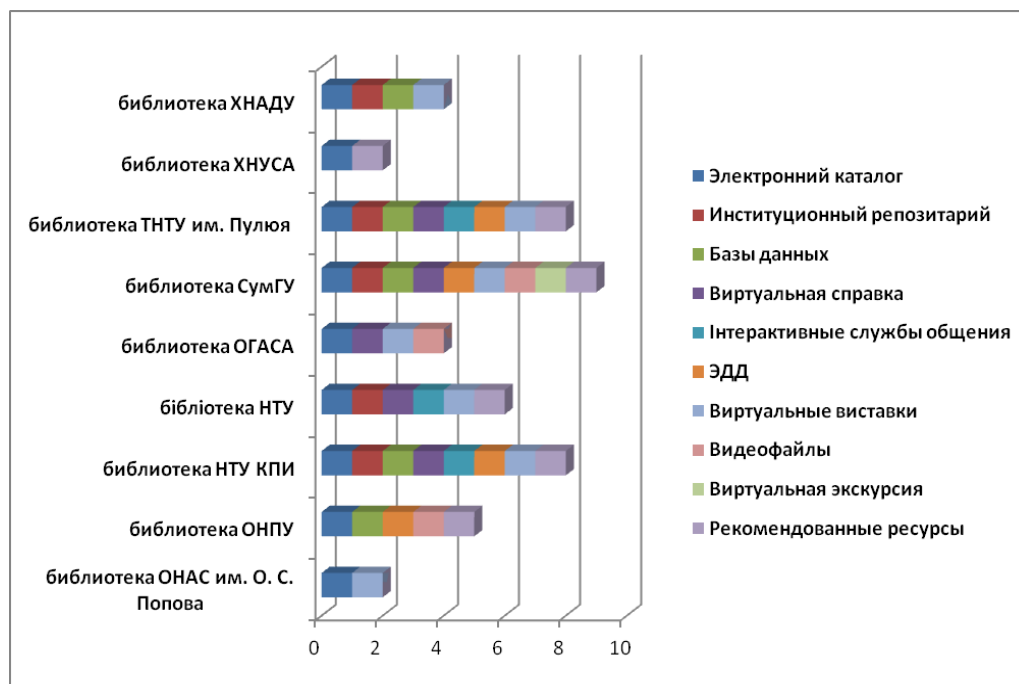

Рис. 2. Сравнение библиотек в группе В.

Наиболее оснащенным информационными сервисами оказался сайт библиотеки Сумского государственного университета.

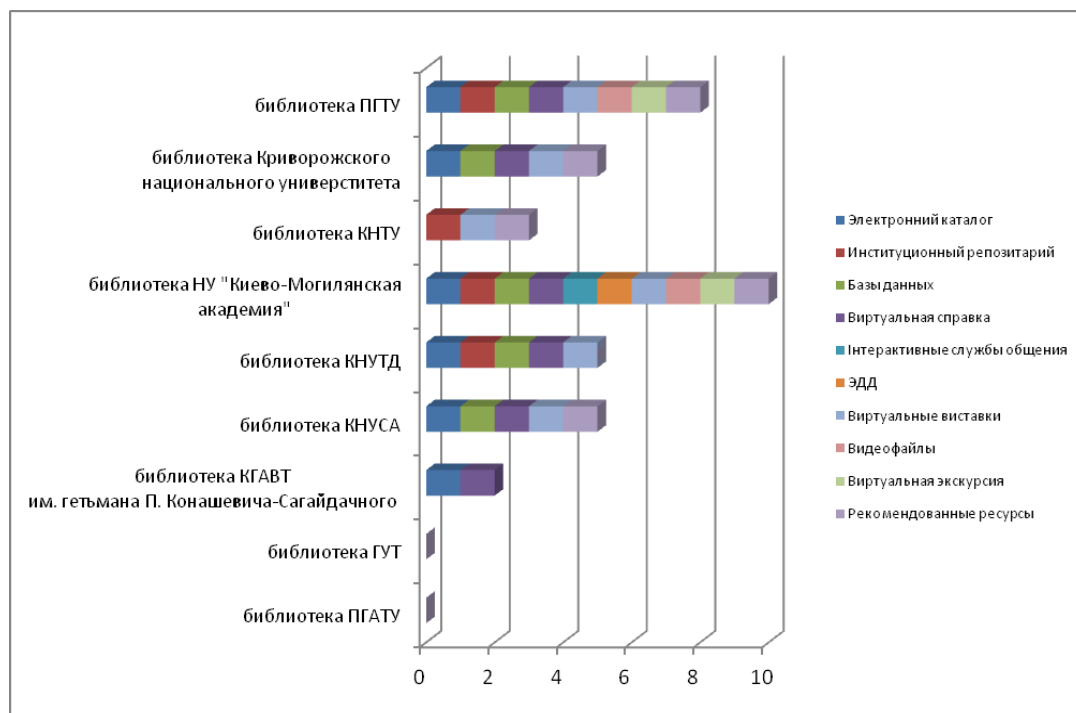

Рис. 3. Сравнение библиотек в группе С.

Среди данной группы библиотек лидирует библиотека Национального университета «Киево-Могилянская академия».

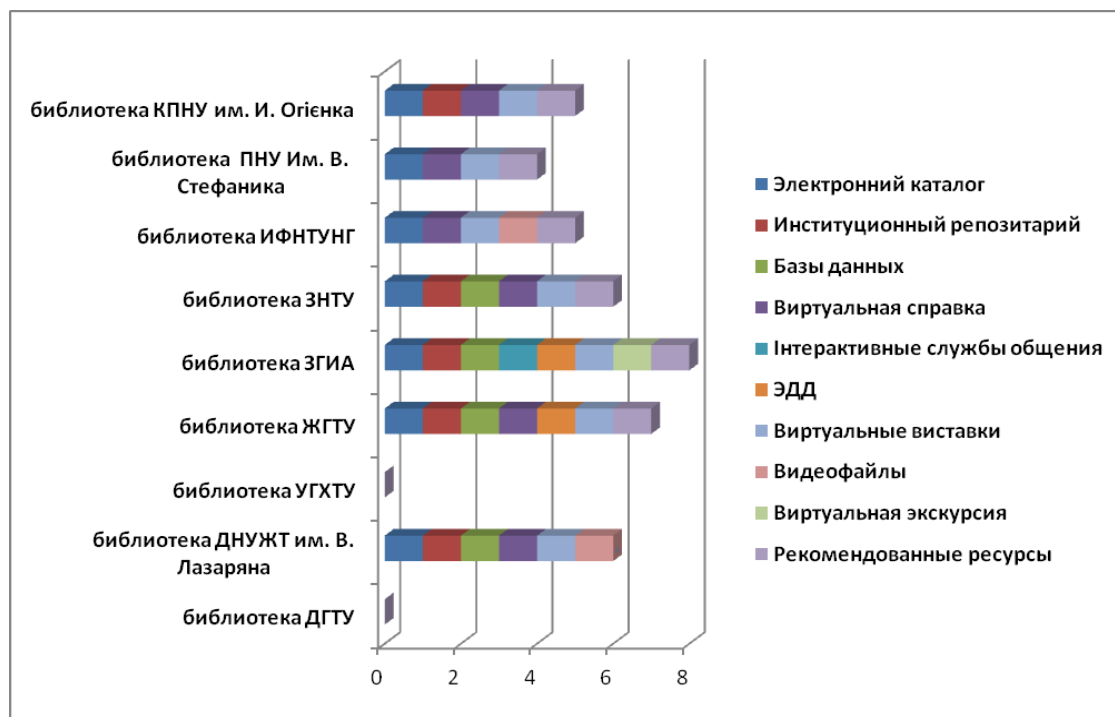

Рис. 4. Сравнение библиотек в группе D.

По составу информационных услуг, первенство получила библиотека Запорожской государственной инженерной академии.

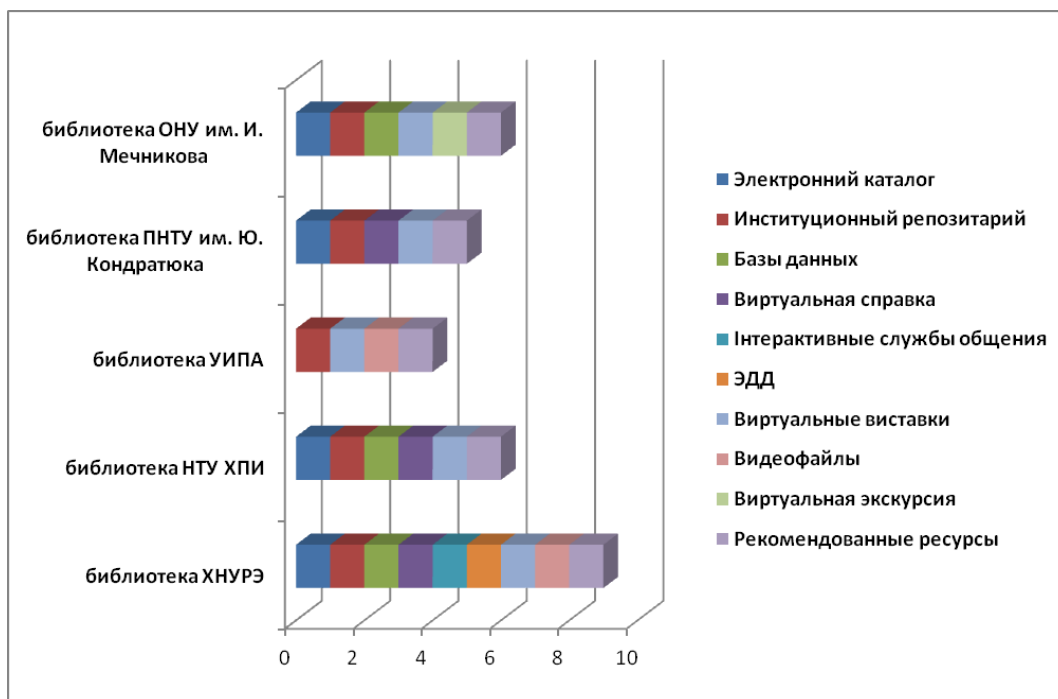

Рис. 5. Сравнение библиотек в группе Е.

Среди данной группы первенство заняла библиотека Харьковского национального университета радиоэлектроники. Таким образом, анализ веб-сайтов библиотек высших учебных заведений дал возможность выявить библиотек лидеров, которые предоставляют широкий спектр информационных дистанционных услуг своим пользователям:

- Национального университета «Острожская академия»;
- Национального авиационного университета;
- Сумского государственного университета;
- Национального университета «Киево-Могилянская академия»;
- Запорожской государственной инженерной академии.

Сравнение информационной составляющей веб-сайтов библиотек лидеров позволило выявить библиотеку-эталон–Национального университета «Киево-Могилянская академия» (рис. 6).

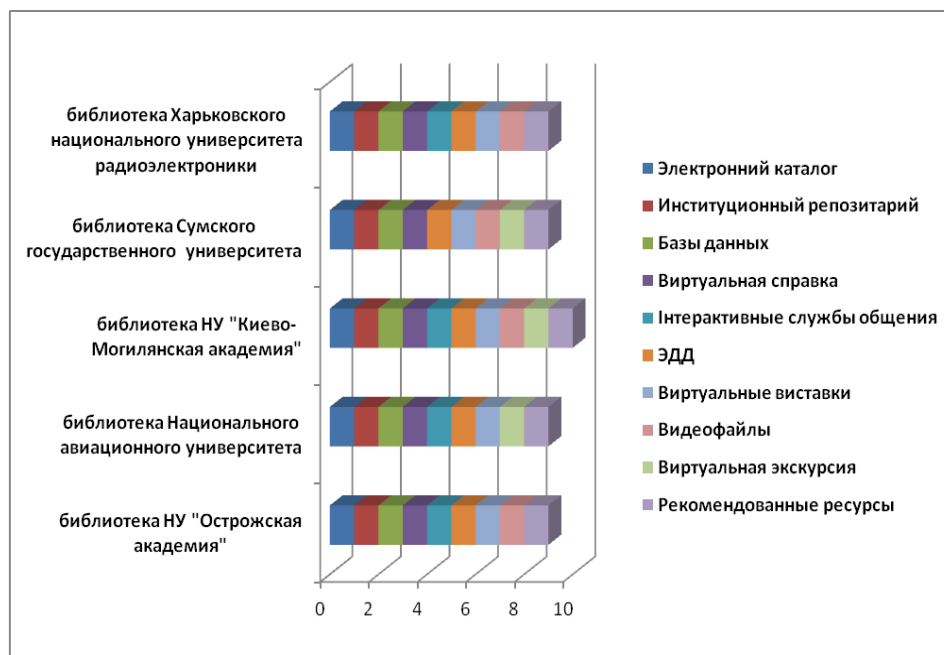

Рис. 6. Определение библиотеки-лидера среди эталонной группы.

После определения библиотеки-эталона, был проведен детальный анализ ее особенностей, поскольку бенчмаркинг – это не слепое подражание работы другого учреждения, его основная задача – заимствование лучшего опыта и адаптация в исследуемой библиотеке. При этом учитывалось, что не все инновации могут способствовать эффективной работе собственной библиотеки. Каждое предложение было детально рассмотрено, с учетом реалий собственной библиотеки. Некоторые идеи, с первого взгляда не казались достойными подражания, но после некоторого переосмысления и доработки переоценивались и их внедрение способствовало достижению значительных результатов.

В данной статье был приведен комплексный подход к исследованию с помощью инструментария бенчмаркинга спектра информационных услуг, предоставляемых пользователям украинскими библиотеками высших учебных заведений в дистанционном режиме.

Таким образом, инструментарий бенчмаркинга, как одна из мощных и эффективных технологий, позволил провести эффективный сравнительный анализ различных библиотек с целью заимствования передового опыта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Брофи П. Оценка деятельности библиотек: принципы и методы / П. Брофи ; пер. с англ. А.И. Земскова. – М. : Омега-Л, 2009. – С. 230-246.
2. Окладникова А.В. Бенчмаркинг как технология улучшения деятельности библиотечных организаций / А.В. Окладникова // Извест. Иркутской гос. экономич. акад. – 2008. – № 1(57). – С. 88-90.
3. Маслов Д.В. Особенности применения бенчмаркинга на малых и средних предприятиях / Д.В. Маслов, Э.А. Белокоровин // Методы менеджмента качества. – 2004. – № 6. – Режим доступа : <http://www.ria-stk.ru/mmqa/detail.php?ID=7721>
4. Ніколаєнко Н.М. Бенчмаркінг як ефективний засіб управління змінами в бібліотеках / Н.М. Ніколаєнко // Вісн. ХДАК. – 2014. – Вип. 45. – С. 153-159.
5. Creaser C. As others see us: benchmarking in practice / Creaser Claire. – 2003. – Mode of access: www.lboro.ac.uk/departments/lis/downloads/OP33.pdf.
6. Town J.S. Benchmarking and performance measurement / J.S. Town // Northumbria international conference on performance measurement in libraries and information services. – 1995. – Mode of access: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED405869.pdf>

THE ANALYSIS OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF UKRAINE LIBRARIES INFORMATION SERVICES WITH BENCHMARKING METHODOLOGY

RZHEUSSKIY A.V.
KUNANETS N.E.

SUMMARY

The technological principles of using benchmarking tools for evaluation of information services for library users is analyzed. First the integrated approach to research information remote services of libraries of higher education institutions in Ukraine is suggested. The benchmarking methodology to determine the reference group of libraries that offers a wide range of services for the purpose of borrowing and adaptation of best practice is used. Benchmarking tools allow efficient conduct comparative analysis of the remote information services offered by the libraries of higher educational institutions of Ukraine to identify and borrow the best experience.

Keywords: benchmarking, library, library services, remote services, comparative analysis.

**MDB MƏKANINDA GƏNCLƏRƏ İLK İXTİSASLAŞDIRILMIŞ
KİTABXANA-İNFORMASIYA XİDMƏTİNİN TƏŞKİLİ**

(tarixi inkişafı və müasir vəziyyəti)

SADIQOV T.K.*Cəfər Cabbarlı adına Respublika Gənclər Kitabxanasının müdiri*Jafar Jabarli R.Y. L ryl.az@mail.ru

Keçmiş Sovet İttifaqında gənclərə ixtisaslaşdırılmış kitabxana xidməti XX əsrin 60-cı illərinin ikinci yarısında başlanılır və 1974-cü ildə Sov. İKP MK-nın məlum qərarından sonra daha da inkişaf edir. İlk dəfə 1966-cı ildə Moskva şəhərində yaradılan, Umumittifaq səviyyədə fəaliyyət göstərməsi nəzərdə tutulan ixtisaslaşdırılmış kitabxana hal-hazırda Rusiya Dövlət Gənclər Kitabxanası (RDGK) adlanır.

Açar sözlər: Gənclər kitabxanası, RDGK, müasir kitabxana xidməti.

Rusiya Dövlət Gənclər Kitabxanası (RDGK) - Federal Dövlət büdcəsindən maliyyələşən mədəniyyət təşkilatı olub, ixtisaslaşdırılmış, 14-30 yaş arası gənclərə, peşəkar səviyyədə gənclərin problemləri ilə məşğul olan fiziki və hüquqi şəxslərə xidmət edən kitabxanadır. Eləcə də bu kitabxana Rusiyada gənc istifadəçilərlə iş üzrə ictimai kitabxanalar bir elmi informasiya-konsaltinq mərkəzidir.

Rusiya Dövlət Gənclər Kitabxanası (1966-1996) 1939-cu ildən Dövlət İctimai Tarix Kitabxanasının Gənclər filialı kimi Qırmızı Meydanda yerləşən Tarix muzeyinin binasında fəaliyyət göstərirdi. Hal hazırda – Rusiya Dövlət İctimai Tarix Kitabxanası kimi fəaliyyətini davam etdirir.

11 oktyabr 1966-cı il RSFSR-nin Mədəniyyət Nazirliyi və Mərkəzi Komsomol Komitəsinin təşəbbüsü ilə bu filialın bazasında 14-dən 21 yaşadək yeniyetmə yaşlı oxucular üçün ölkədə respublika əhəmiyyətli ilk ixtisaslaşdırılmış kitabxana yaradıldı. Yeni kitabxana 9 mərtəbəli yaşayış binasının birinci mərtəbəsində “Preobrajenskaya ploşad” metro stansiyasının qarşısında yerləşirdi. Kitabxanaya İrina Viktorovna Baxmutskaya başçılıq edirdi. Bu ixtisaslaşdırılmış kitabxananın yaranma zərurəti ideyası: gənclik – “spesifik sosial və psixoloji xüsusiyyətlərinə malik olan xüsusi yaş kateqoriyasıdır” kimi müəyyənləşdirilmişdi. Məhz bu dövrdə gənclərin həyatında əhəmiyyətli təhsil problemləri, peşə seçimi, vətəndaş mövqeyinin, mənəvi, estetik, bədii prinsiplərin formalaşdırılması qarşısına çıxır. Ədəbiyyat nəzərdə tutulmuş yetkin və daha mühafizəkar nəslin təcrübəsi olmayan gənclərdə cavab tapmır. 60-70-ci illərdə Dövlət Respublika Gənclər

kitabxanasında o vaxtkı kütləvi kitabxana xidmətləri sistemində analoqu olmayan müxtəlif şöbələr yaradılır:

- sosioloji araşdırmalar şöbəsi;
- peşəyönümü şöbəsi;
- gənclərin problemləri üzrə informasiya-bibliografik şöbəsi;
- musiqi-not şöbəsi (incəsənət şöbəsi);
- linqafon kabinetli audiovizual materialları şöbəsi;
- kütləvi işlər şöbəsi

Başqa bir tərəfdən kitabxananın fəaliyyəti ideoloji, tərbiyə institutu kimi önə çəkilirdi. Dövrün reallıqlarına uyğun olaraq müxtəlif mərhələlərdə kitabxanada bu şöbələr yaradılmışdır:

-marksizm-leninizm nəzəriyyəsinin təbliği şöbəsi (sonradan lenin irsinin təbliği şöbəsi);

- Lenin oxu zalı;
- hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi şöbəsi;
- estetik tərbiyə şöbəsi.

DRGK Mərkəzi Komsomol Komitəsi, Mərkəzi Həmkarlar İttifaqı, DİN üçün bir metodik baza olub və yarandığı gündən bu təşkilatlarla fəal əməkdaşlıq edib, həmçinin Maarif Nazirliyi və texniki peşə təhsili məktəblərinin bir sıra kitabxanaları ilə müxtəlif konfranslar, müşavirələr, dəyirmi masalar təşkil edib. Kitabxanada Mərkəzi Komsomol Komitəsinin səyyar plenum iclasları tez-tez keçirilirdi.

1970-ci illərdə İ.V.Baxmutskaya və onun həmfikirlərinin söyləri nəticəsində ölkədə respublika, vilayət, şəhər gənclər kitabxanalarının şəbəkəsi yaradılır. DRGK gənclərin kitabxana-bibliografiya xidmətləri məsələlər üzrə ümumittifaq metodiki mərkəzinə çevrilir. Sovet hakimiyyəti illərində DRGK-nın iştirakı olmadan gənclərlə bağlı heç bir əhəmiyyətli aksiya keçmirdi. Kitabxana kitabxanaçılara regionlarda konkret metodiki və praktiki yardım göstərir, gənc inşaatçılar qəsəbələrində kitabxanaların ədəbiyyatla komplektləşdirilməsində kömək edirdi.

1974-cü ildə DRGK strukturunda kütləvi kitabxanalara fondlarının komplektləşdirilməsinə yardım məqsədi ilə Mərkəzi kitabxana fondu (MKF) yaradılır. Bu fond ölkənin ilk növbədə yeni yaradılan ya təbii fəlakətlərdən ziyan çəkmiş kitabxanalara kömək edirdi. MKF-dən olan minlərlə nüsxə kitab bağlamaları ölkənin bütün güşələrinə yollanır, o cümlədən Baykal-Amur dəmir yolu magistralının (BAM) gənc inşaatçılar qəsəbələrində kitabxanalar açılırdı. O vaxtlar BAM “əsrin tikintisi” adlanırdı. Magistralın bir xəttinin uzunluğu təxminən 3200 km təşkil edirdi. Bu magistralda Mərkəzi Komsomol Komitəsinin “Komsomolskaya pravda” təşviqat qatırı hərəkət edir, vaqonların biri kitabxana olaraq təchiz olunur və DRGK-nın filialı kimi fəaliyyət

göstərirdi. Bu filialın müdiri komsomol göndərişi ilə BAM-a gələn Zoya Panova idi. Qatarın dayanacaq zamanı vaxonda kitab oxumaq, jurnallar, qəzetlər, yeni ədəbiyyat, vallar və radio dinləmək sifariş etmək olardı.

Dövrün parlaq aksiyalarından biri gənc inşaatçılar üçün DRGK və “Komsomolskaya pravda” qəzeti tərəfindən təşkil olunmuş kitab yığımı idi. Aksiya “Qırmızı yelkən” adlanırdı. Kitabxananın ünvanına ölkənin hər yerindən yüzlərlə kitab bağlamaları gəlirdi. DRGK-nın gənc əməkdaşları inşaatçıların tələbatına uyğun olaraq kitabxana fondlarının formalaşmasında poçtda bağlama qəbulu və ədəbiyyatın seçilməsi üçün çox böyük işlər gördülər.

Həmin dövrdə elmi-tədqiqat, analitik bazanın yaradılması üzrə xeyli təcrübə qazanıldı. DRGK-nın sosiologiya şöbəsi “İşləyən gənclərin həyatında kitab və mütaliə”, “Müasir kəndin həyatında kitab”, “Yuxarı sinif şagirdlərinin həyatında mütaliə” mövzusunda üç iri ümumittifaq tədqiqatlar həyata keçirdi. Peşəyönümü şöbəsi müxtəlif eksperimental metodik layihələr hazırlayırdı. Bu metodikalar müxtəlif sistem və idarə kitabxanaların iş təcrübəsində “Yuxarı sinif şagirdlərinin idrak maraqlarının inkişafı üzrə kitabxana işi”, “Yuxarı sinif şagirdlərinin idrak maraqları ilə bağlı kitabxana və məktəbin birgə işi”, “Yuxarı sinif şagirdlərinin humanitar maraqları inkişafı üzrə kitabxana işi” fəal tətbiq olunmağa başladı. Şöbənin əməkdaşları bütün ölkəni gəzir, məzuniyyətlər edir, saysız-hesabsız mühazirələr, seminarlar, praktiki məşğələlər, ixtisasartırma kursları həyata keçirirdilər.

1970-ci illərdə DRGK ölkə kitabxana işi sahəsinə çoxlu innovativ ideya və təcrübə irəli sürdü:

- kitab olmayan materiallarla kitabxananın komplektləşdirməsi (ilk növbədə, diapozitiv slaydlarla, markalarla, qrammofon vallarla və notlarla);

- qrammofon valları abunə işini təşkil etmək (1971-ci ildə SSRİ-də ilk dəfə);

- peşəyönümlü şöbə tərəfindən hazırlanan və uzun illər ərzində müxtəlif səviyyəli yüzlərlə kitabxanaların istifadə etdiyi peşəyönümlü sistemin fəaliyyəti;

- gənclərin mütaliə və kitabxana davranışı sosioloji tədqiqatlarda;

- bu gün modifikasiya və daimə istifadə olunan kitabxana tələbatın təhlili metodikasında;

- peşəkar terminologiyasının dəqiqləşdirilməsi, “sərbəst oxu”, “kitabxana davranışı”, “işgüzar oxu”;

- gənclər kitabxanalarının təhsil sistemi ilə qarşılıqlı fəaliyyət konsepsiyası.

70-ci illərdə kitabxanaları müxtəlif Avropa, Latın Amerikası ölkələrindən, ABŞ-ın gənclər nümayəndə heyətləri tez-tez ziyarət edirdilər. Görüşlər DRGK-nın kollektiv üzvü olduğu Mərkəzi Komsomol Komitəsinin yanında beynəlmiləl dostluq klubu xətti ilə həyata keçirilirdi. Məhz o zaman kitabxana əməkdaşlarının xarici nümayəndələrlə, həm də praktiki olaraq SSRİ-də naməlum olan submədəniyyətlərlə - hippilərlə, panklarla, metalçılarla ilk görüşü oldu. DRGK-da tez-tez çili xalqına dəstək və Kuba ilə həmrəylik məqsədli mitinq və konsertlər keçirilirdi.

1980-ci illərdə kitabxana gənclərin mədəni-maarifləndirmə və asudə vaxt problemi müzakirələrində fəal iştirak edirdi. Yazıçılar Anatoliy Aleksin, Albert Lixanov, Yulian Semyonov, Leonid Juxovitskiy, Vladimir Amlinskiy; şairlər Rəsul Qamzatov, Andrey Dementyev, Robert Rojdestvenskiy, Aleksandr İvanov; bəstəkarlar Yan Frenkel, Mark fradkin, Yevgeniy Krılatov, Yevgeniy Martinov, Vladimir Şainski və başqaları bu illərdə kitabxana ilə dostluq edib və tez-tez onların qonaqları olurdu. Kitabxanada aktyorlar Vasiliy Lanovoyun, Vera Vasilyevanın, Zinovi Qertın, Valentin Qaftın, Vladimir Konkinin və başqalarının yaradıcılıq gecələri keçirilirdi. İosif Kobzonun və Konstantin Raykinin ilk konsertləri burada keçirilmiş və sonralar bu adlar çox məşhur olmuşdu.

Kitabxana sosioloqları apardıqları "Gənc oxucu – 80" ümumittifaq araşdırması nəticələrinə görə öz oxucuları ilə gənclər kitabxanalarının qarşılıqlı fəaliyyət strategiyası uzun müddət müəyyənləşdi. Bu zaman kitabxanada marağa əsasən "Al yelkənlər" ədəbiyyat birliyi, "Dialog" siyasi-diskussiya klubu, "Hünər" hərbi-vətənpərvərlik klubu, "Ünsiyyət" psixoloji klubu və s. müxtəlif klublar və yaradıcılıq birliyləri fəaliyyət göstərirdi. Kütləvi işlər şöbəsi tərəfindən Politexnik muzeyində və İttifaqlar Evinin Oktyabr zalında dövlət bayramları və əlamətdar günlər münasibətilə böyük tədbirlər təşkil olunurdu. Hər bir tədbir səyyar kitab sərgisi ilə tamamlanırdı.

1981-ci ildən DRGK-da ölkədə ilk ekoloji maarifləndirmə və təhsil şöbəsi öz işinə başladı. Şöbənin əməkdaşları SSRİ kitabxanaçıları üçün müşavirələr, seminarlar, konfranslar, ixtisasartırma kursları təşkil edir və ekoloji mövzuda baxışlar, müsabiqələr, peşə ustalıq məktəbi, metodik-biblioqrafik materiallar (2002-ci ildə RF Mədəniyyət Nazirliyinin kollegiyasının qərarı ilə şöbənin bazasında ekoloji mədəniyyətin Ümumrusiya kitabxana elmi-metodik mərkəz yaradılıb) dərc edirdi. 1980-ci illərin ortalarında yaradılan gənclərin elmi-texniki yaradıcılıq şöbəsində intensiv işlər aparılırdı.

Zamanın tələblərinə uyğun olaraq və gənclərin mütaliəyə marağını və kitabxanalarda oxucu davamiyyətini (2000-ci illərin əvvəllərində kritik xəttə

çatmış) qoruyub saxlamaq zərurəti ilə əlaqədar, 2006-cı ilin sonundan 2009-cı ilin əvvəlinədək kitabxananın tam yenidənqurulmasını və modernləşdirilməsi həyata keçirilmişdir (xarici görünüş, fondların təkribi, resurslar, mühit, texnologiyalar, kadr tərkibi və xidmət sistemi).

Yeniləşmiş RDGK-nın rəsmi açılış mərasimi "Müasir kitabxana - müasir gənclik üçün" devizi altında 2009-cı il aprelin 9-da artıq yeni görünüşdə həyata keçirildi. Fəxri qonaqlar arasında Rusiya Mədəniyyət Nazirliyinin rəhbərləri, Federal və Moskva kitabxanalarının, Rusiya Dövlət Duması, RF İdman, Turizm və gənclər siyasəti Nazirliyinin, şəhər mədəniyyət komitəsinin, Moskva şəhər mədəniyyət idarəsi, eləcə də rayon hakimiyyəti, gənclərin işləri üzrə komitə nümayəndələri, kitabxana veteranları, Moskva Dövlət mədəniyyət və incəsənət universitetinin professor və müəllim heyəti, nəşriyyat nümayəndələri və sadəcə kitabxananın dostları dəvət olmuşdular. Onların arasında kitabxananın köhnə dostu məşhur rus şairi Andrey Dementyev də var idi.

2009-cu il aprelin 16-da Gənclərin mədəni-tarixi mərkəzinin də açılışı oldu. Bu mərkəz RDGK-nın filialı statusunda fəaliyyət göstərməyə başladı. Burada kitabxananın musiqi-not şöbəsi yerləşdirildi. Şöbənin fondunda 70 mindən yuxarı qrammofon valları, 40 min not nəşrləri və musiqi mövzusunda dair geniş kitab kolleksiyası toplanmışdı.

Rusiya Federasiyası Mədəniyyət Nazirliyinin 27 avqust 2009-cu il 589 nömrəli əmri ilə RDGK-nın adı dəyişərək Rusiya Dövlət Gənclər Kitabxanası adlandırıldı.

Hal-hazırda kitabxananın istifadəçilərə xidmət edən struktur bölmələri aşağıdakı kimidir:

- Təbii və texniki elmlər üzrə ədəbiyyat zalı;
- Humanitar və ictimai elmlər üzrə ədəbiyyat zalı;
- Xarici dillərdə ədəbiyyat zalı;
- Nadir kitablar zalı;
- Bədii ədəbiyyat və incəsənət zalı;
- Kitabxanaşünaslıq bürosu;
- Uşaq otağı;
- Gənclərin problemləri üzrə informasiya və resurs mərkəzi;
- Kompüter kitabxanası;
- Fonoqram və musiqi-not şöbəsi;
- Vizual mədəniyyət və komikslər mərkəzi;
- Gənclərin sosial adaptasiyası və psixoloji dəstək mərkəzi
- Rusiya Dövlət Gənclər Kitabxanasının zalları

Təxminən 900 min çap məhsulu fondu olan zallarda elektron kataloqlu terminallar, özünəxidmət (kitabların geri qaytarılması stansiyası

daxil olmaqla, sutkada 24 saat işləyən kitabxana) oxucu stansiyası quraşdırılıb. İstifadəçilər bir dəqiqə ərzində müstəqil şəkildə kitabı qaytarma, vaxtı uzatmaq və ya evə ala bilərlər. Kitabxana ərazisində Wi-Fi zonası da mövcuddur. Oxucular sərbəst şəkildə öz noutbuklarında işləyə bilər və virtual məlumat xidmətindən də faydalanırlar.

Kitabxanada gənc əlillərin bütün kitabxana xidmətlərindən sərbəst, maneəsiz faydalanması üçün bütün texnoloji şərait və resurs bazası mövcuddur.

Kitabxana gənclərin təlim-tədris və şəxsi təhsil prosesində informasiya dəstəyi və peşəyönlü, psixoloji, təhsil xidmətləri göstərir, maarifləndirmə və mədəni-asudə vaxt keçirilməsi işini təşkil edir. Kitabxana Rusiya yeniyetmə və gənclər, uşaq-gənclər kitabxanalarının şəbəkəsi üçün, eləcə də digər kütləvi gənclər kitabxanalarına xidmət göstərən məlumat-konsultasiya mərkəzidir. Kitabxananın resurs və xidmətlərindən RF, yaxın və uzaq MDB ölkələri vətəndaşları istifadə edə bilərlər.

Rusiya Dövlət Gənclər Kitabxanası, federal səviyyəli kitabxana olaraq, gənclərlə işin yeni forma və metodlarının öyrənilməsi, təsdiq edilməsi bazasıdır. Rusiyada ictimai kitabxanalar üçün nümunə olaraq ixtisaslaşdırılmış kitabxana xidməti göstərir, müxtəlif ideyalar tətbiq edir, kitabxanaların ümumdünya kitabxana mühitinə qəbul olmağına təkan verir və qarşılıqlı kömək edir.

RDGK “Rusiya kitabxana assosiasiyası”, “Beynəlxalq kitabxana assosiasiyalarının və müəssisələrinin federasiyası (ИФЛА)”, uşaq və gənclər kitabxanalarının bölməsi, “Amerika kitabxana assosiasiyası (ALA)”, gənclərlə işləyən kitabxana bölməsi (YALSA); “Britaniya kitabxanaçılar və informasiya işçilərinin assosiasiyası”nın aktiv üzvüdür.

ƏDƏBİYYAT

1. Xələfov A.A. *Kitabxana və cəmiyyət*. Bakı, Azər nəşr, 2012, 305 s.
2. Xələfov A.A. Qurbanov A.İ. *Kitabxanaların kompüterləşdirilməsi*. B., BDU nəşri, 2016, 320 s.
3. Əhmədov E.Y. *Uşaq və gənclərin kitabxana-informasiya təminatı*. – Monoqrafiya, – Mütərcim, 2016, 245 s.
4. Казими П.Ф. Информационная инженерия в библиотечной деятельности. научно-теоретический и практический журнал. № 8 (87) 2014. серия: экология. физика. география и геология. современные информационные технологии. технические науки. уралнаука. город уральск. стр.100-106.

5. Sadıqov T.K. C.Cabbarlı adına Respublika Gənclər Kitabxanası: dünəni, bu günü və sabahı. Bakı, "Apostroff", 2014, - 424 s.
6. Sadıqov T.K. Cəfər Cabbarlı adına Respublika Gənclər Kitabxanası (Elmi, metodiki və təcrübi fəaliyyətin təhlili) Bakı, "Apostroff", 2015, - 272 s.
7. Sadıqov T.K. Milli irsin təbliğində Cəfər Cabbarlı adına Respublika Gənclər Kitabxanasının rolu. "ŞƏRQ" Nəşriyyatı Bakı, 2016, 168 səh.

ПЕРВОЕ СПЕЦИОЛИЗИРОВАННОЕ БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ МОЛОДЕЖИ В СНГ

САДЫГОВ Т.К.

РЕЗЮМЕ

Статья исследует появление первых юношеских библиотек в пространстве СНГ, развитие и институтизацию специализированных библиотек для молодежи.

Ключевые слова: Юнешеские библиотеки, РГЮБ, современное библиотечное обслуживание.

THE FIRST SPECIALIZED LIBRARY INFORMATION SERVICE OF YOUTH IN CIS

SADIGOV T.K.

SUMMARY

The article explores the appearance of the first youth libraries in the CIS, development and institutionalization of specialized libraries for youth.

Keywords: Youth libraries, Russian State Youth Library, modern library services.

ОСНОВОПОЛОЖНИК НАУКИ БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЯ В
АЗЕРБАЙДЖАНЕ
АБУЗАР ХАЛАФОВ-85

АБДУЛЛАЕВА А.
заведующая отделом Методического
обеспечения библиотек АНБ, докторант НАНА,
Институт Рукописей им. М.Физули

*Məqalə Özbəkistan Milli
Kitabxanasının "İNFOLİB"
jurnalında 2016-cı il 4-cü
sayında işıq üzü görmüşdür.*

Məqalə Azərbaycan kitabxana ictimaiyyəti üçün elm, təhsil və mədəniyyət bayramı hesab edilən, Azərbaycan mədəniyyətinin, kitabxana işinin inkişafında əvəzsiz xidmətləri olan dünya şöhrətli alim, tanınmış ziyalı, Əməkdar elm xadimi, tarix elmləri doktoru, professor, Bakı Dövlət Universitetinin fəxri professoru, çox hörmətli Abuzər Ali oğlu Xələfovun 85 illik yubileyinə həsr edilmişdir. Görkəmli alimin həyat və fəaliyyəti haqqında əsas tarixlər göstərilmiş, onun Azərbaycan elminin və təhsilinin, mədəniyyətinin və kitabxanaşünaslıq elminin inkişafındakı müstəsna xidmətlərindən bəhs edilmişdir. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixinin ilk tədqiqatçısı, respublikamızda ali təhsilli kitabxanaşünas-bibliograf və kitabşünas kadrlar hazırlayan fakültənin yaradıcısı kimi professor Abuzər Xələfovun müəllifi olduğu fundamental əsərlər haqda, həmçinin nüfuzlu alimin dövlətimiz tərəfindən layiq görülmüş ən yüksək mükafatları, orden və fəxri adları barədə məlumat verilmişdir.

Açar sözlər: Kitabxanaşünaslıq elmi, Abuzər Xələfov, nüfuzlu elm adamı.

В декабре 2016 года исполняется 85 лет моему дорогому и уважаемому Учителю и научному руководителю Абузару Али оглы Халафову. Юбилей Абузара-муаллима – поистине праздник для всей библиотечной, научной и культурной общественности, для каждого сердца, которому дорога национальная духовность. Заслуги этого человека перед культурой Азербайджана, развитием и процветанием библиотечного дела в республике – бесценны. Абузар Али оглы Халафов - ученый с мировым именем, выдающийся деятель культуры,

Заслуженный деятель науки, доктор исторических наук, профессор, почетный профессор Бакинского Государственного Университета (БГУ).

Основоположник библиотековедческой мысли в Азербайджане, Абузар Али оглы Халафов родился 25 декабря 1931 года в селении Джил, расположенного на территории Гейча Западного Азербайджана. В 1938-1945 обучался в семилетней общеобразовательной школе, в 1945-1946 году работал в колхозе им. Али Байрамова. В 1950-1955 годах обучался на библиотечном отделении филологического факультета Азербайджанского Государственного Университета. В разные годы работал преподавателем, старшим преподавателем, доцентом на библиотечном факультете. В 1978 году стал профессором. В 1961 году защитил кандидатскую диссертацию на тему: «Из истории библиотечного дела в Азербайджане» (1920-1932)», а в 1975 году – докторскую диссертацию на тему: «Из истории библиотечного дела в Азербайджане» (1933-1958). Эти работы были значимыми и актуальными и отражали динамику развития библиотечного дела в Азербайджане. Он, научно обосновав цели и задачи библиотечной деятельности, тщательно изучил и ее насущные проблемы, и предложил свои пути их решения. Абузар Халафов стал первым, кто удостоился степени доктора исторических наук в области библиотековедения.

Выдающийся ученый имеет и неоценимые заслуги перед азербайджанской наукой и образованием. Так, в 1962 году при инициативе и активном участии А.А.Халафова Библиотечное отделение АГУ было преобразовано в Факультет Библиотековедения, и Абузар Халафов, став первым его деканом, 25 лет плодотворно трудился на этом посту. Создание в республике высшей школы по библиотечному образованию, подготовки высококвалифицированных научно-педагогических кадров по библиотековедению, библиографоведению и книговедению – блестящий итог более чем 50-летней плодотворной и разносторонней деятельности ученого. Труд Абузара муаллима не ограничивается только рамками одного факультета. Он принимает активное участие в формировании современной концепции учебного процесса университета в целом, детальной разработке функций высшего образования и его оптимизации. В настоящее время, сотни воспитанников Абузара муаллима успешно трудятся в централизованных библиотечных системах республики, в самых крупных научных и массовых библиотеках. Не случайно, что еще в 1969 году за заслуги в области подготовки научных кадров Абузар муаллим был удостоен почетного звания Заслуженного работника культуры. С 1962 года по настоящее время он является членом Высшего Научного

Совета; с 1963 по 2016 год являлся заведующим кафедрой библиотековедения.

Начиная с 60-х годов XX века, авторы всех защищенных в республике кандидатских и докторских работ в области библиотековедения и библиографоведения – в основном, являются выходцами научной школы А.Халафова. Имя А.Халафова – первого исследователя истории библиотечного дела в Азербайджане, воспитавшего не одно поколение профессиональных библиотековедов-библиографов и книгovedов, создателя библиотечного факультета – известно далеко за пределами нашей Родины. Выдающийся деятель науки и культуры Азербайджана Абузар Халафов отмечен и международными наградами. Так, он был избран номинантом XI издания «Международный справочник выдающихся личностей и лидеров», изданного в 2001 году Американским Биографическим Институтом; был награжден почетной грамотой и золотой медалью. Более чем полувековой неустанный труд этой феноменальной личности был целиком и полностью направлен на бережное сохранение национально-культурных ценностей нашей страны. Без преувеличения можно сказать, что Абузар Халафов является пламенным радетелем за духовный облик нации, ибо уровень духовности определяется отношением к культурным ценностям и достижениям народа.

Одновременно, ученый принимает и активное участие в научно-общественной жизни страны. Так с 1995 года по настоящее время он является заместителем председателя Совета Ветеранов БГУ, с 1998 года – председателем Издательского Совета БГУ, а также является председателем рабочей группы по подготовке проектов Закона Азербайджанской Республики «О библиотечной работе», государственных программ и других официальных документов. В 1999 году он создал первое в Азербайджане «Общество азербайджанских библиотекарей» и стал его первым президентом.

Список его заслуг огромен. Так, он является председателем НИЛ - первой научно-исследовательской лаборатории «Компьютеризация библиотечных процессов», направленной на комплексное решение проблем, связанных с компьютеризацией азербайджанских библиотек. С 2000 года он является членом-корреспондентом Международной Академии по Информатизации при ООН, а с 2001 года – ее действительным членом (академиком). В 2008 году стал членом рабочей группы по разработке проекта Закона Азербайджанской Республики об образовании. Основу рабочей деятельности ученого составляют: исторические проблемы культуры и формирования библиотечного дела

как науки, теория и методология библиотековедения, вопросы высшего библиотечно-библиографического образования, деятельность библиотек в информационном обществе, электронное библиотековедение и исследование ряда других актуальных научных проблем.

Научный потенциал ученого велик: более 300 научных трудов, 10 монографий, более 30 книг – учебников и учебных пособий. Абузар Халафов взрастил более 20 кандидатов и докторов наук.

В фундаментальном трехтомном труде «История библиотечного дела в Азербайджане», опубликованного в 2004-2010 годах, профессор Халафов впервые в историографии Азербайджана подверг тщательному анализу такие понятия, как: этапы развития книжного дела и библиотек в Азербайджане с древнейших времен до начала XXI века, возникновение письменности и библиотечной культуры – неотъемлемой части азербайджанской культуры в целом, создание алфавита, возникновение личных, общественных и духовных библиотек (при медресе), определил их роль в культурном и духовном развитии народа. Среди заслуг Абузара Халафова перед культурой Азербайджана, особо следует отметить осмысление великой роли Общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева в развитии библиотечной науки. Роли Гейдара Алиева в процветании библиотечной сферы посвящены такие работы, как: «Гейдар Алиев и библиотечное дело в Азербайджане» (2006), «В Азербайджане успешно осуществляется доктрина Гейдара Алиева в библиотечной сфере»(2009), «Пути развития библиотечного дела в Азербайджане в начале XXI века (статьи, предложения, прогнозы)»(2006), «Основы компьютеризации библиотеки»(2007), «Библиотека и общество» (2011), «Азербайджанская Национальная Библиотека – 90 лет в служении науке и культуре»(2013), «История и методология библиотековедения»(2014), и другие книги.

С 2010 года выходит в печать научно-теоретический и практический журнал «Библиотековедение и информация». Он посвящен насущным проблемам библиотековедения, истории библиотечной науки, теоретическим и практическим проблемам библиотечной сферы. Учредителем и главным редактором его является Абузар Халафов.

В 2015 году в Национальной Библиотеке состоялась презентация «Азербайджанской Национальной Библиотеки» - необыкновенно значимого для библиотечной общественности издания. Этот совместный проект Министерства Культуры Азербайджанской Республики и Азербайджанской Национальной Библиотеки был осуществлен в соответствии с «Государственной Программой по развитию библиотечно-информационной сферы в Азербайджанской Республике на

2008-2013 годы», утвержденной Президентом страны. Руководителем проекта стал Министр Культуры и Туризма Азербайджанской Республики, доктор философских наук по философии Абульфас Караев, а научным редактором этого уникального фундаментального научно-информационного издания по библиотечной работе – профессор Абузар Халафов. Энциклопедия является результатом кропотливого научного труда руководителей передовых научных библиотек республики, ведущих специалистов, выдающихся ученых, которые в своих исследованиях руководствовались добрыми пожеланиями и советами профессора Халафова.

За высокие заслуги перед азербайджанской наукой и культурой Абузар Халафов был удостоен: в 2000 году ордена «Шохрет», значка «Ветеран войны 1941-1945 годов», медали «Благотворительность и просвещение»; в 2002 году – премии «За заслуги в сфере образования»; в 2004 году стал «Человеком года-2004» в Америке; в 2006 году – нагрудного значка «Отличник образования». В 2001 году был удостоен почетного звания «Заслуженный деятель науки», в 2005 году – звания «Учитель года». В 2009 года Абузару Халафову был вручен диплом – «Выдающаяся личность года». С 2007 года является Почетным пенсионером Президента Азербайджанской Республики. В 2016 году стал первым почетным профессором БГУ.

Министерство Культуры и Туризма Азербайджанской Республики всегда высоко ценило деятельность ученого-библиотековеда Абузара Халафова. Торжественно отметив его 75-летний юбилей, издало библиографический справочник «Профессор Абузар Халафов». В 2011 году в Национальной Библиотеке состоялась международная научная конференция, посвященная 80-летию Абузара Халафова. Мероприятие было организовано Министерством Культуры и Туризма Азербайджанской Республики, Национальной Библиотекой и международной организацией ТЮРКСОЙ. С особой гордостью хочется отметить, что Абузар Халафов является первым ученым-библиотековедом, чей юбилей отмечался столь торжественно на международном уровне.

Сердце настоящего ученого по прежнему в неустанной работе и заботе о подрастающем поколении, радении о любимом деле, которому он посвятил всю жизнь. Абузар Халафов растит высокопрофессиональные библиотечные кадры, оказывает помощь и помогает советом студентам и докторантам, щедро делится огромным научным опытом, живо интересуется не только работой библиотеки

традиционного типа, но и всеми новшествами автоматизированной библиотеки, прекрасно разбирается в компьютерных инновациях.

Безмерно почитаемый Учитель, Абузар муаллим! В первую очередь, желаю Вам крепкого здоровья, новых творческих успехов, научных трудов на благо национальной культуры. Мы, молодые ученые, всей душой жаждем Вашего мудрого слова, Ваших знаний, Вашей отеческой заботы, ибо они как светоч озаряет нам путь в наших научных исследованиях!

M Ü N D Ə R İ C A T

XƏLƏFOV A.A., ƏHMƏDOV E.Y. QURBANOV A.İ. KAZİMİ P.F. KNYAZ ASLAN	Ənənəvi və elektron kitabxanaşünaslıq.....	7
	Kitabxana-informasiya fəaliyyətində senzura və məhdudiyyətlərin qiymətləndirmə meyarı.....	15
	Ədəbi-bədii nəşrlərin tipoloji xüsusiyyətləri.....	22
MƏMMƏDOV M.Ə.	Mütəxəssislərə kitabxana - informasiya xidmətinin təşkilində müasir tendensiyalar.....	33
SADIQOVA S.A.	İnformasiya cəmiyyəti şəraitində “azərbaycan kitabxana ensiklopediyası” biblioqrafik informasiya təminatında mühüm soraq - məlumat resursu kimi.....	46
HƏSƏNOVA N.Ə., ƏLİZADƏ Ü.M., NƏBİYEV S.A.	Paylanmış informasiya sistemlərində Z39.50 protokolu.....	58
QULİYEV N.Ə.	Verilənlər bazasının təhlükəsizlik məsələləri haqqında.....	66
RJEUSSKIY A.V., KUNANES N.E.	Ukrayna ali təhsil müəssisə kitabxanalarında bençmarkinq metodologiyası vasitəsilə informasiya xidməti.....	73
SADIQOV T.K.	MDB məkanında gənclərə ilk ixtisaslaşdırılmış kitabxana-informasiya xidmətinin təşkili.....	85
ABDULLAYEVA A.	Azərbaycanda kitabxanaşünaslıq elminin banisi- Abuzər Xələfov-85.....	92

С О Д Е Р Ж А Н И Е

ХАЛАФОВ А.А. АХМЕДОВ Э.Ю.	Традиционное и электронное библиотековедение.....	7
КУРБАНОВ А.И., КАЗИМИ П.Ф.	Оценка цензуры и ограничения в библиотечно-информационной деятельности...	15
КНЯЗЬ АСЛАН	Типологические особенности Литературно- художественных изданий.....	22
МАМЕДОВ М.А.	Современные тенденции в организации библиотечных информационных услуг для специалистов.....	33
САДЫГОВА С.А.	«Азербайджанская библиотечная энциклопедия» как важный информационно- справочный ресурс в области библиографической информации в условиях информационного общества.....	46
ГАСАНОВА Н.А., АЛИЗАДЕ У. М., НАБИЕВ С.А.	Протокол Z39.50 в распределенных информационных системах.....	58
ГУЛИЕВ Н.А., АЛИЕВА А.А.	О проблемах безопасности базы данных.....	66
РЖЕУССКИЙ А. В., КУНАНЕЦ Н.Э.	Анализ информационных услуг библиотек высших учебных заведений Украины с помощью методологии бенчмаркинга.....	73
САДЫГОВ Т.К.	Первый специализированный библиотечно информационная обслуживание молодежи в СНГ.....	85
АБДУЛЛАЕВА А.	Основоположник науки библиотековедения в Азербайджане Абузар Халафов-85.....	92

C O N T E N T S

KHALAFOV A.A., AHMEDOV E.Y.	Traditional and electronic library science.....	7
GURBANOV A.I., KAZIMI P.F.	Objective criteria ogranician biblioteco- information database.....	15
KNYAZ ASLAN	Typological features of literary and art editions.....	22
MAMMADOV M.A.	Modern trends in the organization of library and information services for specialists.....	33
SADIGOVA S.A.	In condition of information society "Azerbaijan library encyclopedia" as an important reference-information resource in the sphere of bibliographic information.....	46
HASANOVA N.A., ALIZADE U.M.,	Protocol Z39.50 in distributed information systems.....	58
NABIYEV S.A. QULIYEV N.A., ALIEVA A.A	About database security issues.....	66
RZHEUSSKIY A.V., KUNANETS N.E.	The analysis of higher educational establishments of Ukraine libraries information services with benchmarking methodology.....	73
SADIGOV T.K.	The first specialized library information service of youth in CIS.....	85
ABDULLAEVA A.	Objective investigation bibliotecovation in Azerbaijan- Abuzar Halafov-85.....	92

MÜƏLLİFLƏRİN NƏZƏRİNƏ!

“Kitabxanaşünaslıq və informasiya” elmi-nəzəri və praktik jurnalının redaksiyasına təqdim edilən elmi məqalələr göstərilən qaydalar əsasında tərtib edilməlidir:

- 1) Format – A4; Sətirlərarası interval – 1,0;
Yuxarıdan 2,5 sm; Aşağıdan 2,5 sm; Soldan 3,5 sm; Sağdan 1,5 sm.
Məqalələrin həcmi 1 çap vərəqindən artıq olmamalıdır.
- 2) Şrift dəsti:
Azərbaycan dilində – Times New Roman
İngilis dilində – Times New Roman
Rus – Times New Roman
Şriftlərin ölçüsü 12 (Word 2003).
- 3) Hər bir elmi məqalənin ingilis və rus dillərində xülasələri olmalı, burada məqalənin ingilis və rus dillərində adı da öz əksini tapmalıdır.
- 4) Elmi məqalələr və xülasələr kompüterdə çap olunmuş şəkildə disklə birlikdə təqdim olunmalıdır. Disklər geri qaytarılmır.
- 5) Müəllif haqqında aydın məlumat verilməli, ad, ata adı, soyad açıq yazılmalı, işlədiyi və ya oxuduğu müəssisənin adı tam şəkildə yazılmalıdır.
- 6) Hər bir elmi məqaləyə 2 mütəxəssis rəy verməlidir.

Nəşriyyat redaktoru:
Nigar İsmayilova

Kompüter tərtibatı və dizayn:
Aygün Əliyeva

Jurnal Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyində qeydə alınmışdır.
Şəhadətnamə № 3135. 16.03.2010.

Jurnal “Mütərcim”
Nəşriyyat-Poliqrafiya
Mərkəzində
çap olunmuşdur.

Yığılmağa verilmişdir: 15.05.2017.
Çapa imzalanmışdır: 15.09.2017.
Formatı 70x100½
Həcmi 7 ç.v.

Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125
596 21 44; 497 06 25; (055)715 63 99
e-mail: mutarjim@mail.ru
www.mutercim.az